

T.C.
KIRŞEHİR AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR İLE EKONOMİK
BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Tuğba Funda KILIÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KIRŞEHİR-2023

©2023-Tuğba Funda KILIÇ

T.C.
KIRŞEHİR AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR İLE EKONOMİK
BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ

EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN
FOREIGN DIRECT INVESTMENTS AND ECONOMIC
GROWTH: THE CASE OF TURKEY

Hazırlayan
Tuğba Funda KILIÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA

KIRŞEHİR-2023

KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi, Tuğba Funda KILIÇ tarafından hazırlanan ‘‘Doğrudan Yabancı Yatırımlar İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği’’ adlı tez çalışması tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği/oyçokluğu ile **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman(İmza)

Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA

Üye.....(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Emrah SOFUOĞLU

Üye.....(İmza)

Doç. Dr. Gökhan AKAR

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../20..

(İmza)

Unvanı Adı Soyadı

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../20..

Tuğba Funda KILIÇ

İmza

ÖZET

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan: Tuğba Funda KILIÇ

Danışman: Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA

2023 – (LXXXVIII+88)

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü

İktisat Ana Bilim Dalı

Jüri

Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA

Dr. Öğr. Üyesi Emrah SOFUOĞLU

Doç. Dr. Gökhan AKAR

Küreselleşmenin etkisi ile zaman içerisinde ülkeler ekonomik büyümelerini sürdürülebilirlik için doğrudan yabancı yatırımlara duyulan ihtiyaç giderek artmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) sermaye oluşumu, teknoloji, yönetim bilgisi, ticaret ve rekabetçilik gibi kanallar aracılığıyla ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma süreçleri üzerinde etkili olmaktadır. Dolayısıyla DYY'ler Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yaşanan temel ekonomik sorunların eksiklikleri gidermede önemli bir araç konumunda yer almaktadır. Bu doğrultuda, Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımların Türkiye'nin ekonomik büyümesine ne yönde etkileyeceğini tespit etmek önem kazanmıştır.

Çalışma, Türkiye'de 1990-2020 yıllarını kapsayan doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL zaman serisi yöntemiyle analiz etmektedir. Analizde kişi başı GSYH, doğrudan yabancı yatırım, brüt sabit sermaye oluşumu ve enflasyon değişkenleri arasında gerçekleşen kısa ve uzun dönem ilişkiler ele alınmaktadır. Bu açıklamalar doğrultusunda, Genişletilmiş Dickey Fuller ve Philips Perron birim kök testlerinden elde edilen ampirik bulgular sonucunda, değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmadığı ancak birinci farklarında durağan hale geldiklerini görülmektedir. ARDL sınır testi sonuçlarına göre Türkiye'de söz konusu değişkenlerin eş bütünlüklük olduğu, daha açık bir ifade ile değişkenlerin uzun vadede birlikte hareket ettiği tespit edilmiştir. Buna ek olarak uzun dönemde DYY, BSSO ve ENF değişkenleri kısa dönemde ise DYY ve BSSO değişkenleri GSYH rakamları üzerinde pozitif yönde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: ARDL, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme, Türkiye, Zaman Serisi.

ABSTRACT

EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN FOREIGN DIRECT INVESTMENTS AND ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF TURKEY

M.Sc.Thesis

Preparer: Tuğba Funda KILIÇ

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA

2023 – (LXXXVIII+88)

Kırşehir Ahi Evran University, Graduate School Of Social Sciences

Department of Economics

Jury

Assoc. Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA

Asst. Prof. Dr. Emrah SOFUOĞLU

Assoc. Prof. Dr. Gökhan AKAR

With the influence of globalization, the need for foreign direct investments in order to maintain economic growth over time is increasing. Foreign Direct Investments (DYM) have an impact on the economic growth and development processes of countries through channels such as capital formation, technology, management knowledge, trade and competitiveness. Therefore, DYM's are an important tool in eliminating the deficiencies of the main economic problems experienced in developing countries such as Turkey. In this respect, it has become important to determine the direction of foreign direct investments in Turkey on the economic growth of Turkey.

The study analyzes the relationship between direct foreign investments and economic growth covering the years 1990-2020 in Turkey. In the analysis, short and long -term relationships between GDP, foreign direct investment, gross fixed capital formation and inflation variables are discussed. In line with these explanations, it is seen that as a result of empirical findings obtained from expanded Dickey Fuller and Philips Perron unit root jugs, it is seen that the variables are not stable in the level values of the variables, but they become stable in the first differences. According to the results of the ARDL boundary test, it was found that these variables are integrated in Turkey, and more clearly, the variables move together in the long term. In addition, it was concluded that there is a positive relationship on GDY and BSSO variables in the short term and DYM and BSSO variables in the long term.

Keywords: ARDL, Foreign Direct Investments, Economic Growth, Turkey, Time Series.

ÖNSÖZ

Küreselleşme ile birlikte ekonomide yabancı yatırım kavramı önemli bir konum haline gelmiştir. Günümüzde ülkelerin büyüme ve gelişiminde önemli bir faktör haline gelen doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme kavramı ülkeler için oldukça önem arz etmektedir. İktisatçıların çalışmalarında sıkça yer verdiği bu konu üzerinde literatürde birçok çalışma yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. Bu doğrultuda çalışma, Türkiye kapsamında doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi üzerine teorik ve ampirik olarak ele alınmaktadır.

Lisans ve yüksek lisans eğitimimden bu yana desteğini hiç esirgemeyen ve bana daima yol gösterici olan değerli danışman hocam Doç. Dr. Oktay Kızılkaya'ya; bir kadın olarak özgürce eğitim görebilme hakkımı ebediyen borçlu olduğum Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e; hayatım boyunca aldığım her kararda maddi manevi desteklerini esirgemeyen ve başarılarımın tamamını borçlu olduğum canım Ailem'e minnet ve teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
KAVRAMSAL ÇERÇEVE	3
1.1. Yabancı Yatırım Kavramının Tanımı ve Türleri.....	3
1.1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar	4
1.1.2. Portföy Yatırımlar	5
1.1.3. Diğer Yatırımlar.....	7
1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri.....	7
1.2.1. Ekonomik Faktörler	11
1.2.2. Politik İstikrar	15
1.2.3. Diğer Faktörler.....	15
1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar İle İlgili Teoriler.....	17
1.3.1. Ürün Dönemleri Teorisi	17
1.3.2. Tekel Üstünlüğü Teorisi	18
1.3.3. İçselleştirme Teorisi.....	20
1.3.4. Oligopolistik Tepki Teorisi.....	21
1.3.5. OLI Paradigması (Eklektik Pradigma).....	21
1.4. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri	22

1.4.1. Milli Gelir Etkisi	24
1.4.2. Ödemeler Bilançosu Etkisi	25
1.4.3. İstihdam Etkisi	25
1.4.4. Teknoloji Etkisi.....	26
1.5. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ev Sahibi Ülke Üzerindeki Etkileri.....	28
İKİNCİ BÖLÜM.....	32
EKONOMİK BÜYÜMENİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ.....	32
2.1. Ekonomik Büyüme Kavramı	32
2.1.1. Ekonomik Büyümenin Özellikleri	33
2.2. Ekonomik Büyüme Etkileyen Faktörler	34
2.2.1. Nüfus ve İş gücü	34
2.2.2. Doğal Kaynaklar	35
2.2.3. Teknolojik Gelişme.....	35
2.2.4. Beşeri Sermaye	36
2.2.5. Girişimcilik	37
2.3. Ekonomik Büyüme İle İlgili Teoriler	37
2.3.1. J. Schumpeter'in Büyüme Teorisi.....	37
2.3.2. Harrod-Domar Büyüme Teorisi	38
2.3.3. Solow'un Neo-Klasik Büyüme Teorisi.....	38
2.3.4. İçsel Büyüme Teorisi	39
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	40
DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ	40
3.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme	41
3.2. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi	47
3.2.1. 1980-2000 Döneminde Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişimi.....	47
3.2.2. 2000 Yılı Sonrası Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişimi.....	50

3.3. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Sektörel Dağılımı.....	53
3.4. Doğrudan Yabancı Yatırımlar İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Ampirik Çalışmalar	54
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	58
EKONOMETRİK YÖNTEM VE VERİ SETİ	58
4.1. Yöntem ve Veri Seti	58
4.2. Zaman Serisinde Birim Kök Testleri.....	59
4.2.1. Augmented Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi.....	59
4.2.2. Phillips-Perron (PP) Birim Kök Testi.....	61
4.3. ARDL Sınır Testi.....	62
4.4. BULGULAR	64
SONUÇ	69
KAYNAKÇA	72

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1. DYY Üzerinde Etkili Olan İtici ve Çekici Faktörler	8
Tablo 2. Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Faktörler	10
Tablo 3. Doğrudan Yabancı Yatırımcılarının Alıcı Ülkeye Ekonomik Açından Avantajları ve Dezavantajları.....	30
Tablo 4. 1980-2019 Döneminde Türkiye'ye Gelen Net DYY Girişlerinin GSYH'deki Payı (%)	46
Tablo 5. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Sektörel Dağılımı	53
Tablo 6. DYY İle Ekonomik Büyüme İlişkisine Yönelik Literatür Özeti	55
Tablo 7. Serilerin Tanımlanması	58
Tablo 8. ADF Birim Kök Testi Sonuçları	64
Tablo 9. PP Birim Kök Testi Sonuçları.....	64
Tablo 10. ARDL (1,4,1,1) Model Tahmin Sonuçları.....	65
Tablo 11. Uzun Dönem Tahmin Sonuçları	66
Tablo 12. Sınır Testi Sonuçları	66
Tablo 13. Kısa Dönem Tahmin Sonuçları.....	68

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Ürün Dönemleri Teorisi	17
Şekil 2. Türkiye’de Yıllar İtibariyle GSYH Büyüme Oranları (%)	45
Şekil 3. Türkiye’de Yıllar İtibariyle DYY Girişleri	47
Şekil 4. Türkiye’de Yıllar İtibariyle Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (Milyar Dolar)	51
Şekil 5. Cusum ve Cusumq Grafikleri	67

KISALTMALAR LİSTESİ

ADF: Augmented (Genişletilmiş) Dickey Fuller

AIC: Akaike Bilgi Kriteri

ARDL: Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model

AR-GE: Araştırma-Geliştirme

BSSO: Brüt Sabit Sermaye Oluşumu

ÇUŞ: Çok Uluslu Şirketler

DYY: Doğrudan Yabancı Yatırımlar

ENF: Enflasyon

GÜ: Gelişmiş Ülkeler

GOÜ: Gelişmekte Olan Ülkeler

GSMH: Gayrisafi Milli Hâsıla

GSYH: Gayrisafi Yurt içi Hâsıla

IMF: Uluslararası Para Fonu

UNCTAD: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

PP: Philips Perron

TYDTA: Türkiye Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı

vb.: ve benzeri

vd.: ve diğerleri

vs.: vesaire

YASED: Uluslararası Yatırımcılar Derneği

GİRİŞ

Yabancı yatırım kavramı giderek yaygınlaşan bir kavram olmakla birlikte başlangıcı sömürgeciliğin başladığı tarihlere kadar dayanmaktadır. Günümüzde her ne kadar yatırım alanları farklılaşsa da ev sahibi ülke ve yatırımcı ülke ilişkisi değişmemektedir. Bununla birlikte batıdaki ülkeler, biriktirdikleri sermayelerini Sanayi Devrimi sonucu farklı alanlara yönlendirmişlerdir. 1980'lere kadar doğrudan yabancı yatırımlara yönelik ciddi kısıtlamalar söz konusuydu. Fakat 1980 sonrası küreselleşme yarışının hız kazanmasıyla birlikte sermaye akımlarının önündeki engellerin kaldırılmasıyla gelişmekte olan ülkelerdeki yatırımlar önemli ölçüde artmıştır. Küreselleşme olgusunun dünya ekonomisindeki etkisiyle gelişmekte olan ülkeler ihtiyaç duydukları sermayeleri yabancı yatırımlarla karşılamaya çalışmışlardır. Yabancı yatırımlar globalleşen dünyanın dinamikliği ile bilişim, teknoloji gibi sektörlerde önem kazanmaktadır. Bu yatırımlar yerel ve yatırımcı ülkeler yönünden farklı şekillerde fayda sağlamaktadır. Dolayısıyla aralarında pragmatik bir ilişki doğmaktadır. Ev sahibi ülkenin ekonomik büyümesinde artış olmakla birlikte, istihdamda ve üretim sektöründe de olumlu etkiler gözlemlenmektedir. Aynı zamanda birtakım teknoloji alanında eksikliklerin giderilmesi açısından etkili olmaktadır. Yatırımcı ülke açısından da gerek iş gücünün ucuzluğu gerekse de hammaddeye yakınlığı ve hammaddenin ucuzluğu yatırıma olumlu katkılar sağlamaktadır. Bir başka bağlamda düşünüldüğünde doğrudan yabancı yatırımlar, teknolojik gelişmelerde belirgin artış, istihdamda canlılık ve dışa yönelik ödemelerde de olumlu etkiler barındırmaktadır.

Ekonomik büyüme olgusu ise en yalın haliyle nicel bir kavramdır. Ekonomide şu anki üretimine önceki üretim ile arasındaki farkın artışı veya azalışı ile ilişkilidir. Bu fark fazlaysa ekonomik büyümeden bahsedilirken, az ise ekonomik büyümeden söz edilememektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar arttıkça ekonomide büyümenin devamlı olması ve canlı olması beklenmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), ülke içindeki sermayeler ve tasarruflar yetersiz kaldığında önemli bir yere sahip olmaktadır. Bu nedenle DYY'ler, her zaman ekonomik büyüme adına oldukça destekleyici kaynak olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca DYY'ler, ev sahibi ülkenin ulusal gelirinde olumlu yönde bir artış sağlamaktadır.

DYY ve ekonomik büyüme beraberinde getirdikleri diğer makroekonomik değişkenlerle birlikte ele alınan kapsamlı bir araştırma konusudur. Yaşadığımız yüzyıla damgasını vuran ekonomik olguların en önemlilerinden birisi, sermayenin giderek artan bir biçimde belirlenen şirketler/firmalar bir araya getirilerek ve çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) yatırım/üretim süreçlerinin yüksek değerlere ulaşarak sonuçlanmasıdır. DYY'nin yapıldığı ülkeler için

uluslararası sermaye akışı, teknolojik yenilik ve istihdam yaratma açısından önemlidir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler (GOÜ) istikrarlı bir büyüme sürecini gerçekleştirmek ve milli gelirini arttırmak için gerekli olan tasarruf-sermaye ihtiyaçlarını borçlanma ya da DYY yoluyla karşılayabilmektedir. Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların konusu ile ilgili yapılan araştırmalar genel anlamda doğrudan yabancı yatırımların etkileri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte Türkiye’ye gelen yabancı yatırımları etkileyen faktörler konusuna olan ilgi de hızla artış göstermektedir.

Bu çalışmada, küreselleşme ve uluslararasılaşmanın Türkiye ekonomisinde sebep olduğu değişim ve dönüşümler ele alınarak, büyümeye olan etkileri tartışılacaktır. Çok fazla kapsamlı olan bu konuya, belirli bir sınır içerisinde genel bir bakış açısı kazandırılmaya çalışılmıştır. Araştırma dört ana kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölümde öncelikle DYY’lerin tanımı ve türlerine ilişkin bilgiler yer verilmiş olup bu bölümde ayrıca literatürde önemli açıdan bazı araştırmalardan faydalanarak genel bir sınıflandırma oluşturmaya çalışılmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünde, ekonomik büyüme kavramı ve büyüme teorileri kapsamlı bir şekilde incelenmektedir. Araştırmanın üçüncü bölümünde DYY’ler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Daha sonrasında tarih boyunca yabancı yatırımların görünümü açıklanarak; Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet dönemindeki gelişim süreci de ele alınarak yabancı yatırımların günümüzdeki konumunun incelenebilmesi adına hem teorik hem de ampirik literatür ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ayrıca çalışmada DYY ve ekonomik büyüme olgusu az gelişmiş ülkeleri (GÜ) veya Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeleri nasıl etkilediği ve geçmişten günümüze DYY teşvik uygulamalarının nasıl olduğu ile ilgili genel bir çerçeve çizilmektedir. Bununla birlikte en önemli etmenlerden olan teknoloji transferi ile ekonomik büyümeye üretim, istihdam gibi birçok alanda katkı yaptığı gözlemlenmektedir. Dördüncü bölümde ekonometrik analiz yöntemi tanıtılmış ve ampirik bulgulara yer verilmiştir. Son bölümde ise ampirik bulgular tartışılarak Türkiye’nin DYY stratejilerine yönelik politika önermelerine yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Doğrudan yabancı yatırımların önemi ve ülke ekonomisindeki konumu zaman içerisinde giderek önemlilik arz ettiğinden bu konuya duyulan ilgi artmıştır. Dolayısıyla yatırımcıların hangi sebeplerle yatırım yaptıklarını açıklamaya yönelik birçok görüşler ortaya atılmıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme hakkındaki literatür oldukça kapsamlıdır. Bu nedenle bu bölümde belirtilen kavramlar verilen alt başlıklar ile genel bir çerçevede incelenecektir.

1.1. Yabancı Yatırım Kavramının Tanımı ve Türleri

Kavram olarak yabancı yatırım, bir ülkenin millî sınırları dışından gelen ve yerel ülkede çeşitli şekillerde faaliyet gösteren, yabancı ülkenin sahip olduğu yatırımlar şeklinde ifade edilebilmektedir. Yabancı yatırım alan bir ülke, aslında ileride geri ödemek üzere başka ülkelerden mali ve teknolojik unsurları ekonomisine getirmektedir (Arıkan, 2006: 6). Ekonomik yönden yatırım kavramı ise, ülkelerin sermayelerini arttırmak için yapılan yatırımlar şeklinde ifade edilebilir. Yabancı yatırım, firmalar tarafından başka ülkeye transfer ile ülkedeki mevcut sermaye stokunu arttıran, teknoloji ve Ar-Ge faaliyetlerini geliştiren yatırımlardır (Kocatürk, 2022: 17).

Aydemir (2005), yabancı yatırımlar ülke ekonomilerinin kalkınma sürecinde büyük önem taşıyan kalkınma lokomotifleridir. Günümüzün küreselleşen dünyasında hem sanayileşmiş ve gelişimini tamamlamış hem de gelişme yolunda olan ülkeler, yabancı sermaye olarak ifade edilen yabancı doğrudan özel sabit sermaye yatırımlarını kendilerine çekebilmek için büyük çaba harcamaktadırlar. Bu durumun nedenleri arasında yabancı sermayenin ülkeye girişiyle ülke ekonomisine sağlanacak olan dış kaynak, teknoloji, know-how, işletmecilik bilgisi ve pazarlama tekniklerinin de beraberinde ülkeye girmesi, yeni istihdam alanları yaratması, ihracat olanaklarında artış yaşanması yer almaktadır. Ayrıca GOÜ'lerdeki kaynak yetersizliği, ekonomik büyümenin bu kaynaklarla oluşumunu engellemektedir. Dolayısıyla yabancı kaynaklara ve özellikle bunlar içerisinde en sağlam, en güvenilir ve gittiği yerde daha uzun vadede bulunacak, üretim ve istihdam imkânı oluşturacak yabancı yatırımlara gereksinim duyulmaktadır. Bu kapsamda yabancı yatırımlar: doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları ve diğer yatırımlar şeklinde üç başlık adı altında incelenmektedir.

1.1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Küreselleşmenin teknoloji ve iletişimdeki gelişmelere bağlı olarak yaygınlaşması ticaret ve sermaye akımlarının da artışında önemli bir ivme sağlamıştır. Çok uluslu şirketler ve artan kârları küreselleşmeye katkısı büyük olmuş, ülkeler ticareti ve yabancı sermayeyi engellemek yerine, teşvik edici politikalar izlemeye başlamışlar ve böylece uluslararasılaşma hareketi de hızlanmıştır. Cohen'e (2007) göre küreselleşme, uluslar ile toplumlar arasındaki karşılıklı ilişkilerin ve etkileşimlerin yoğunlaşmasına ve hızlanmasına yol açarak, ekonomik, siyasal, hukuksal, sosyal, kültürel ve çevresel alanlarda birçok ortak değer ve uygulamanın, devletlerin sınırını aşarak, dünya çapında yaygınlaşması ve büyük ölçüde kabul görmesi sonucunu doğurmuştur.

Küreselleşme sürecine ivme kazandıran birçok etken olmakla birlikte, bu etkenlere öncülük eden çok uluslu şirketlerdir. ÇUŞ'lar, ulusal sınırlar ile çevrelenmiş olan pazarlara bugün uluslararası alanda bir boyut kazandırmasını sağlamışlardır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapan şirketlere ÇUŞ'lar adı verilmektedir. ÇUŞ'lar yatırım bakımından tercih ettikleri yerleri ve yatırım kararlarına etki eden her bir faktör doğrudan yabancı yatırımların nasıl ve neden gerçekleştiği konusunda bize rehber olabilmektedir. ÇUŞ'lar hem teknolojinin ortaya çıkarılmasında hem de ortaya çıkarılan teknolojinin uluslararası pazarlarda kullanılmasında önde gelen ekonomik birimler arasında sayılabilmektedir (Erten, 2005: 15).

Yeni ekonomide iş gücünün ve ekonominin küresel açıdan rekabet edilebilir duruma gelişiyle toplumların geleceğinin korumaya alınabilmesi adına DYY'lere gereksinim duyulmaktadır. Yalnızca bu sebeple beceriye yönelik yeni ekonomilerin iş gücünü ve toplumların geleceği korumaya alınabilecek, refah dağıtımını için toplam fayda arttırılabilecektir. Bu kapsamda sosyal politikalara olan ihtiyacın artacağı öngörüldüğü için ekonomi politikaları ile yatırımlara karşı izlenecek tutum, algı ve politikalarında konuyla ilgili çalışmaların sonuçları üzerinden yerel ülke kârlarını arttıracak şekilde geliştirilmesi gerekmektedir (Bülbül, 2019: 210).

DYY'ler genel anlamda bir ülkede bir firma satın alma veya yeni kurulmuş bir firma için kuruluş sermayesi sağlama yoluyla gerçekleşebilen ve beraberinde teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini de getiren yatırımlardır (Kula, 2006: 29). Daha açık ifade ile DYY'ler, ülkeler arası transfer edilen sermayelerin yatırım yapılan mevcut ülkede dönüşmesi olarak da adlandırılmaktadır.

DYY'ler, uluslararası sermaye hareketleri türleri arasında yer almaktadır. Uluslararası doğrudan yatırımlar, milli sınırlar dışında kalan ülkelere giriş veya çıkış yapan sermaye

hareketleri olarak açıklanabilmekte olup özel/resmi sermaye hareketleri ile de doğrudan yabancı sermaye yatırımları adı altında yer alabilmektedir (Ağır ve Rutbil, 2019: 288). Doğrudan yabancı yatırımda bulunmak isteyen yatırımcılar, yerel ülkede şube açabilecekleri gibi yerli ortaklar ile birlikte veya bağımsız olarak da tesis kurabilmektedir. Ayrıca bu yatırımlar, birbirinden farklı yollar ile ülkeye giriş yapabilmektedir. Örneğin; belirlenen ülkeye bir döviz transferi yoluyla hem üretimde kullanılmak üzere makine ve diğer üretimde kullanılan araçlar ile hem de patent, lisans, teknik bilgi birikimi vb. gayri maddi haklar şeklinde girebilmektedir (Saatçioğlu, 2003: 1-2).

DYY'ler, üretimin uluslararasılaşmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmış olgulardır. Sermayenin bir başka ülkede şirket kurmak veya yabancı bir şirketin hisselerini satın almak amacıyla bir ülkeden diğerine ihraç etmesi şeklinde açıklanan DYY'ler, ülkelerin ekonomilerinin büyüklüğü konusunda doğrudan etkilidir. Doğrudan yabancı yatırımların sağlayabileceği faydalar; ev sahibi ülkenin tasarruf açığının giderilmesinin beraberinde istihdam sağlama, teknoloji transferi, teknik-yönetimsel yeteneklerin aktarılmasıyla dünya pazarlarına erişim için yeni olanaklar yaratılması şeklinde sıralanabilir (Yalman, 2017: 62).

1.1.2. Portföy Yatırımlar

Portföy yatırımları, ülke sınırları içerisinde olmayan yatırımcıların belirtilen ülkeden hisse senedi ve tahvil alımı vb. yollarla elde edilen yatırımlardır (Eğilmez, 2019: 285). Bu tür yatırımlar borç ve kredi verme hareketleriyle birlikte sıcak para kategorisinde incelenebilmektedir. Aslında borç ve kredi biçimindeki dolaylı yatırımlar tam manasıyla sıcak para olarak değerlendirilirken, hisse senedi yatırımı şeklindeki dolaylı yatırımlar ise sıcak para olarak değerlendirilmemektedir.

Uluslararası dolaylı yatırımlar da denilen bu portföy yatırımları, uzun vadede olmayan kâr amacı taşımaları ve yüksek likidite içermeleri nedeniyle mevcut ülkede ekonomik ve siyasi açıdan ilerlemelere fazlasıyla duyarlıdır. Ayrıca oldukça fazla miktarda portföy yatırıma sahip olan ülkeler (bilhassa GOÜ'ler) her daim bir finansal kriz tehlikesi ile olumsuz beklentilerle karşı karşıya kalabilmektedir. Örnek ile açıklayacak olursak, kamu finansman açığı yaşamış ve halen yaşamakta olan ülkeler açıklarını borçlanma ile kapatma yoluna gitmektedirler. Fakat yüksek reel faiz politikaları izlenerek borçlanma ile kapatılan bu açıklar, uzun vadeli olmayan yabancı sermayeler ile ülkeye girişi çekici hâle getirmektedir (Kızılkaya, 2012: 28-29).

Portföy yatırımlarının GOÜ'lerin ekonomilerine olan olumlu etkilerinden ziyade meydana getireceği olumsuz etkileri daha fazla gözlemlendiği ve içerdiği riskler dolayısıyla bu

yatırımlara çekici gözle bakmak doğru bir yaklaşım olmamaktadır. Buna ek olarak sıcak para dolaşımının yüksek likidite içermesi ile ekonomide gerçekleşen bir andaki giriş/çıkışları ne kadar hızlı ve kolay olması sebebiyle de doğru bir yaklaşım değildir. Özellikle günümüze bakıldığında küreselleşme olgusunun da etkisiyle teknolojik gelişme ile sağlanan olanaklar neticesinde ülkelerdeki sermaye transferlerinin ne kadar hızlı ve kolay yaygınlaştığı göz önüne alındığında bu görüş haklı bulunabilmektedir (Karaca, 2010: 168).

Yabancı portföy yatırımlarının bir ekonominin reel sektörüne üç yoldan fayda sağlayabileceğini öne süren görüşler vardır. Bu görüşlerden ilki; yabancı portföy yatırımları girişi gelişmekte olan bir ülkeye borç yaratmayan yabancı yatırım için kaynak sağlayabileceği yönündedir. GOÜ'lerde sermaye/fon kıtlığı vardır. Dolayısıyla portföy yatırımlarının da yatırım oranını iyileştirmek için yurt içi tasarruflara doğru bir eğilim gerekebilir. İkinci olarak, artan yabancı sermaye girişinin bir ülkedeki sermayenin tahsis etkinliğini arttırdığı ileri sürülmektedir. Bu görüşe göre yabancı portföy yatırımları DYY gibi finansal kaynakların beklenen getirilerin düşük olduğu sermaye bol ülkelere, beklenen getirilerin yüksek olduğu sermaye kıt ülkelere doğru yönelmesine neden olabilir. Sermayenin kıt olduğu ülkelere kaynakların akışı, sermaye maliyetlerini düşürür, yatırımları artırır ve üretimi artırır. Üçüncü ve en önemli yolu ise portföy yatırımlarının yurt içi sermaye piyasası yoluyla çeşitli kanallar üzerinden ekonomiyi etkilemesidir (Pal, 2006:3). Genel olarak görüşlere bakıldığında yabancı portföy yatırımlarının en önemli faydalarından biri yurt içi piyasa fiyatlarına yukarı yönlü bir ivme kazandırmasıdır. Bu durum firmaların kur/kâr oranlarını etkilemektedir.

DYY'ler, yabancı ülkede elde edilen kazancın fiziki nitelikte olması şeklinde ifade edilirken, bir diğer yatırım türü olan portföy yatırımları (dolaylı yabancı yatırımlar) ise kısaca yabancı ülkede elde edilen kazancın mali nitelik taşıması şeklinde ifade edilmektedir (Seyidoğlu, 2017: 666). DYY ile portföy yatırımları arasındaki farklara değinildiği zaman ise, DYY'ler portföy yatırımlarına kıyasla üretim süreçlerinde bulunmak üzere kontrol yetkisini de içermektedir. Buna ek olarak DYY'ler sadece sermaye hareketi değil; teknoloji, işletmecilik bilgisi vb. unsurların da transferini içerebilmektedir (Kula, 2006: 29). Portföy yatırımlarının DYY'den ayıran diğer özellikler arasında, portföy yatırımlarında transferi gerçekleşen yalnızca parasal sermayedir. Yatırımlar birbirinden bağımsız pazarlar aracılığı ile karar vericiler tarafından uygulanmaktadır. Ve son olarak, yatırımların çoğunlukla kısa dönemli olması yer almaktadır (Yavan, 2006: 45). DYY açısından bakıldığında ise amacı yalnızca kar elde etmek olmayan genellikle uzun dönemli olan bir sermaye yatırımı türüdür.

Bu açıklamalar rehberliğinde gelişmiş ekonomiler, gelişmekte olan ekonomilerden daha büyük yabancı portföy yatırımlarının paylarını çekmektedir. Bunun nedeni, gelişmiş ekonomilerdeki yüksek üretim maliyetlerinin oradaki projeleri daha az kârlı hale getirmesi ve dolayısıyla DYY ile ilişkili sabit maliyetlerin üstlenilmesini daha az faydalı hale getirmesidir. Ayrıca gelişmiş ekonomilerdeki yüksek şeffaflık, oradaki yabancı portföy yatırımlarını daha verimli hale getirmektedir (Goldstein ve Razin, 2006: 289). Yüksek düzeyde şeffaflığa sahip gelişmiş ekonomilerin, portföy yatırımlarının geri çekilme oranları ile DYY'nin oranları arasında daha küçük farklara sahip olması beklenmektedir. Bunun nedeni, bu ekonomilerde portföy yatırımların yüksek verimliliğinin, beklenen likidite ihtiyacı düşük olan daha fazla yatırımcıyı portföy yatırımlarına çekmesi ve beklenen likidite ihtiyacı düşük olan yatırımcılar ile beklenen likidite ihtiyacı yüksek olan yatırımcılar arasındaki dengede tam bir ayrımı önlemesidir.

1.1.3. Diğer Yatırımlar

DYY'ler, portföy yatırımları ile rezerv varlıkları haricinde kalan tüm finansal hareketlerin yer aldığı yatırımlar diğer yabancı yatırımlar kategorisinde yer almaktadır. Örneğin; IMF'nin vermiş olduğu krediler, nakit mevduatlar vs. gibi mali varlıklar bu kategoride değerlendirilmektedir.

1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri

DYY'ler, ev sahibi ülkeye sağladığı yararlar neticesiyle iktisadi kalkınmanın motoru olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla GÜ'ler ve GOÜ'ler açısından DYY'leri daha yüksek oranda çekme çabası içerisindedirler. Bu da ev sahibi ülkeler arasındaki rekabet potansiyelini genişleterek, yatırımların ev sahibi ülkelere doğru yönelmesine sebep olmaktadır. Bu durumda DYY'lerin gerçekleşebilmesi için ülkelerin itici/çekici faktörlere sahip olması beklenmektedir (Candemir, 2009: 660). Ayrıca bunlara ek olarak, DYY yapılan ülkelerde ev sahibi ülkenin siyasi, ekonomik ve politika açısından belirleyici faktörleri o ülkenin çekici faktörlerine bağımlı duruma gelmektedir. DYY'nin belirleyicilerinden olan sermayenin geldiği ülkeden kaynaklanan itici faktörler ve ev sahibi ülkeden kaynaklananlar çekici faktörler olarak ele alınıp Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. DYY Üzerinde Etkili Olan İtici ve Çekici Faktörler

İtici Faktörler: Genel anlamda dünyadaki ekonomik gelişimler neticesinde sermayenin dışa yöneliminde etkili olan unsurları içermektedir:	Çekici Faktörler: DYY'nin yöneldiği ekonominin iç dinamiklerini kapsamaktadır:
<ul style="list-style-type: none">• Bölgesel ticaret anlaşmaları• Gelişmiş ülke piyasalarındaki kârlılık oranlarında azalış	<ul style="list-style-type: none">• Ulaşım ve haberleşme teknolojilerindeki ilerlemeler• GOÜ'lerin keşfedilmemiş bir pazar konumunda olmaları• Hammadde ve iş gücü maliyetinin ucuzlaşması• Vergi oranları• Döviz kuru uygulamaları• Mali teşvikler• Özelleştirme politikaları• Makroekonomik ve politik istikrar

Kaynak: Kar ve Tatlısöz, 2008.

Tablo 1'de belirtilen DYY üzerindeki itici ve çekici etmenler sermayenin GOÜ'lere doğru ilerlemesinde etkili olmuştur. DYY'lerin sebepleri arasında daha çok çekici faktörler yer almaktadır. Bu nedenle ülkede gerçekleşen makroekonomik gelişimler, mali ve siyasi reformlar ile beraberinde gelen ekonomik göstergelerdeki gelişim ve değişimler DYY'leri olumlu yönde arttırma eğilimi göstermektedir.

Diğer taraftan kısa vadede gerçekleşen portföy yatırımlardaki herhangi bir artış çekici faktörlerden ziyade itici faktörler ile değerlendirilmektedir. Gelişmiş ülkelerin mevcut ekonomilerindeki faiz miktarlarındaki azalışlar ve akabindeki durgunluk GOÜ'lerin mali pazarlarında getiri miktarlarının yüksek olması şeklindeki etkenler portföy yatırımlarında meydana gelen artışın sebepleri olarak görülmektedir (Kar ve Tatlısöz, 2008: 448). Sermaye faktörü ise, tasarruf ve yatırım ile birikmekte olup yatırımların neticesinde ortaya çıkan ve üretim sürecine dâhil olan çeşitli faktörler arasında yer almaktadır. Böylece az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinde sermayeye olan talep oldukça yüksektir. Fakat gelir seviyesinin düşüklüğü nedeni ile bahsi geçen bu ülke ekonomilerinde sermaye kıtlığı olduğundan bu durum tasarruf kapasitesinin sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu durumda ülke gereken sermayeyi DYY yoluyla temin etme arayışına girmektedir.

Burada dikkat edilmesi gereken bir başka nokta, kullanılan girdilerin üretimin yerli mi yabancı mı olduğu ve üretimin ihracata mı yoksa iç pazara mı yönelik olduğu konusudur. Küreselleşme sürecinin faktörleri arasında yer alan DYY girişleri genel olarak, ülkelerin dış ticaret hacimlerini arttırarak ekonomilerin refah seviyelerini olumlu yönde etkilemektedir (Bari ve Adalı, 2021: 1334).

DYY'lerin fiziksel olmayan varlıkların transferi konusunda sağladığı en önemli katkılarında biri uluslararası teknoloji transferidir. DYY'ler; yeni teknikleri, daha gelişmiş olan yönetim becerilerini gittikleri ülkelere taşımakta ve dolayısıyla yerli şirketlerin gelişmiş üretim teknolojisi bilgisinden (know-how) faydalanmalarını sağlamaktadır. Yabancı şirketlerin yeni ürünlerini ve süreçlerini yerli piyasalarla tanıştırmaları ve yerli şirketlerin bu yeni teknoloji yayılımından faydalanmasıyla ekonomik büyümeye katkı sağlamış olmaktadır (Kurul, 2021: 272-273). Teknoloji, yatırımcılarla rekabet yönünden oluşturulan alanların başında yer alır. Bu doğrultuda piyasada yatırımcılar yalnızca ucuz girdi ile beklenen düzeyde rekabet üstünlüğünü elde edemeyeceklerinin farkına vardıldıktan sonra teknolojik rekabet üstünlüğünü daha fazla ön plana çekmişlerdir.

Dolayısıyla DYY'ler, bir ülkedeki teknolojik gelişmelere ve beşeri sermayeye olumlu katkıda bulunurken aynı zamanda ülkenin dış ticaretteki döviz kazancını ve rekabet gücünü arttırmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların bir ülkede ödemeler dengesindeki sermaye hesabı, teknolojik yeniliklerin geliştirilmesi, hızlanması girişimcilik ve ekonomik büyüme gibi etmenlerin etkin bir şekilde gelişme kaydetmesi yabancı yatırımlar açısından ülkelerin üretimini arttırmada katkı sağlamaktadır.

Tablo 2. Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Faktörler

Faktör Grupları	Yerel Ülkelerdeki Faktörler	
I. Politik Faktörler	<ul style="list-style-type: none">○ Politik, ekonomik ve sosyal istikrar○ Yabancı yatırımlara dair uluslararası anlaşmalar○ Özelleştirme ve ticaret politikaları○ Piyasaların yapısı ve işleyişine dair politikalar	
II. Yatırım Ortamına Dair Faktörler	<ul style="list-style-type: none">○ Yatırım promosyonu (yatırım ve imaj oluşturma vb.)○ Yatırım teşvikleri○ Maliyetler (yolsuzluk ile ilgili bürokratik etkinlikler vb.)○ Sosyal olanaklar○ Yatırım sonrası hizmetler	
III. Ekonomik Faktörler	Yatırım Stratejileri	Faktörler
	Pazara Yönelim	<ul style="list-style-type: none">○ Pazar hacmi ve kişi başına düşen GSMH○ Bölgesel ve küresel pazarlara erişme olanağı○ Piyasaların yapısı○ Ülkeye özgü tüketici tercihleri
	Kaynağa/Stratejik Varlığa Yönelme	<ul style="list-style-type: none">○ Hammaddeler○ Vasıflı-vasıfsız işgücü○ Teknolojik, yenilikçi vb. oluşturulan varlıklar (markalar vs.)○ Fiziksel altyapılar (limanlar, yollar, telekomünikasyon vb.)○ AR-GE
	Etkinliğe Yönelme	<ul style="list-style-type: none">○ Kaynakların/varlıkların maliyeti ve iş gücünün verimliliği○ Diğer girdi maliyetleri (ulaşım, iletişim ve ara mallar)○ Bölgesel entegrasyon anlaşması üyeliği, ölçek ekonomisi

Kaynak: UNCTAD, 1998: 91.

Tablo 2’de gösterildiği gibi, DYY’lerin belirleyicileri üç başlıkta kategorize edilmektedir. Fakat bu ele alınan her etkenin tek tek duyarlılığını göstermenin imkânı olmadığından birtakım ekonomik etkenlerin ne derece duyarlı olduğu incelenmektedir.

Literatürde yabancı sermayeye sahip ülkelerin hangi amaç doğrultusunda DYY yaptıkları veya GOÜ’lerin hangi amaçla DYY almak istedikleri haricinde dikkat çeken araştırma konularından birisi de DYY’nin ülkedeki belirleyicileridir. Bu belirleyiciler genellikle yatırım yapmak isteyen ülkelerin, yatırım yapılan ülkelerde göz önünde bulundurduğu şartları niteleyen değişkenlerdir. Bu değişkenler yatırımın geleceği açısından belirleyici unsurları kapsamaktadır.

Balasubramanyam (2001) çalışmasında, DYY’nin belirleyicilerini maddeler halinde aşağıdaki gibi sıralamıştır:

- Kişi başına GSYH ile ölçülen büyük iç pazarlar ve bu pazarların GSYH büyüme oranları ile ölçülen sürdürülebilir büyümeyi içeren ülkeler, nispeten çok daha DYY çekmektedir.
- Doğal kaynaklarında dâhil olduğu mevcut kaynak donanımları, yabancı firmaların yatırım kararı sürecini belirlemektedir.
- Haberleşme ve ulaşım ağlarının da dâhil olduğu içeren altyapı tesisleri, DYY’nin önemli bir belirleyicileri arasında yer almaktadır.
- İstikrarlı döviz kurları ve düşük enflasyon oranları ile ifade edilen makroekonomik istikrar, yabancı yatırımcıyı çekmede önemli bir etkenlerdendir.
- Ülkedeki siyasi istikrar da, DYY’nin belirleyici unsurları arasında yer almaktadır.
- DYY’ye yönelik istikrarlı ve şeffaf bir politika çerçevesi içerisinde olması, potansiyel yatırımcılar için çekicidir.
- Vergi ayrıcalıkları şeklindeki mali teşvikler DYY’yi çekmede etkilidir fakat bunlar kararlı bir ekonominin yokluğunda çok daha az öneme sahiptir.

1.2.1. Ekonomik Faktörler

DYY’yi etkileyen faktörlerin halen geniş bir çalışma alanına sahip olduğu görülmektedir. Bu faktörlere dair literatür halen tam bir olgunluğa kavuşmasa da DYY’ye konu edilen ülkeler açısından makroekonomik etkenler adı altında değerlendirdiğimiz ülkelerin karar alma süreçlerini etkileyen faktörler göze çarpmaktadır. Bu kapsamda ekonomik faktörler DYY’nin geldiği ülkedeki ekonomik durumun; pazar büyüklüğü, iş gücü maliyetleri, reel döviz kuru ve enflasyon, dış açık ve ekonomik büyüme başlıkları altında genel olarak değerlendirilmektedir.

1.2.1.1. Piyasa Büyüklüğü

Doğrudan yabancı yatırımlara etki eden faktörler ile ilgili yapılan çalışmalarda genellikle önde gelen faktör, piyasa büyüklüğüdür. Firmaların kendi ülkesi dışındaki ülkelerde üretim sürecine katılmasının en önemli nedeni yeni pazarlar elde etmek ya da pazar hacmini koruyup daha fazla artış sağlayarak ölçek ekonomilerinden yararlanmaktır. Ayrıca piyasa büyüklüğü, yerel ülkenin gayri safi yurt içi hasılası (GSYH) ile ölçülmektedir. Literatürde yaygın olarak tanımlanan piyasa büyüklüğü kuramı, doğrudan yatırımlarda artış görülmesinin nedenleri arasında artan talep ve ev sahibi ülkenin piyasasının büyümesi yer almaktadır. Yerel ülkedeki piyasanın büyümesi yönündeki gelişmeler söz konusu ülkenin yanı sıra başka yerel piyasaları da etkileşime geçirmektedir. Dolayısıyla bu etkileşim DYY çekme konusunda gelişmekte olan piyasalara komşu olan diğer ülkeleri avantajlı bir duruma getirmektedir. Bu durumda rekabet içerisinde olan diğer ekonomilerin piyasa büyüklüğünde meydana gelen bir artış yerel ülkenin ekonomisinde DYY'lerin artmasına sebebiyet verecektir. Bu artışın nedeni de rakip piyasada görülen yaygınlaşmayla beraber bu piyasaya gerçekleştirilebilecek ihracatta ve ticaretle artış gözlemlenmesidir (Kızılkaya, 2012: 50).

Piyasa büyüklüğü kuramının DYY üzerindeki etkisini belirlemek suretiyle oldukça fazla ampirik çalışma yapılmıştır. Çalışmalar sonucunda ise, piyasa büyüklüğü kuramı doğrudan yabancı yatırımları olumlu açıdan etkileyen belirleyiciler arasındadır (Tarı ve Bıdırdı, 2009: 254).

1.2.1.2. İş gücü Maliyetleri

İş gücü maliyetleri, doğrudan yabancı yatırımların ekonomik belirleyicileri arasında daha çok tartışmalı olan etken diyebiliriz. Düşük maliyetlerin kârlılığını belirleyen etmenlerin başında yer alması doğrudan yabancı yatırımlarının karar aşamasında iş gücü maliyetlerinin etkisini gitgide arttırmaktadır. Üretim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler sonucu firmaların nitelikli iş gücü talebi de artmaktadır. İleri teknoloji çok uluslu girişimlerin özelliklerinden biri olduğundan ev sahibi ülkedeki nitelikli iş gücü miktarı da yatırım kararlarının üzerinde oldukça etkili olabilmektedir. Ayrıca ucuz iş gücüne sahip ülkelerin bünyesinde daha fazla DYY barındırması gerekmektedir. Ancak ücretler ile DYY arasındaki ilişki net olarak ortaya konulamamaktadır.

Bilhassa ihracata yönelik kurulan firmalar ve emek-yoğun ülke endüstrisindeki yabancı yatırımlar işçilik maliyetleri açısından önemlilik arz etmektedir. Emek-yoğun endüstrilerde üretim gerçekleştiren firmalar, kâr farkındalığı amacı ile ucuz iş gücüne sahip olan yerlerde

yatırım çekici hale gelecektir. Bir ülkede düşük ücret ve/veya idari özgürlük sanayileşme oranına bir handicap yaratacağından, DYY'lerin dolaşımında negatif yönde etki oluşturmaktadır (Kurtaran, 2007: 375). Bu nedenle iş gücü maliyetlerinin fazla olması yüksek DYY'nin kârlılığını olumsuz yönde etkileyerek ülkelerin DYY'yi yeterli oranda çekme konusunda başarısız olacakları öngörülebilmektedir. Daha açık bir ifade ile iş gücü maliyetlerinin iş gücü verimliliğinden daha az olduğunda ülkeler yeterli oranda yatırım çekebilme açısından oldukça cazip bir konumda olmaktadır. Dolayısıyla ucuz iş gücünün DYY tarafından bir cazibe etmeni olması görüşü literatürde genel anlamda kabul görmektedir.

1.2.1.3. Reel Döviz Kuru ve Enflasyon

DYY karar süreçlerinde yer alan bir diğer önemli etken döviz kurlarıdır. Yatırımcılar tarafından kurlardaki herhangi bir dalgalanma doğrudan ve dolaylı yatırımlarda olumsuzluk içermektedir. Kurlarda sürekli meydana gelen artışlar/azalışlar doğru ve sağlıklı bir yatırım ortamı yaratmamakla birlikte yatırımcıların ülke ekonomisinde güvenini olumsuz etkileyebilir ve ekonomide bir risk ortamı oluşturabilmektedir. Başka bir deyişle, kurdaki artışlar dış ticaret açığını daha da arttırarak mali krize sebebiyet verebilmektedir. Bu durumda kararlı yapıda olan döviz kuru GOÜ'ler açısından önemli bir faktördür.

Dolayısıyla, ev sahibi ülkenin tüketicilerinde satın alma gücünde ve DYY girişlerinde artış görülmesi ülkenin parasal biriminde değerlenme sonucunda gerçekleşebilmektedir. Döviz kuru değişkeni daha öncede belirttiğimiz gibi refah düzeyini ve iş gücünün maliyetlerini etkilediğinden mevcut ülke parasında bir düşüş yaşanması diğer firmaların/şirketlerin refah düzeyini ya da o ülkenin mallarına yapılan harcama kalemlerini arttırabilir ve gitgide ucuzlaşan iş gücüne de ülke üstünlük kazanarak sermaye dolanımını arttırabilmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda da reel döviz kuru düzeyinin, üretim ve iş gücü maliyetleri vb. belirleyiciler ile etkileşim içerisinde olduğu görülmektedir (Candemir, 2009:669).

Ülkelerin dışa bağımlılığını etkileyen bir diğer faktör de döviz kurlarındaki değişimlerdir. Yerli paranın aşırı değerlenmesi sonucu döviz kurundaki düşüşler, ülkede ithal mal kullanımını ve ithalata bağımlılığı arttırmaktadır (Turna, 2021: 2). Gelişmiş ya da az gelişmiş ülkelerin dışa bağımlılığını arttıran nedenler değerlendirildiğinde, döviz kurundaki değişimler, istikrarsız ekonomi, aşırı değerli para, yüksek maliyetler, ithal girdilerin yüksek maliyetleri gibi faktörler ön plana çıkmaktadır.

Yatırım kararlarını belirleyen faktörler arasında yer alan bir diğer faktör olan enflasyon, ülkeler açısından oldukça önemlidir. Yüksek enflasyon, ekonomide belirsizlik ve risk ortamını

oluşturarak piyasa etkinliğinin azalmasına ek olarak yatırımların da azalmasına neden olmaktadır. Başka bir deyişle, enflasyon seviyesinin daha düşük olduğu kararlı yapıya sahip ülkelerde yatırım daha çekici bir pozisyonudadır. Böylece yatırımcı firmalar yüksek enflasyon ile belirsizlik durumunda oluşabilecek mali zararlara karşı korunmuş olacaklardır.

1.2.1.4. Dışa Açıklık

Bir ülke ekonomisinin açıklık oranı ölçülmesinde genellikle dış ticaret hacmi/ GSMH oranı kullanılmakla birlikte aynı zamanda hesaplanan oran ticari kısıtlamalarında bir ölçüsü olarak kabul edilmektedir (Kurtaran, 2007: 375). DYY'lerin belirlenmesi noktasında açıklık oranının anlamlılık düzeyi bakımından birbiriyle zıt düşen bazı araştırmalar bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda halen kabul gören bir kurama göre, birtakım yatırım planlarının ticari kısıtlamaları olmayan sektörlerle doğru kayması varsayımı doğrultusunda dışa açıklık seviyesi ülkelerin yatırım kararı aşamasında oldukça önemli etkenlerdendir (Chakrabarti, 2001: 99). Dışa açıklık değişkeninin DYY'ye etkisi genel anlamda yatırım türü ile ilişkilidir. Başka bir deyişle yatırım yapılmak istenilen ülke yerli piyasaya eğilimli olduğunda, dış ticaret engelleri de bu nedenle yüksek olmayan açıklık miktarı ile DYY'lerin üstünde pozitif etkide bulunmaktadır. Özellikle yabancı yatırım gerçekleştiren ÇUŞ'lar için dışa açıklık oranı bir yatırım ölçütüdür.

Yerel piyasalara yatırım yapmayı düşünen yabancı firmalar, ev sahibi ülkede ticari kısıtlamalar ile üretilen mal ve hizmetlerinin ithalat oranı gittikçe düşüyorsa eğer o ülkede yeni bir şube kurma kararı alabilir. Böylesi durumlarda ihracatta bulunan yabancı firmalar ise, daha dışa açık bir ekonomide yatırıma yönelmektedirler (Kurtaran, 2007: 375).

1.2.1.5. Ekonomik Büyüme

Yerel ülkenin gayri safi milli hasılası(GSMH), DYY'yi etkileyen etmenler arasında yer almaktadır. DYY ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantı genel anlamda çift yönlüdür. Ekonomik büyüme yabancı yatırımları çekerken yabancı yatırımlarda ekonomik büyümeye ivme kazandırmaktadır (Batmaz ve Tekeli, 2009: 25). Yatırım yapacak olan firmaların hangi ülkeye bu yatırımlarını yönlendirecekleri konusundaki kararlarını belirlerken ele alınan en önemli kıstas o ülkenin ekonomik yapısıdır. GSMH, piyasa büyüklüğünün ve iç talep düzeyinin belirlenmesinde göz önünde bulundurulmuş kriterlerdendir. Milli hasılanın yeterince büyük olması yabancı yatırımların giderek ihracatın yerine geçmesinin bir göstergesidir. Genellikle kabul görmüş ekonomik büyüme hipotezine göre hızlıca büyüyen ekonomiler diğer ekonomilere kıyasla göreceli olarak daha fazla kâr elde etme olanağı elde etmektedir. Dolayısıyla bu olanak ile ülke DYY çekici hale gelecektir. Bu doğrultuda büyüme bir taraftan

yatırımları arttırırken diğer taraftan yabancı yatırımlar ekonomik büyüme ye yol açarak hızlandırmaktadır (Seyidoğlu, 125: 2017).

GOÜ'lerin ekonomisindeki büyüme ile DYY arasındaki ilişki diğer az gelişmiş ülkelere nazaran daha kuvvetlidir. Fakat GOÜ'lerin yer aldığı çalışmalarda bu değişkenler arasında zayıf bir ilişkiye rastlanmıştır. Bu durumun sebebi ise, söz konusu ülkelere yapılan yatırımların amaçlarının ve niteliklerinin birbirinden farklı olmasıdır. Borensztein vd. yaptıkları araştırmada ekonomik büyüme ve DYY arasında kuvvetli bir bağlantı bulmuştur. Çalışma kapsamındaki ülkelerde yerli firmaların yabancı firmalara oranla verimliliğinin daha az olması diğer taraftan belirtilen ülkelerin teknolojik altyapısını geliştirirken aynı zamanda da iktisadi büyüme ye olumlu katkıda bulunmaktadır (Borensztein vd, 1998: 117).

1.2.2. Politik İstikrar

Politik istikrar, yerel ülkedeki yatırım kararını etkileyen en temel öğelerden biridir. Politik yönden yatırımcılar tam istikrarlı olmayan bir ülkede yatırım yapıp sermayelerini tehlikeye atmak istemezler. Ayrıca politik kurumların istikrarlı olarak devam ettiği, uzun vadeli risklerinde az olduğu ülkeler yabancı yatırımcılar açısından her zaman daha çekici bir konumdadır. Bu durumda güven ortamı oldukça önem arz eder, bu nedenle yatırımdan beklenen kârların elde edilebilmesi çoğunlukla uzun vadede gerçekleşmektedir (Arıkan, 2006: 34). Dolayısıyla yatırımcı belirtilen bu güveni sadece güncel politik görünümüne olan güveni değil, uzun vadeli politik ve ekonomik istikrara olan beklentileri de yansıtmaktadır.

Yabancı yatırımlar açısından seçilecek ülkelerin siyasal yapıları da son derece önemlidir. Bu doğrultuda, ülkelerde siyasal otoritenin yürütmüş olduğu siyasi ve ekonomik rejim sermayenin ülkeler arası akışlarda oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların ülkeye girmesinde etkili olan politik faktörler arasında sosyal/politik istikrar, vergi ve özelleştirme politikaları vb. yer almaktadır.

1.2.3. Diğer Faktörler

DYY'nin ülke açısından yatırım kararlarını etkileyen diğer faktörler ise vergiler, yatırım teşvikleri, altyapı başlıkları altında incelenecektir.

1.2.3.1. Vergiler

Doğrudan yabancı yatırım kararı almak isteyen yatırımcıların ülke tercihleri arasında vergi faktörü oldukça önemli bir konumdadır. Literatürde vergiler ile DYY arasındaki ilişki uzun süre tartışılmakta olup DYY'nin vergiler karşısında etkinliğinin ne derecede olduğuna dair net bir bilgi bulunamamaktadır. Genellikle, kârlılık seviyesini arttırmak adına tercih edilen ülkelerin

ekonomilerinin istikrarlı oluşu ve düşük vergi oranlarından yararlanılabilmesi söz konusu ülkelere yatırım yapmaya imkân sağlamaktadır.

Yatırım kararı almak isteyen yabancı firmalar genellikle vergilendirme sonrası kârlılığını göz önünde bulundurmaktadır. Dolayısıyla yatırımcılar kendi ülkelerinde geçerli olan ağır vergi yönetmeliklerinin boyunduruğu altından çıkmaya çalışarak vergi yönetmeliklerinin daha çekici olduğu ülkelere yönelim gerçekleştirmektedirler. Ayrıca vergilerin, yabancı yatırımcıların arasında yapılan ikili vergi anlaşmaları gibi durumlarda DYY üzerinde oldukça etkili bir rolü bulunmaktadır. Buna ek olarak vergi oranlarının yatırımlar üzerindeki etkisinin genellikle ihracata yönelik firmalar üzerinde daha etkili olduğu gözlemlenmektedir (Candemir, 2009: 667).

1.2.3.2. Yatırım Teşvikleri

GOÜ'ler DYY'lerden yüksek oranda paya sahip olabilmek adına uyguladıkları teşvik politikaları ile yatırım düzenlemelerinin önemini vurgulayıp daha çekici hale getirmiştir. Dolayısıyla GOÜ'ler merkezi planlama güçsüzleşerek piyasa ekonomisine yönelimin ivme kazanmasıyla ülkelerin iş ve yatırım alanları bakımından daha cazip bir konuma gelmelerini sağlamıştır. Özellikle GOÜ'ler DYY çekebilmek için farklı teşvik politikaları uygulayarak kendi içlerinde bir rekabete girmektedirler. Yatırım indirimi, ucuz kredi, vergilerin ertelenmesi/taksitlendirilmesi gibi olanaklar bu teşviklere örnek gösterilebilmektedir (Batmaz ve Tekeli, 2009: 26).

1.2.3.3. Altyapı

DYY'lerin girişlerinde belirleyici bir faktör olarak karşımıza çıkan altyapı faktörü, ev sahibi ülkede iletişim, ulaşım ve dağıtım altyapısının oluşumu ve yatırım kararları aşamasında oldukça önemlidir. Bunların yanı sıra ülke yüksek oranda enerji ve haberleşme harcamaları paylarına sahip olması, bununla birlikte altyapı ile beşeri sermayeye yönelik uygulanan iyileştirmeler DYY'lere pozitif yönde katkıda bulunarak DYY'lerin önemini daha çok vurgulamaktadırlar (Candemir, 2009: 670-671).

Yukarıda belirtilen faktörlerin tamamı yatırımcıların yatırım kararlarına etki eden faktörler arasında yer almaktadır. Fakat yatırım kararı için açıklanan bu faktörlerin koşullarının kısmen de olsa sağlanmış ya da yatırım sürecine bir engel teşkil etmemesi gerekmektedir. GOÜ'ler için DYY ekonomik büyüme açısından önemli bir kaynaktır. Dolayısıyla yatırımlar genel anlamda ekonomiye duyarlı olduğundan belirtilen şartlar sağlansa da birden ortaya çıkabilecek

konjonktürel dalgalanma diğer mevcut yatırımlarında eş zamanlı olarak etkilenmesine sebebiyet verebilmektedir.

DYY'yi belirleyen faktörler içerisinde yerel ülkenin doğal kaynakları, altyapısı, piyasa büyüklüğü, döviz kuru, iş gücü maliyeti, dış ticaret açığı ve dışa açıklık-vergi oranları vs. etmenler yer almaktadır. Ayrıca buna ek olarak, ülkedeki kurumsal ve hukuki ortamın şeffaflığı ve güvenilirliği, yatırımların beraberinde getirdiği risklerin varlığıyla beraber özelleştirme uygulamaları gibi ülkenin politik etkenleri ve sosyokültürel yapısına ilişkin faktörler bulunmaktadır (Nur ve Dilber, 2017: 17).

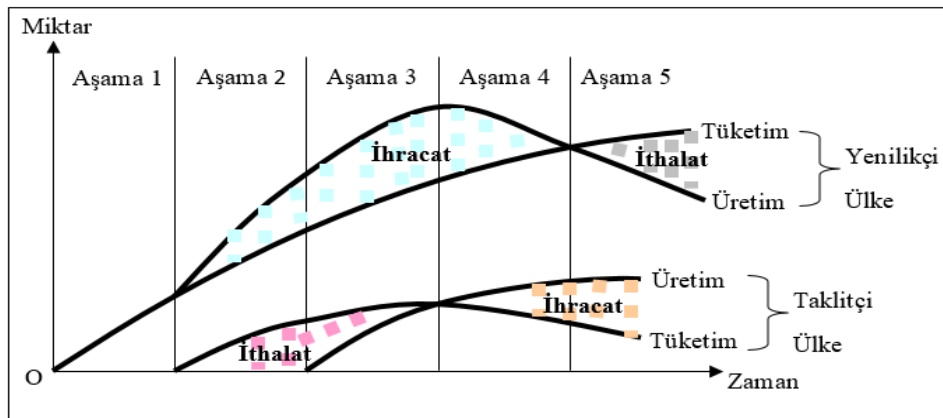
1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar İle İlgili Teoriler

DYY'leri açıklamaya yönelik teoriler 5 başlık altında incelenmektedir. Bu teoriler; Ürün Dönemleri Teorisi, Tekel Üstünlüğü Teorisi, İçselleştirme Teorisi, Oligopolcü Tepki Teorisi ve Oli Paradigmasıdır.

1.3.1. Ürün Dönemleri Teorisi

1966'da R. Vernon'un katkılarıyla geliştirilen teori; Literatürde Neo-Klasik yaklaşımın açıklamada yetersiz kaldığı uluslararası üretim anlayışına yeni bir boyut kazandırmıştır. Teori, bir malın icat edilmesinden başlayıp uluslararası ticareti etkilemesi ile son bulan bu süreç içerisindeki ürün dönemlerini kapsamaktadır. Teori temelde, kimi ülkeler mevcut ürünlerin üretiminde, kimileri de yeni ürünlerin üretiminde uzmanlaşmaktadır. Ayrıca yeni ürünlerin üretim süreci içerisindeki yeni olma niteliğini kaybettikçe üretilmiş olduğu ülkeleri de farklılaşmaktadır. Vernon (1966), bu nedenle bir malın üretiminde ilk başta ihracatçı konumda olan ülke sonrasında nasıl ithalatçı konuma geçtiğini araştırmaya çalışmıştır. Ayrıca teori DYY'lerin nedenleri ile birlikte yatırım paylarının çoğunluğunun neden GÜ'ler tarafından gerçekleştirildiğini de açıklamaktadır (Akıncı, 2010: 56-57).

Şekil 1. Ürün Dönemleri Teorisi

Kaynak: Dulupçu ve Demirel, 2005.

Batmaz ve Tekeli (2009), bir ürünün yaşam evreleri şekilde de görüldüğü üzere 5 aşamada incelenmektedir. İlk aşama olan yenilik aşamasında, yeni ürünü ortaya çıkaran ve üretimi üstlenmiş olan firma tekeli gücü elinde bulundursa da daha çok yerli üretime yönelerek monopol gücünü elinde tutmaya çalışır. İkinci olarak olgunlaşma aşamasında, üretim artık diğer firmalar tarafından tanınmış hale geldiğinden piyasa da ürünün miktarı artmıştır. Ürünü keşfeden firma elinde tutmaya çalıştığı monopolcü gücü ile beraberinde gelen firmanın kâr oranı azalmaya başlamıştır. Üçüncü aşama olan standartlaşma aşamasında, teknoloji standart bile hale gelmiş ve üretici firmalar kendi içlerinde rekabet ortamı oluşmaya başlamıştır. Dolayısıyla yenilikçi firma içte ve dışta söz konusu olan teknoloji lisansını vermenin kârlı olacağını düşünmekte ve standartlaşan üretimin maliyetini azaltmak içinde üretimin emeğin daha ucuz olduğu az gelişmiş ülkelere kaydırılabilmektedir. Dördüncü aşamada, belirtilen lisansların verilmesiyle mevcut üretimin kaydırılması yenilikçi firmada malın üretimi düşüş seyrine girmiştir. Son olarak beşinci aşamada ise, yenilikçi firmanın piyasasında yerli üretim yerini tamamen ithalata bıraktığında son aşama gerçekleşmiş olmaktadır. Dolayısıyla teknoloji diğer dünya ülkelerine yayılmaya başlamış ve üretimi kısıtlayan lisanslar ise ortadan kalkmıştır. Artık ürün serbest bir mal özelliği taşımaktadır.

Ürün Dönemleri Teoremi, doğrudan yabancı yatırımların donanımlarını ifade etmede katkısı olsa da teori olarak eksik kalmıştır. Teorinin eleştirildiği kısım ise, ürün dönemlerinin uzun sürmediği durumlar da zayıflaması, teknoloji ile yeni üretim ve buluşların ortaya çıkması çoğunlukla çok uluslu şirketlerce yapıldığından ekonomideki etkinliğin ve belirsizliğin oluşmasıdır (Dulupçu ve Demirel: 2005).

1.3.2. Tekel Üstünlüğü Teorisi

S. Hymer'in (1976) geliştirdiği sonrasında C. P. Kindleberger (1969) ve Caves'in (1971) katkıda bulunduğu bu teori, ÇUŞ'ların diğer şirketler karşısında tekel gücü sağlamanın sebebi yerel şirketler arasında avantaj elde etmesidir. Yabancı yatırımcılara yönelik olan bu tekel gücü, diğer şirketlerin yararlanamadığı bazı etkenler içermektedir. Bu etkenler arasında dikey-yatay bütünleşme, şirket unvanlarında faydalanma vb. yer almaktadır (Seyidoğlu, 2017: 672).

Daha açık bir ifade ile yatırım yapılan firmalar risk ve belirsizlik ortamı karşılaşma durumu olsa da daha avantajlı konumda olduğu görüşü öne sürülmektedir. Bu durumda yatırım yapmak isteyen firmalar/şirketler başarılı olabilmek adına yerel firmalar karşısında birtakım avantaj/üstünlüklere sahip olması gerekir. Firmaların elinde bulundurdukları bu tekel gücü, piyasa girişlerini engelleyici bir politika uygulayarak piyasada ortaya çıkan eksik rekabet

ortamı ile daha fazla kâr elde etmekte kullanmaktadırlar. Başka bir deyişle, diğer firma veya şirketlere kıyasla bünyesinde teknoloji üstünlüğü barındıran yabancı firmalar kâr maksimizasyonu sağlamak için ülkelere yatırım yapması bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Temelde teori, doğrudan yabancı yatırımların firmaların uluslararası operasyonları ile ilişkili olduğunu öne sürmektedir. Hymer (1976) çok uluslu işletmelerin doğrudan yabancı yatırım performansı için vazgeçilmez olan belirli bir avantajı olduğunu savunmaktadır. Ayrıca yabancı firmalar da yerel firmalara göre dezavantajlara sahiptir. Bu nedenle telafi etmek için bu özel avantaja ihtiyaçları vardır. Hymer (1976), DYY'nin sadece sermaye hareketliliği değil, bilgi ve diğer firma varlıklarının transferi anlamına geldiğini belirtmiştir. Hosseini'ye (2005) göre model, firmanın yurt dışına yatırım yapmak için iki koşula bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Bunlar; uluslararası rekabeti ortadan kaldırma diğeri ise firmanın özel avantajlarından kaynaklanan getirileri arttırmaktır. Kindleberger (1969), piyasanın kusurlu olması durumunda özel bir avantajın faydalı olduğunu bunun da teknoloji veya yönetim uzmanlığını içerebileceğini belirtmiştir (Benyei, 2016: 15).

Çok uluslu şirketler farklı dış pazarlara girdiğinde, doğrudan yabancı yatırımları çeken ve onlara bu pazarlarda avantaj sağlayan piyasa başarısızlıklarıdır. Yabancı yatırımcılar, sahip oldukları üstün teknoloji ve bilgi birikiminin kendilerine pazar payı elde etme fırsatı vereceğini düşünmektedir. Birçok araştırmacı doğrudan yabancı yatırım olgusunu açıklamaya çalışsa da genel bir teorinin kabul edildiğini söyleyemeyiz. Ancak Kindleberger (1969) herkes bir noktada hemfikirdir der, tam rekabet ile karakterize edilen bir dünyada DYY artık var olmayacaktır. Dolayısıyla piyasalar etkin bir şekilde çalışıyorsa ve bununla birlikte ticaret ya da rekabet yönünden bir engel teşkil etmiyorsa, uluslararası pazara katılmanın tek yolu uluslararası ticarettir (Denisia, 2010: 54).

Yabancı şirketlerin sahip olduğu tekelci gücü piyasada oluşabilecek herhangi bir kur riskine karşı koruma mekanizması oluşturmaktadır. Piyasadaki bu tekel gücü Hymer (1976) firmanın şahsındaki üstünlükler ile Kindleberger (1969) ise, gücü monopol olarak ifade etmektedir. Kindleberger'e (1969) göre, ÇUŞ'ların sahip olduğu avantajlar sadece piyasa kusurları durumunda faydalı olmaktadır. Bu avantajlar söz edilen tekel/piyasa gücünün temeli olarak üstün teknoloji, yönetsel uzmanlık, ölçek ekonomisi, pazarlama, patent vb. unsurlar içermektedir (Kara, 2019: 12). Hymer (1976) ve Kindleberger (1969), bahsedilen bu unsurlar dâhilinde firmaların diğer ülkelere kiralama ya da ihraç etmekten ziyade direkt doğrudan

yatırımlara doğru neden yöneldiklerini tanımlamada yetersiz buldukları için teori DYY'leri tam olarak açıklayamamaktadır.

1.3.3. İçselleştirme Teorisi

İçselleştirme Teorisi, ulus ötesi şirketlerin büyümesini ve doğrudan yabancı yatırım elde etme motivasyonlarını açıklamaya çalışır. Teori, ilk olarak Buckley ve Casson (1976) tarafından, sonrasında Hennart (1982) öncülüğünde geliştirilmiştir. Ayrıca teori, Coase (1937) tarafından ulusal bağlamda ve Hymer (1976) tarafından ise uluslararası bağlamda ele alınmıştır. Hymer (1976), çalışmasında DYY'nin iki ana belirleyicisi öne çıkmaktadır. Bunlardan biri rekabetin kaldırılması diğeri de birtakım şirketlerin sahip olduğu avantajları kapsamaktadır. Teoriyi ortaya atan Buckley ile Casson (1976), ulus ötesi şirketlerin kendi iç faaliyetlerini, daha sonra yararlanılacak belirli avantajlar geliştirmek için düzenlediklerini göstermektedir. İçselleştirme teorisi, onu eklektik teoride kullanan Dunning (1979) tarafından da çok önemli kabul edilir. Ancak bunun DYY akışlarının sadece bir kısmını açıkladığını da iddia eder. Hennart (1982), iki tür entegrasyon arasında dikey ve yatay modeller geliştirerek içselleştirme fikrini daha da geliştirir. Ayrıca, firmaya özgü avantajlar kavramının yazarıdır ve DYY'nin yalnızca firmaya özgü avantajlardan yararlanması, yurt dışındaki operasyonların nispi maliyetlerinden daha ağır basması durumunda gerçekleştiğini vurgulamaktadır (Denisia, 2010: 56).

Teori, Dunning (1979) ile Rugman'ın (1981) katkılarıyla geliştirilmiştir. Rugman (1981), içselleştirmenin kaynağında yatırımda bulunmak istenen uluslararası piyasalar, ticaret ve yatırımların verimliliğine dair engel teşkil edecek durumların öngörülmesini ifade eder (Emery vd., 1998: 242). İçselleştirme, bir firma içerisinde bazı girdi, mal ve hizmetler gibi birimlerin bütün dağıtım aşamalarının farklı birimler altında üretimi gerçekleşmesi anlamına gelmektedir (Grosse ve Behrman, 1992: 115). Ayrıca bu model ile Vernon'un (1966) ürün dönemleri teorisinin eksikliklerinin giderilebileceği öne sürülmüştür.

Teoriye göre, yurt dışındaki piyasaların birtakım düzensizlik ve riskler içeriyor olması, şirketleri bu piyasalara DYY yaparak içselleştirmeye yönlendirmektedir. İçselleştirmenin şirketlere sağlamış olduğu yararlar, pazarlık ve müşteri belirsizliklerinden kaçınma, hükümetin yaptığı düzenlemelerin etkisini transfer fiyatlaması yolu ile en aza indirme ve mevcut piyasalar içerisinde fiyat farklılaştırması uygulama imkânları olarak değerlendirilebilir. Bu doğrultuda uluslararası şirketlerin yapmış olduğu içselleştirmeler aşağıdaki gibi üç gruba ayrılabilir;

- Yatay olarak bütünleşen çok fabrikalı şirketlerin marka, patent vb. şekilde şirkete özel avantajların korunması adına yapmış oldukları yatırımlar,
- Düşey olarak bütünleşen çok fabrikalı şirketlerin, bir mal ve hizmetteki tüm üretim adımlarını içermek adına yapmış oldukları yatırımlar,
- Risklerin uluslararası alanda çeşitlendirilmesine dayanan yatırımlar (Öztürk, 2004: 118).

1.3.4. Oligopolistik Tepki Teorisi

F. T. Knickerbocker öncülüğüyle teoride, GÜ'lerdeki DYY'lerin oligopolistik tepki neticesinde ortaya çıktığı görüşünü savunmaktadır. Herhangi bir ülkede pazar payını arttırmak için rakip firmalar tarafından yapılan yatırım, daha sonrasında pazar paylarını korumak isteyen oligopol durumdaki diğer firmaları da bu ülkede yatırım yapmaya yönlendirebilmektedir. Mevcut şirketlerin kendine özgü üstünlükleri yabancı yatırımlar şeklinde değerlendirilmektedir (Öztürk, 2004: 118). Daha açık bir ifade ile DYY yapmak isteyen firma/şirketler genel anlamda yatırımlarını rekabet içerisinde oldukları firmaların tavır ve tutumlarına yönelik gerçekleştirmektedirler.

Teori, oligopolistik endüstriyel yapı içerisinde DYY'leri açıklamaya çalışmaktadır. Oligopolistik piyasaların yapısının temel özelliği, şirketler arasında karşılıklı bağımlılık oluşmasıdır. Oligopolde az sayıda firma olduğundan dolayı birbirleri üzerinde etkiye bulunabilmektedir. Piyasada bulunan bir şirketin üretim, fiyat ve satış alanlarındaki kararları diğer şirketleri de doğrudan ilgilendirmektedir. Oligopolistik piyasalarda rakip şirketlerden birisinin yatırım yapması halinde, aynı piyasadaki diğer şirketlerin de öncülük eden şirketi takip ederek yatırım yapmak istemelerinin nedenine ise oligopolistik tepki adı verilmiştir (Şimşek ve Behdioğlu, 2006: 51).

Oligopolistik firmalar teknolojik yayılım açısından çok daha iyi konumda olan şirketlerdir diyebiliriz. Dolayısıyla bu konumun sağladığı avantajlı durumlarını kaybetmemek için birbirlerinin yatırım stratejilerini takip etmektedir. Kısacası oligopol piyasalar da şirketler, benzer şekilde bir oyunun içerisindeymişçesine rakibi alt etmek adına onun bir sonraki hamlesini kestirerek ona göre bir taktik geliştirmek durumdadır.

1.3.5. OLI Paradigması (Eklektik Pradigma)

Dunning tarafından 1988'de geliştirilen OLI modeli; O sahiplik (ownership), L yer (location), I içselleştirme (internalization) anlamına gelmektedir. Sahiplik (O) ; İşletmenin sadece kendisinde bulunan üretim avantajlarını, yer (L); yatırımın yapılacağı piyasadaki konum

üstünlüğünü, içselleştirme (I) ise, işletmelerin bir piyasaya neden doğrudan yabancı yatırım şeklinde yapılacağını açıklamaktadır (Seyidoğlu, 2017: 673). Söz konusu işletmelerin kârlı ve etkin bir şekilde yatırım yapması için bu şartları sağlaması gerekmektedir.

Belirtilen bu sahiplik avantajı, ÇUŞ'ların sahip olduğu işletmeye özgü mülkiyet hakları, teknolojik üstünlükler, finans kaynaklarına erişimdeki üstünlükler ve ölçek ekonomilerinden faydalanma gibi imkânlar yerel ülke şirketleri karşısında avantaj sağlamaktadır. Sınır/yer avantajı, DYY'nin hangi ülkede yapılacağını belirleme konusundaki avantajları kapsamaktadır. Yerel ülke ile yatırımcı ülke arasındaki mesafe, piyasa hacmi ve teşvikler gibi birtakım öğeler yatırımın konumu açısından sağlayacağı faydalar içerisinde sayılabilmektedir. İçselleştirme avantajı ise, ÇUŞ'ların mülkiyet avantajı sebebi ile elinde bulundurduğu varlıkları lisans ve franchising anlaşması yolları ile piyasada kendi kuracağı küçük işletmeler ile faaliyet göstermeyi amaçlamaktadır. Eklektik paradigmanın bu parametreleri ise şirketten şirkete değişiklik gösterdiği için yerel ülkelerin ekonomik, politik, sosyal özelliklerini yansıtmaktadır. Bu nedenle şirketlerin üretimdeki hedefleri ve stratejileri, şirketlerin nihai amacı olacaktır (Denisia, 2010: 108-109).

1.4. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri

Yabancı yatırım, küreselleşme ile uluslararasılaşmanın artış göstermesi nedeniyle ortaya çıkan ekonomi uygulamalarındaki liberal ve sermayenin serbest dolaşım ortamının oluşması, ticarete serbestleşme gibi etkenler GÜ ve GOÜ'ler için önemlilik arz edecek konuma gelmiştir. Yabancı sermaye akışlarının toplam büyüklüğünde meydana gelen artış ise yabancı sermayenin kalkınmaya olan etkisinin anlaşılmasında önemli bir rol oynamış ve tüm ülkelerin bu konu üzerinde odaklanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla zaman içerisinde özellikle sanayi faaliyetlerinin belli bölgelerde yoğunlaşması gerektiği düşüncesi ortadan kalkarak, hem sektörler hem de firmalar arasında kurulan ilişkiler yabancı sermaye yatırımlarını hızla artmasına neden olmuştur (Kızılkaya, 2012: 32).

DYY'nin yurt içi ekonomik büyümeye etkisi, esas olarak bir ülkenin yerli sermayesi, beşeri sermayesi ve teknoloji stokları aracılığıyla yön bulmaktadır. Bir ülkenin sermaye oluşumu ve yabancı yatırımı ekonomik büyümenin önemli belirleyicileri arasında yer almaktadır. Hatta daha başarılı GOÜ'ler, başarılarının çoğunu yüksek GSYH büyüme oranını koruyabilmelerine borçludur. İlk olarak, DYY girişleri, çeşitli banka türlerinin mevduatlarını arttırarak ülkenin sermaye stokunu arttırır ve yerel yatırımı daha da arttırması beklenen özel sektörel iş faaliyetleri için daha fazla kredi yaratır. İkinci olarak, emek ve ticari faaliyetin verimliliğini ve etkinliğini

arttırabilecek yeni eğitim programları ile teknoloji getirebilir. Bu durumda ekonomik büyümeyi artırır. Ekonomik büyüme nedeniyle, DYY girişleri ev sahibi ülkenin yerel ekonomisine çekilmesi amaçlanır. Bu amaç doğrultusunda, DYY girişleri ile bir ülkenin ekonomik büyümesi arasında bir döngü oluşturulmaktadır (Gökmen, 2021: 94).

Ülkeler DYY ile iktisadi kalkınma sürecine ivme kazandırmayı arzuladığından kalkınma sürecine yardımcı olarak bir makine görevi gören yatırımlar tasdik edilmeli ve ülkelerin ekonomik çıkarları bağdaşmalıdır. Ayrıca ülkelerin ekonomik çıkarları ne derece bir düzen içerisinde olursa o kadar DYY'ler ülke adına iyi sonuçlar verebilir (Batmaz ve Tekeli, 2009: 49). DYY'lerin ülkelere olan katkılarını en yüksek seviyeye getirebilmek için yatırım yapılan ile yatırımı alan firmaların çıkarları arasında optimal bir denge kurulmalıdır.

Yabancı ülke piyasalarında üretimin yapılabilmesi noktasında firmanın kârlı bir şekilde kullanabileceği ürün/süreç teknolojisi, yönetim ve pazarlama becerileri gibi birtakım değerlere sahip olması gerekmektedir. Dolayısıyla ÇUŞ'ların piyasaya girişi, ev sahibi ülke açısından bir fon ithalatında daha fazlasını anlatmaktadır. Bu durum lokal düzeydeki işletmelerin nispeten küçük, zayıf ve teknolojik olarak geri kalmış olmaları ülkeler için önemli olmaktadır. GÜ'ler bahsedilen bu ülkelere kıyasla piyasa büyüklüğü ve sahip olunan beceriler gibi birtakım farklılıklar içermektedir (Blomström ve Kokko 1997: 2). Ülkelerin temel sorunu ve hedefi genel anlamda daha dengeli bir şekilde büyüebilmektir. DYY'lerin ülke ekonomilerine kattığı artılar daha çok yapmış olduğu fon aktarımı ve teknoloji/bilgi birikimidir diyebiliriz.

Hükümet doğrudan yabancı yatırımları destekleyici politika uygulamaları noktasında ekonomide borçlanmadan kaynak sağlama, mevcut sermayeyi artırma ve istihdam sağlama vb. birçok beklentiye dayanmaktadır (Bwalya, 2006: 514). Bu doğrultuda teknoloji transferi yapılarak ekonomide yönetim, bilişim ve yeteneklerin yaygınlaşması ülkeler arasında rekabeti, verimliliği ve etkinliği arttırarak ekonomik büyüme ve gelişmeyi sağlamak amaçlanmaktadır. Bu gelişmeler doğrultusunda ülke piyasalarının içerisindeki sınırlandırmaların hemen hemen birçoğunun kaldırılması ülkelerdeki firmalar arasında rekabetin artmasına ve firmaların kaliteli ürünlerini daha da ucuza mal etmenin yollarını bulmaya yönelmişlerdir. Dolayısıyla GOÜ'lerde DYY'ler ülke kalkınmasında önemli bir paya sahiptir. Bu nedenle, sürdürülebilir ekonomi politikalarına paralel olarak teşvik politikaları uygulanmaktadır.

DYY'nin olumlu etkileri arasında teknoloji birikimi, istihdam yaratma, teknik becerilerin artışı gibi uluslararası ticarete pazara ulaşabilme yer almaktadır. Sermaye büyümeyi beslerken sermaye kârlarında ekonominin tamamına yayılır. Dolayısıyla DYY ilk olarak yalnızca birtakım

sektörlerin yayılmasını sağlıyor olsa da ekonomide uzun dönemdeki gelir dağılımının iyileşmesi yönünde katkı sağlamaktadır (Tsai, 1995: 470). DYY'lerin yatırım gerçekleştirilen ülke üzerindeki olumlu etkileri çok yönlü olsa da temelde ele alınan; gelir, ödemeler bilançosu, istihdam ve teknoloji etkisi şeklindedir.

Gelişmekte olan ve ev sahibi ülkelere yapılan yabancı yatırımlar ülkede olumlu veya olumsuz yönde etkiler ortaya çıkabilmektedir. Bu olumlu ve olumsuz etkilerin yanı sıra farklı yöntemler ile açıklanıyor olsa da, biz bu etkileri milli gelir, ödemeler bilançosu, istihdam ve teknoloji üzerine etkisi başlıkları altında inceleyeceğiz.

1.4.1. Milli Gelir Etkisi

Ev sahibi ülkenin, milli gelir etkisi ile ilişkili olarak ödemeler dengesi üzerinde gerçekleştirilen DYY'lerin pozitif bir etki bırakması son derece önemlidir. Aynı zamanda ihracatın artış göstermesi, DYY bağlamında ortamın geliştirilmesi, yerel ekonomi cephesinde üretilen ürün ve hammaddelerinin dış pazarlara açılarak yerini almasına dayanmaktadır (Ayaydın, 2010: 2).

Bir ülkenin belirli bir büyüme hızına erişebilmesi adına yeterli oranda kaynağı bulunmuyorsa ya elinde bulunan tasarruflarını geliştirmek için kullanılmalı ya da yabancı yatırımları ülkesine yatırım yapmaları için ikna etme yolları aramalıdır. Bu da ülke için dış borçlanma ve yabancı sermaye girişiyle sağlanmaktadır. Dolayısıyla ülkeler ekonomik büyümeyi sağlamak ve yabancı sermayeyi ülkelerine çekmek için teşvik edici düzenlemeler uygulamalıdır (Karakamış, 2019: 33).

Ülkede gerçekleşen üretim artışı ekonomiyeye katkıda bulunarak DYY'ler ile yakından ilişkilidir. Ancak DYY'lerin ülke ekonomisine doğrudan katkısı, yatırım çıktısından ithal girdilerin düşürülmesiyle bulunmaktadır. Yerel üretim faktörlerinin fırsat maliyetlerinin de dikkate alınması ile yabancı yatırımların net katkısı doğru bir şekilde belirlenir (Tunca, 2005: 60). Yerli sermaye oluşumu öncelikle ülkenin kişi başına GSYH ile belirlenir. GOÜ'lerde bu oran daha az olduğundan sermaye oluşumunu da buna bağlı olarak sınırlamaktadır. Ülkedeki refah düzeyinin artması o ülkede kişi başına düşen milli gelir seviyesinin artışı ile doğru orantılıdır. Üretim kapasitesinin genişletilerek kişi başına GSYH'nin artış göstermesi bir önceki yılın DYY oranının artışı ile elde edilmektedir. Dolayısıyla ekonomideki toplam kaynakların büyük çoğunluğu kullanılmayarak, tasarruf kaleminin ise korunup yatırıma dönüşmesi ile sağlanabilmektedir (Kızılkaya, 2012: 33-34).

1.4.2. Ödemeler Bilançosu Etkisi

Doğrudan yabancı yatırımlar, gittikleri ülkede ödemeler dengesi üzerinde de etkili olmaktadır. Örneğin, fabrika kurmak amacıyla ülkeye yurt dışından sermaye girişi, ödemeler dengesine artı olarak işlenir. Fabrika üretime geçtiğinde ve bağlı şirket ülke içerisindeki faaliyetlerine başladığında, üretiminin bir kısmını ihraç ederek ya da ithal ikamesinde kullanarak ödemeler dengesini iyileştirici yönde etki yapabilmektedir. Ayrıca kârların yurt dışına transferi ve yabancı üretim faktörlerine yapılmış olan ödemeler ülkeden döviz çıktısını arttırabilir ve bu durumda ödemeler dengesini bozabilmektedir (Arıkan, 2006: 41-42). Dolayısıyla yabancı yatırımın ödemeler dengesi üzerindeki etkisi, yatırımın amacıyla doğrudan ilişkilidir.

GOÜ'lerde yatırım yapılan yabancı sermayenin yerel ülkedeki beklentilerinden biri de ödemeler dengesinde olumlu yönde etki yaratmasıdır. Daha açık bir ifade ile yatırım yapan firmanın, ticaret açığının kapatılmasında ve üstelik döviz girdisinde olumlu bir etkisinin olmasıdır. Dolayısıyla DYY yapmak amacıyla gelen yatırımcı yalnızca bir kere yerel ülkenin ödemeler dengesine katkıda bulunmaktadır. Üretime geçildiğinden itibaren de ihracat ve ithal ikame şeklinde ödemeler dengesine katkısı sürerken bir yandan da üretimde kullanılan ithal girdiler, kâr transferleri vb. ödemeler dengesi üzerinde olumsuz etkiye neden olmaktadır (Kasabalı, 2004: 10).

DYY'nin ödemeler dengesi üzerinde pozitif etkisinin devamlılık oluşturabilmesi adına DYY uzun vadede döviz kazandırıcı özelliğini kaybetmemelidir. Aksi takdirde, yatırımların ithal girdilere tabi olması negatif sonuçlar çıkarabilmektedir. Bu negatif sonuçları daha az hasar ile atlatabilmek adına yatırım yapılan ülke bazında teşvik politikaları ile önlemler alınarak elde edilen kârların yeni yatırım bölgelerine yönelmesini sağlayabilir.

1.4.3. İstihdam Etkisi

GOÜ'lerin önde gelen problemlerinden biri de işsizliktir. GOÜ'lerin yatırım eksikliğinden kaynaklanan işsizlik sorunu ülkeye gelen yabancı yatırımların eleman istihdamı ile azalır. Yabancı yatırımların istihdam etkisi yanında gelir etkisini de getirmektedir. DYY ülkeye satın alma ya da birleşme yoluyla girmesi ülkenin istihdamı açısından işsizlik oranlarının en aza indirilmesi için bir çözüm yolu olarak görülmektedir (Güleç, 2019: 24).

Yabancı sermaye yatırımları gittikleri ülkelerde bulunan istihdam etkileri söz konusu ülkenin gelişmişlik düzeylerine göre de değişiklik gösterebilmektedir. Bununla birlikte, GOÜ'lere gelen yabancı yatırımlar teknoloji ve bilgi birikimi ile de istihdama etkide bulunmaktadır. Ülkelerin yeni istihdam yaratabilmesi açısından yeni iş yerlerinin kurulması, çok uluslu

şirketlerin ise hali hazırda bulunan iş yerlerini satın alması GOÜ'lerde emek-yoğun üretim becerileri ile istihdam probleminin giderilmesini sağlamaktadır (Batmaz ve Tekeli, 2009: 45).

1.4.4. Teknoloji Etkisi

Teknolojinin daha çok gelişmiş olduğu ekonomilerden gelişmekte olan ülke ekonomilerine doğru transferinde DYY en önemli araç konumundadır. GOÜ'lerde ortaya çıkacak yeni icatların ve çalışmaların geliştirilmesinde kullanılacak altyapı mevcut değildir. Yabancı yatırımlar ile gerçekleşen teknoloji yayılımı yerel ülkenin başka bölgelerinde de yerel yatırımcıları cesaretlendirecek ve verimliliklerini arttıracaktır. Ayrıca ekonomik büyüme hem ülkedeki üretim faktörlerindeki bir artışla hem de teknolojiye meydana gelen gelişmelerle ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla GOÜ'lerin ekonomik kalkınmalarında teknolojik gelişme önemli bir konumda yer almaktadır. ÇUŞ'ların teknoloji alanındaki inovasyonları GOÜ'lerin kalkınmalarında önemli rol oynamakta olup DYY'ler ile yenilik ÇUŞ tarafından GOÜ'lere yönlendirilmektedir. Bu durumda GOÜ'lere düşen sorumluluk teknolojik durgunluğu ve ikili bir ekonomik yapı tuzağına düşmeden dışsal nitelikteki bu teknolojiyi en kısa sürede içsel bir faktör haline getirmektir. DYY teknolojinin etkinliğine ve transferine 3 şekilde katkıda bulunabilir (Batmaz ve Tekeli, 2009: 46- 47):

- Yerli piyasada yeni bir malın üretiminde ve tüketiminde önceden kullanılmayan yeni bir teknoloji ortaya çıkarabilir.
- Yabancı yatırım teknolojiyi kullanmak adına gerek duyacağı yeni yeteneklerin yetiştirilmesini veya ortaya çıkmasını sağlayabilir.
- Yeni bir fikrin ortaya çıkması mevcut fikirleri artırır ve yerli yenilikleri canlandırabilir.

Teknolojik yayılım, ekonomik büyüme sürecinde merkezi bir rol oynamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki büyüme oranları, teknoloji düzeyinde bir 'yakalama' süreci ile açıklanmaktadır. Teknolojik yayılım, çeşitli kanallar aracılığıyla gerçekleşebilir. Bu kanallar; yüksek teknolojiye sahip ülkelerde ürünlerin ithalatı, yabancı teknolojinin benimsenmesi ve beşeri sermayesinin elde edilmesi gibi ülkede yatırım yapan yabancı şirketler açısından teknolojik yayılıma sebep olan etkenlerdendir. Bu kanalların yanında ÇUŞ'lar ile yapılan DYY'lerde gelişmekte olan ülkelerde ileri teknolojilerin elde edilmesi açısından önemli bir kanal olarak kabul edilmektedir (Borensztein vd., 1998: 116). Fakat bu noktada teknoloji transferini ve yayılımını sağlayabilmek adına teknolojinin niteliğine ilişkin yeteri kadar yetişmiş elemanın yerel ülke bünyesinde yer almasına dikkat edilmelidir. Günümüze baktığımızda ise halen GOÜ'lerin insan gücü varlığının istenilen düzeyde olmadığı açıktır.

Ayrıca doğrudan yabancı yatırımların büyümeye etkileri yatırımı yapan ve yatırım alan ülkeler açısından çeşitlilik göstermektedir. Ayrıca yatırımı almış olan ülkenin de GÜ veya GOÜ olması durumuna göre farklılık göstermektedir. GOÜ'lere gelen yatırımlar ülkede sermaye açığını kapatır, borç riskinden kurtarır, yeni teknolojiler getirerek ihracat olanaklarını geliştirir, iş ve yönetim düzenlemelerini değiştirmektedir. Yabancı yatırım ile beraberinde gelen teknoloji ve bilgi birikimi dolaylı, dolaysız olarak büyümeye ve istihdama fayda sağlamaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar da teknolojinin kurulduğu ortamın yeni bir alana mı, yoksa var olan bir tesisin üzerine mi yapıldığı önem taşır. Yeni bir alana kurulan yatırım yeni verimli birimler yaratır. Dolayısıyla ekonominin verimlilik kapasitesi artar ve bununla paralel olarak büyüme artar (Yalman, 2017: 63).

Sermaye birikiminin yeterli olmadığı ve yatırım seviyesinin düşük olduğu ülke ekonomilerinin büyümesi, kendi ülkesinde yaşayan insanların yaşam kalitesi ile refah düzeyini ve beraberinde diğer ülkelerle rekabet etme gücünü düşürmektedir. Dolayısıyla yatırım ve kalkınma için gerekli olan araç yerli sermaye tasarrufudur. Fakat yeterli oranda tasarruf yapmayan ülkeler gerekli olan sermayeyi borçlanma ya da DYY yoluyla sağlayabilirler (Ayaydın, 2010: 133-134). Doğrudan yabancı yatırımlar, yatırım yapılan ülkelere sermaye ve beraberinde teknolojik yenilik ve istihdam yaratmanın kaynağı olarak da görülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar, yatırım yapılan ülkede istihdam yaratarak, üretimi ve sermaye birikimini ve genel refah düzeyini arttırmak suretiyle de ekonomik büyüme gerçekleşmektedir (Koyuncu, 2017: 17).

Bu yaklaşıma göre, DYY yalnızca bir kaynak konumunda değildir. Sermaye ve aynı zamanda ev sahibi ülkelerde insan becerilerinin artırılması teknoloji transferi için bir kanaldır. Türkiye'deki DYY girişleri üzerine yapılan çalışmalar genellikle ÇUŞ'ların ve DYY'lerin konum tercihlerine ve ülkenin performansına odaklanmaktadır (Sat, 2011: 947).

Düşük teknoloji sektörlerinde faaliyet gösteren ve bu sektörlerdeki yabancı firmalar şüphesiz yenilikçilik konusunda yerli firmalardan üstündür. Yüksek teknoloji endüstrileri, yerli firmaların teknolojik olarak yabancı firmalardan daha zayıf olduğu argümanını destekleyici niteliktedir. Ürün ve süreç yeniliklerinin göreceli önemi, düşük teknoloji ve yüksek teknolojide farklılık gösterir. Teknoloji endüstrileri ve firmanın mülkiyeti, inovasyon türü için önemlidir. Ürün yeniliklerinin süreç yeniliklerine oranı, düşük teknoloji endüstrilerde yüksek teknoloji endüstrilere göre çok daha düşüktür. Ancak her ikisinde de endüstriler ve yabancı firmalar teknoloji transfer etme eğilimindedir.

Başka bir deyişle, düşük teknoloji endüstrilerde süreç yenilikleri ürün yeniliklerinden daha yaygındır. Ayrıca, yabancı firmalar yerli firmalara kıyasla süreç yeniliklerine daha fazla önem vermektedir. Düşük teknoloji endüstriler olgun ürünlere sahip olma eğiliminde olduklarından teknolojiler, süreç inovasyonlarının üretkenlik için daha önemli bir rol oynaması muhtemeldir. Teknolojik açıdan yeteneklerin geliştirilmesi düşük teknoloji yerli firmalar için kurum içi Ar-Ge'nin temeli daha önemli görünmektedir. Ayrıca, makine ve teçhizat somutlaşan teknoloji (üretim süreci) yerli firmalarda daha yüksek paya sahipken, pazarlama ile ilgili faaliyetler, yabancı firmalardaki yenilikçi faaliyetlerin neredeyse dörtte birini oluşturmaktadır diyebiliriz.

Teknoloji transferi ÇUŞ'ların Ar-Ge faaliyetlerinin etkisiyle, ürün ev sahibi ülkede kalite arttırılabilir ve devamında yeni ara ürün çeşitliliği arttırılabilir. Dolayısıyla ev sahibi ülke ÇUŞ'ların Ar-Ge faaliyetlerinin etkisiyle yeni sosyal sermayeye bilgi aktarımı ve ürün kalitesi ev sahibi ülkede görülebilir.

Daha önce bahsedildiği üzere DYY'ler ülkeye yeni teknolojiler getirerek ve yerel çalışanları eğitim ile nitelikli hale getirerek ülkenin yeni teknik bilgiler kazanmasına katkı da bulunmaktadır. Buna ek olarak stok, kalite kontrolü, yerli tedarikçilerin ve dağıtım kanallarının standardizasyonu için gereken teknikleri ülkeye transfer ederek pozitif dışsallığa neden olmaktadır (Ayaydın, 2010: 134). Bu pozitif dışsallık, ekonomik büyüme üzerinde dolaylı bir etki bırakmaktadır. Dolayısıyla yerel ülkenin daha fazla DYY çekebilme kapasitesi DYY'lerin pozitif dışsallık etkisini arttırmaktadır.

Ayrıca teknoloji, en önemli arka plan faktörleri arasında yer almakta ve bu yeniliklerin ortaya çıkışını açıklayan bilgi yatırımı biçimlerine sahip olan bilimsel çeşitliliğin artması ve gerekli yüksek teknoloji inovasyonunda küresel bilginin yaygınlaşmasını sağlamaktadır (Ostry, 1998: 88). Sonuç olarak, küresel bilginin yaygınlaşması ihtiyacı bilgi ve yeni ürün pazarları, ürün ömrünün hızlanması gibi döngüler faktörler inovasyon stratejisinin tüm yelpazesini kapsamaktadır.

1.5. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ev Sahibi Ülke Üzerindeki Etkileri

DYY, birçok kalkınma ekonomisti tarafından önemli bir kanal olarak kabul edilmiştir. Çok uluslu şirketler tarafından tanıtılan teknolojiler, yerel firmalara da yayılabilir. Bu yayılmalar genellikle taklit, yerel iş gücünün eğitimi, dikey teknoloji transferler vb. gibi olabilmektedir. Bununla birlikte, ampirik çalışmalara bakıldığında genel olarak ev sahibi ülkenin yapabileceği net faydaların olduğunu gözlemlenmektedir. Bu faydalar DYY'den yararlanma, endüstri ve politikardan yararlanma gibi ev sahibi ülkenin özelliklerine bağlıdır. Yıllar boyunca, birçok

ülkede DYY akışlarının büyümesi ihracat ve ithalat büyümelerini arttırmıştır. Doğal olarak, DYY'lerin yerel ülkedeki etkileri gerek akademik araştırmacıların gerekse politika yapıcılarının dikkatini çekmeye devam etmektedir.

DYY'ler üzerine yapılan birçok çalışmada, GOÜ'lere gelerek yatırım gerçekleştiren ÇUŞ'ların yerel ülke ekonomisi üzerinde birtakım etkilerinin olduğu görülmektedir. Söz konusu bu etkiler ekonomide genel anlamda istikrarı, yeni teknolojilerin transferi, kaynak dağılım etkinliği ve makroekonomik dönüşüme kadar pek çok alanda ortaya çıkmaktadır(Koyun, 2017: 25). Ayrıca, büyük ölçekli yatırımların genelde imalat sanayine yöneldikleri, doğrudan üretime ve istihdama katkıda buldukları, orta ve küçük ölçekli yatırımların ise hizmet ve ticari sektörde yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Buna ek olarak, yabancı yatırımların geldikleri ülkelerde yan sanayinin gelişmesine katkıda bulunarak istihdamı dolaylı bir şekilde de arttırmaktadır (Kaynak, 2007: 42).

Yatırımcıların bir ülkeyi seçmelerindeki en temel güdü kâr elde etme olgusudur. Fakat kâr elde etme olgusu kadar, bu olgunun sürdürülebilirliği de oldukça önemlidir. Kârın sürdürülebilirliğini sağlayan etkenlerin başında ise ekonomik ve siyasi istikrar gelmektedir. Ayrıca yapılacak olan yatırımın niteliğine göre ülkenin piyasa hacmi, gelişmişlik düzeyi, dış açıklık, vergi ve teşvik uygulamaları ön planda yer almaktadır. Dolayısıyla yatırım çekmek isteyen GOÜ'ler söz konusu alanda özendirici uygulamalara yönelmişlerdir. Bu uygulamalar yatırım/vergi indirimi, piyasaların serbestleşmesi vb. şekilde sıralanabilmektedir (Bal ve Göz, 2010: 451).

Bunun yanı sıra, belirli bir alanda yabancı sermayenin yığılması yerel firmaların bu alanda yatırım yapmasını engellemektedir. Bunun nedeni yerel girişimcilerin yabancı sermayeye oranda daha az teknoloji ve yetersiz iş gücü vs. etmenlerin bulunmasıdır. Bu sebepler doğrultusunda, yabancı sermaye yerel yatırımcıların rekabet edemeyeceği bir ortamı rahatça oluşturabilmekte ve yerel firmaları yatırım yapma fikrinden caydırabilmektedir. Dolayısıyla yerel ülkeler açısından yabancı sermayenin olumsuz etkileri ortaya çıkabilmektedir.

DYY'lerin yerel ülke ekonomileri üzerindeki etkisi büyük oranda yerel ülkenin şartlarına göre değişkenlik gösterebilmektedir. Yabancı yatırımları gerçekleştirecek olan sermaye, yerel ülkeye girişiyle kazanç ve kârların yeniden yatırıma dönüşmesine, yerel ülkede vergi ve kazanç gelirlerinin artırılması ile bu ülkelerde sosyal refah seviyelerinin artmasına olanak sağlayacaktır. Ayrıca yabancı yatırımların üretim ve endüstri sektöründeki rekabeti arttırması, yerel ülke endüstrisinin dünya pazarlarına yakınlaşması ve yerel ülke üreticilerinin lehine

pazarların genişletilmesine ortam hazırlamaktadır. Bunun yanı sıra yabancı sermaye, teknik-işletme bilgisinin yanında üretim yöntemleri ile de yeni teknolojileri beraberinde getirmektedir (Aydemir, 2005: 45).

Teknolojik yayılımın ülkelerin ekonomik büyümesinde önemli bir rol oynadığı görüşü, ekonomik büyüme kavramının çalışmalara olmasıyla beraber ortaya çıkmıştır. Adam Smith bu kavramı ilk inceleyenlerden olsa da zaman içinde farklı tanımlamalar ve kavramlar kullanılsa da, teknoloji olgusu ekonomik büyüme hipotezlerinin arasında belirleyici bir rol oynamaktadır (Batmaz ve Tekeli, 2009: 77). Doğrudan yabancı yatırımlar, uluslararası teknolojinin yayılmasında en önemli bir araç konumundadır. Ülkelerin büyüme ve gelişmesinin temel kaynaklarından birisi olan teknoloji etmenindeki değişimler, tarih boyunca toplumların gelişmesinde önemli bir bileşen konumundadır. Günümüz dünyasında bakıldığında ise, küreselleşmenin ivme kazanmasıyla sermaye hareketlerinin ülkeler arasında serbestleşmesi ve teknoloji alanındaki gelişmeler DYY'nin önemini arttırmıştır. Seyidoğlu'na (2017) göre, DYY'lerin alıcı ülke ekonomisi açısından avantajları ve dezavantajları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Doğrudan Yabancı Yatırımcılarının Alıcı Ülkeye Ekonomik Açısından Avantajları ve Dezavantajları

Alıcı ülke ekonomisi açısından avantajları:	Dezavantajları:
<ul style="list-style-type: none">• Ekonominin üretim kapasitesindeki artış ve istihdam sağlama• Yeni teknoloji ve yönetim bilgisi getirme, döviz girdisi sağlama• İhracatın artması• İç tekellerin kırılması• Rekabet sağlama• Ölçek ekonomisi yaratma• Devlet hazinesine vergi geliri sağlama	<ul style="list-style-type: none">• Ekonomideki yabancı denetimin artması• Yerel ekonomide tekel kurulması• Dış ticaretteki kısıtlamaların aşılması• Yerel yatırımları azaltan ve döviz giderlerini azaltan etki• Kur dalgalanmaları ve mali kriz ortamı,• İhracat kısıtlamaları• Teknolojik bağımlılık• İşsizlikte artış ve ekonomik bütünlüğün bozulması• Şirket satın alımı şeklinde ülkeye gelen yabancı sermaye

Kaynak: Tablo 3. Seyidoğlu (2017) tarafından yayınlanan eserden yola çıkarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yatırım yapmak isteyen ülkeler sermaye stratejilerini düzenlerken bu yatırımlardan fayda sağlamayı amaçlamaktadırlar. Tablo 3'te sunulan faktörler doğrultusunda, genel anlamda

siyasal değer yargılarından kaynaklandığını söyleyebiliriz. ÇUŞ'lar ile yerel ülkelerin ekonomik menfaatleri bağdaştırıldığı sürece yapılan yabancı yatırımların ülke yararına katkı sağladığı görülmektedir. Ayrıca, DYY'ler yerel ülke ekonomisini besleyerek ülkenin ekonomik açıdan istikrarını sağlamaktadır. lkeye gelen teknoloji girdisi, üretim teknikleri ve yönetim bileşeni ile bir araya gelerek yerel firmaları bu gelişim süreci içerisine çekmektedir. Ayrıca i piyasalarda yer alan rekabet ile vergi gelirlerindeki artış ve beraberinde gelen istihdam yayılımı, bu yatırımları ile bağlantılı diğer önemli etkiler arasında yer almaktadır.

Bilindiği zere, DYY'ler yerel ülkenin üzerinde daima olumlu etkiler bırakmamaktadır. Birtakım yabancı yatırımcılar özellikle az gelişmiş ülkelerde yatırım yapma yolunu aramaktadırlar. Bu durumun öncelikli nedeni yatırımcıların kendi ülkelerinde hayata geçiremedikleri bazı uygulamaları az gelişmiş ülkelerde bulunan hukuki boşluklar aracılığıyla daha kolay gerçekleştirebilme olasılığıdır. rnek vermek gerekirse G'ler çevresel faktörler yönünden olumsuz etkilere neden olabilecek uygulamaları yüksek tazminatlarla engellemeye çalışmaktadır. Hlbuki az gelişmiş ülkelerde bu konuyla ilgili herhangi bir yasal düzenleme veya bir uygulama mevcut değildir. Bu kapsamda, yabancı yatırımcıların sorumluluğu da oldukça azalmaktadır. Bunun sonucuda da olumsuz etkilere neden olan uygulamalar kolayca gerçekleştirebilmektedir (Aydemir, 2005: 46).

Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik yapıya bir diğer etkisi devletin ekonomideki konumunun küçülmesidir. Yatırımların ekonomi içerisindeki payının artması, devletin ekonomideki rolünün aktif ve koruyucu konumdan özel sektöre yatırımlar için daha iyi ortamlar hazırlar konumuna dönüşmesinde katkı sağlamaktadır. Düzenleyici ve koruyucu konumu, rehberlik eden ve ekonomik yatırımların artması için gerekli ortamı sağlamaya dönüşen devlet, ekonomideki amacını da makroekonomik denge politikaları yürütmek ve finansal liberalizasyonu sağlamak üzerine kurgulamaya başlamaktadır (Ernst, 2005: 17). Bu doğrultuda DYY'nin, gelişmiş bir altyapıya ve ucuz ama verimli iş gücüne sahip yerlere çekilmesi amaçlanmaktadır. Bu sayede yabancı firmalar sahip oldukları mülkiyet avantajlarıyla birleştirebilecek kaynaklar ararlar. Dolayısıyla bu süreçte ev sahibi ülkenin kaynaklarını arttırır ve geliştirirler. Ayrıca sahip oldukları rant getiri avantajlarını en st düzeye çıkarmak için tekliflerinde ev sahibi ülkelerdeki bağışları temel alırlar. Dolayısıyla doğrudan yabancı yatırım, ortak faktörlerin varlığında en etkili yol olarak görülmektedir (Balasubramanyam, 2001: 9).

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜMENİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1. Ekonomik Büyüme Kavramı

Ekonomik büyüme olgusu genellikle ülkelerin gayri safi millî hâsılasındaki (GSMH) sayısal değişimler olarak ele alınmaktadır. GSMH'deki bu değişimlerin ne miktarda olduğu ve kaynağını neler oluşturduğu önem taşımaktadır. Bu değişimlerin kaynağını ülkeler arasındaki temel farklılıkların belirleyicisi konumunda olan mikro veya makro düzeydeki ekonomik ve yapısal göstergeler oluşturmaktadır. Ekonomik büyüme kavramı genellikle büyümenin nedenleri, hangi faktörlerin büyüme üzerine etkili olduğu ve zaman içerisinde yüksek gelirli ülkeler ile düşük gelire sahip ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının düzeyleri üzerine odaklanmaktadır (Gömleksiz ve Alagöz, 2012:124).

Büyüme kavramı, belirli bir ekonominin belirli bir döneminde gerçekleşen reel üretimin önceki dönem reel üretiminden farkıdır ve niceliksel bir değere sahiptir. Söz konusu gerçekleşen reel üretim önceki dönemdeki reel üretiminden daha fazla ise ekonomik büyüme, daha az olması durumunda da ekonomik anlamda söz edilmektedir (Ağır ve Rutbil, 2019: 288). Geniş anlamda ekonomik büyüme; bir ekonominin toplam üretim, yatırım, ithalat-ihracat gibi temel makroekonomik göstergelerin, istihdam ve üretim kapasitesi ile alakalı olarak önceki döneme kıyasla göstermesidir. Bu doğrultuda ülkedeki üretim faktörleri miktarındaki artış ve teknolojik açıdan ortaya çıkan gelişmeler olarak adlandırılmaktadır. Dar anlamda ekonomik büyüme tanımı ise, bir ülkenin GSMH'nin bir dönemden sonraki döneme reel olarak artması olarak açıklanmaktadır (Eğilmez, 2019: 176).

Ekonomik büyümenin esas belirleyicileri arasında sermaye stoku, teknolojik gelişim ve istihdamda artış yer almaktadır. Bu belirleyiciler ampirik çalışmalarda büyümeye katkıları detaylı bir şekilde yer almasına rağmen, bu değişkenlerin ekonomik büyüme sürecinde birbirleri arasında etkileşimde olmaları genellikle kabul görmektedir. Ekonomik büyüme, genel anlamda bir ekonominin üretim kapasitesindeki artış olarak adlandırıldığından bu üretim kapasitesindeki artış GSMH, Gayri Safi Yurt içi Hâsıla (GSYH) ya da kişi başına GSMH veya GSYH'deki artış ile ölçülmektedir. Bir ülkenin belirli bir dönemdeki büyüme oranının hesaplanması o ülkenin belirtilen dönem içerisindeki harcamaları ve üretim faktörlerinin büyümeye olan katkılarının ölçülmesine dayanmaktadır. Büyümenin üretim faktörlerinin katkısı açısından incelenmesinin en önemli artışı, üretime etki eden ama gözlemlenemeyen

mevcut deęişkenlerin ekonomik büyümeýi açıklamada ne derece yeterli olduęunu göstermesidir (Seyidoęlu, 2017:125).

Bir ekonomide yatırımların artış göstermesi, ekonomik büyümenin ortaya çıkışında önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla yatırımların artışı, tasarruf unsurunun da artması ile meydana geleceğinden, diğer şartlar sabitken, tasarrufların artması yatırımların doğmasını sağlayarak ekonomik büyüme oranını yükseltecektir (Dinler, 2003: 538). Todaro ve Smith'e (2012) göre, ülkenin sahip olduğu doğal faktörler, zenginliği, fiziki-beşeri sermaye birikimi, teknolojik gelişmişliği ve verimliliği ekonomik büyümenin temel belirleyicileri arasında yer alır.

Ekonomik büyümenin en önemli kanallarından biri de doğrudan yabancı yatırımlardır. DYY'ler hem sermaye hem de teknoloji transferi şeklinde gerçekleşirler. Sermaye transferi yerel ülkelerin yatırım stoklarında artışlar meydana getirir ve bu artışlar ekonomik büyümeýi çoğunlukla olumlu şekilde etkiler. Ayrıca yerel ülkeye giren yeni teknoloji yerel ülkelerin verimliliklerini arttırır ve böylece ekonomik büyüme performanslarını olumlu etkiler (Felek, 2016: 118). Ülkelerin uzun dönem iktisadi büyüme performansları bakımından aralarında farklılıklar bulunmaktadır. Bu büyüme oranlarındaki farklılıklar iktisadi büyümenin belirleyicileri tarafından açıklanmaktadır. Yapılan ampirik çalışmalarda farklı ülkeler veya ülke grupları bakımından büyümenin faktörleri ve bu faktörlerin büyümeýi nasıl etkiledikleri açıklanmaya çalışılmaktadır (Aęayev, 2010: 162).

İktisadi büyüme ekonominin birçok alanında değişime yol açmaktadır. Büyüme, finansal sistemi, üretimin yönünü, istihdamı, gelir dağılımını ve demografik yapıyı etkilerken eş zamanlı olarak bu değişimler iktisadi büyüme sürecinden de etkilenmektedir. Başka bir deyişle büyüme üretilen mal ve hizmet miktarındaki artışın zaman içinde uzlaşmanın artış göstermesine, üretimde faaliyetin ve maliyetlerin artmasına neden olmaktadır. İçsel büyüme modellerinde de olduğu üzere kâr amacı ile firmaların yaptıkları Ar-Ge etkinliklerinin bir sonucu olarak meydana gelen teknolojik inovasyonlarının yanı sıra üretim sürecinin bir sonucu olarak değerlendirilen teknik bilgi de ele alınmaktadır (Taban vd, 2013: 194). Teknik bilgi ile ise üretimde daha düşük maliyetle daha yüksek kalite amaçlanır ve böylece gelişmiş üretim yöntemleri teknolojik gelişmeler ile verimliliklerini arttırmaktadır. Dolayısıyla teknik bilgiye dayanarak diğer firmalara pozitif dışsallık sağlamaktadır.

2.1.1. Ekonomik Büyümenin Özellikleri

Ekonomik büyüme olgusu, genellikle ulusal ekonomilerde refah düzeylerinin ölçülmesinde büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla ülkelerin farklı büyüme oranlarına sahip olması,

ekonomik büyümeyi belirleyen etkenlerin araştırılmasını ve politikalar belirlenirken bu etkenlerin dikkate alınması bir zorunluluk haline gelmiştir. Bunlar dikkate alınırken ekonomik büyümenin de özellikleri göz ardı edilmemelidir. Ekonomik büyümenin başlıca özellikleri arasında, gerçek (reel) bir artışı ifade etmesi, kantitatif olması, milli gelir ve büyümede ortaya çıkan değişimlerin sayısal olarak açıklanabilmesi, uzun dönemli olması, üretim artması ve yatırım oranlarında artış yaratılması, uzun dönemlerde hayata geçebilecek hedefler olması ve ekonomik büyümenin gelir dağılımı üzerinde iyileştirici yönde bir etkisi olmaması yer alır (Koyun, 2017: 39).

Ekonomik büyümenin başlıca kaynaklarından birisi üretim faktörleri stokundaki artışlar diğeri de teknolojik gelişmelerdir (Seyidoğlu, 2017:125). Ekonomik büyüme, bir ülkedeki üretim miktarındaki reel artış ile açıklandığına göre, bu artışın üretime eklenen unsurların miktarlarının artışına bağlı olarak gerçekleştiği söylenebilir. Ekonomik büyüme sürecinde genel olarak kabul gören 4 ana etmen bulunmaktadır. Bu etmenler: (i) Reel sermayenin miktarı ve kalitesi (Sermaye), (ii) iş gücünün miktarı ve kalitesi (İş gücü), (iii) doğal kaynakların miktarı ve kalitesi (Doğal kaynak), (iv) toplumun teknolojik düzeydeki ilerlemesidir (Teknoloji) (Koyun, 2017: 39). Belirtilen bu faktörler ekonomik büyüme olgusunun temel belirleyicileri olarak tanımlanabilmektedir. Ayrıca bu etmenlere beşeri sermaye, kurumsal yapı, girişimcilik vs. ilave edilebilir.

2.2. Ekonomik Büyümeyi Etkileyen Faktörler

Bir ülke ekonomisinde üretim düzeylerinde mal ve hizmet miktarının gitgide yükselmesi büyüme olarak sonuçlanmaktadır. Uzun dönemde büyümeyi etkileyen birçok faktör vardır. Büyümeyi etkileyen temel belirleyiciler arasında yer alan nüfus ve iş gücü, doğal kaynaklar, teknoloji, beşeri sermaye ve girişimcilik faktörü adı altında incelenecektir.

2.2.1. Nüfus ve İş gücü

Ekonomik büyüme, ülkedeki iş gücü oranına ve iş gücünün niteliğine ilişkin olarak sınırlanmaktadır. Belirtilen ülke nüfusunun artış hızı, büyüklüğü ve yapısı ekonomik büyümeyi belirleyen faktörlerin başında yer almaktadır. Çünkü nüfus, iş gücü arzını belirlemektedir. Bir ülkedeki belirtilen iş gücü arzı, mevcut çalışabilir yaştaki nüfusun hızına ve büyüklüğüne bağlı olabilmektedir.

Ekonomik büyüme ile nüfusun arasındaki bağlantıyı ifade eden üç temel yaklaşım vardır. Bu yaklaşımlardan birincisi Ortodoks-Malthusgil yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda, hızlı nüfus artışının yoksulluğa sebep olmakta ve ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği açısından nüfus

yoğunluğunun fazla olduğu ülkelerde doğum oranlarının düşürülmesi amaçlanır. Bu görüşe istinaden karşıt görüş olarak ortaya atılan Revizyonist yaklaşımı da, ekonomik büyüme hızının yüksek olması doğrudan beşeri sermaye birikiminin artmasını sağlayarak ekonomik büyümeye pozitif yönde katkıda bulunmaktadır. Üçüncü yaklaşım olan Geçiş Teorisi yaklaşımına göre ise, kişi başı gelirdeki değişikliklerin nüfus artışını etkilediği savunulmaktadır. Ayrıca bu teori, ekonomik kötüleşmenin sonucunda nüfus artışının yükseldiğini öne sürmektedir (Telatar ve Terzi, 2010: 198-199).

2.2.2. Doğal Kaynaklar

Doğal kaynaklar, doğada hazır bulunan ve insan ihtiyaçlarını karşılayacak bir şekilde kullanılabilen veya kullanılmaya hazır olan varlıkları kapsamaktadır. Bunlar; toprak, su, madenler, ormanlar, akarsular, denizler, göller, yenilenebilir-yenilenemez enerji kaynakları olarak sayılabilmektedir. Bir ekonomide doğal kaynakların bol miktarda bulunması büyümede olumlu bir etki bırakıyor olsa da tek başına büyümeyi gerçekleştirme konusunda yeterli değildir (Dinler, 2003: 620). Doğal kaynakların büyüme ile arasındaki ilişkide önemli olan doğal kaynağın az veya çok olması değil mevcut kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılıyor olmasıdır.

2.2.3. Teknolojik Gelişme

Ekonomik büyümeyi etkileyen diğer faktörlere göre daha da önemlilik arz eden büyümenin temel dinamiklerinden biri teknolojik gelişmedir. Teknolojik gelişme, yeni yönetim teknikleri ya da ürünün ortaya çıkması olarak tanımlanabilmektedir. İktisat literatüründe teknolojik gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ilk çıkış noktası Schumpeter (1961) tarafından gerçekleştirilmiştir. Schumpeter (1961), teknolojik gelişmenin önemini vurgulamak için, ülkelerin ekonomilerindeki rekabet ortamında fiyatlar kadar teknolojinin de önemli bir etkisinin olduğunu üzerinde durmuştur. Ayrıca şirketler ürünleri daha ucuza mal ederek değil, yeni tekniklere ve performansa sahip ürünler üreterek rekabet ettiklerini savunmaktadır.

Teknolojik gelişmeler, sanayileşmiş ülkelerin uzun dönemde iktisadi büyümenin önemli belirleyicilerinden biri haline gelmiştir. Teknolojik gelişme ile verimlilik yakından ilişkili olduğundan, çoğunlukla ileri teknoloji verimlilik artışı anlamına gelebilmektedir. Bu durum ekonomik yaklaşımlarda, istihdamın verimliliğe bağlı olarak arttığı, verimlilik artışlarının ise büyük oranda teknolojik değişimlerden kaynaklandığı kabul görmektedir (Taban vd., 2013: 32). Teknolojik gelişmeler, ekonomik büyümeyi uzun vadede pozitif yönlü olarak etkileyeceği gibi kısa vadede ekonomik büyümede negatif etki oluşturması da göz önünde bulundurulmalıdır.

Fakat uzun vadede teknolojik gelişmelerin pozitif yönde etki sağlayabilmeleri açısından verimlilik ve sürdürülebilir gelişimin sağlanması için Ar-Ge çalışmalarının etkin olması gerekmektedir.

Teknolojik gelişme ülkenin bilimsel açıdan çalışmalarıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu kapsamda, nüfusun eğitim düzeyinin yükseltilmesi, teknolojik bir yenilik sağlama potansiyelini arttıracaktır. Sanayileşmiş ülkelerin diğer ülkeler açısından daha iyi eğitilmiş nüfusa sahip olmaları nedeniyle, bu ülkelerin teknolojik yeniliklerin yaratılmasında ve geliştirilmesinde GOÜ'lere kıyasla önemli bir üstünlüğe sahip oldukları söylenebilmektedir. Diğer taraftan GÜ'ler arasından, en zengin olanları milli gelirlerinin yaklaşık %2-3'ünü araştırma-geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerine ayırmaktadırlar. Ar-Ge faaliyetlerine ayrılan bu miktar, bugünkü şartlarda GOÜ'lerin karşılayamayacakları bir yatırım anlamına gelmektedir. Dolayısıyla ayrılan bu pay ne kadar yüksek olursa ülkenin teknolojik bakımından ilerlemesi de o derece yüksek olacaktır (Taban vd., 2013: 32).

2.2.4. Beşeri Sermaye

İktisadi büyüme kavramı esas olarak istihdam düzeyini arttırmakla birlikte milli gelir düzeyinde iyileşme meydana getirmektedir. Ayrıca iktisadi büyüme ile artış gösteren kamu harcamaları, eğitim ve sağlık hizmetlerinin artırılmasının yanı sıra beşeri sermaye birikimine neden olmakla birlikte az gelirli bireylerin bu hizmetlere erişimini kolaylaştırarak yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunmaktadır. İktisadi büyümenin beslemiş olduğu bu beşeri sermaye miktarı aynı zamanda iktisadi büyümenin temel bir belirleyici olarak büyüme üzerinde arttırıcı etkiye sahiptir. Beşeri sermaye, iş gücünün sahip olduğu bilgi ve becerilerini kapsamakla birlikte bir ülkenin beşeri sermaye yönünden zenginliği, iş gücünün verimliliğini arttıracak eğitim düzeyi, sağlık, beslenme gibi etmenlerle ilişkilidir (Özyakışır, 2011: 56).

Beşeri sermaye, üretim faktörlerinin verimliliğini arttırarak doğrudan ekonomik büyümeyi etkileyebilmesinin yanı sıra ihracat artışı ve rekabet sağlamaktadır (Genç vd., 2010: 30). Ayrıca fiziki sermayeyi arttırma, verimlilik artışı sağlama, istihdam sağlama, teknolojik gelişme ve yayılma ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir (Çakmak ve Gümüş, 2005: 61). Beşeri sermaye kapsamı içerisinde oluşacak herhangi bir artış, doğal kaynak miktarı, fiziksel sermaye stoku ve iş gücü miktarı artışından farklı olarak meydana gelebilmektedir. Büyüme ile birlikte beşeri sermayeye yönelik yatırım artacaktır. Bu yatırımlar gelir oranlarında bir artış yaratacağından ülkeyi yeni yatırımlar yapmaya teşvik edecek ve bu süreç ise bir döngü oluşturacaktır. Dolayısıyla beşeri sermaye, ekonomik büyümenin belirleyicileri arasında

önemli bir konumda yer alacaktır (Şimşek ve Kadılar, 2010: 117-120). Son olarak, beşeri sermaye göstergeleri yalnızca ekonomik kalkınmayı değil, aynı zamanda ekonomik kalkınma sürecinin değerlendirilmesinde de oldukça önemlilik arz etmektedir.

2.2.5. Girişimcilik

Büyümenin bir diğer kaynağı olan girişimcilik ise, yeni ürün ve hizmetlerin, teknolojik süreçlerin yeni üretim yolları ile geliştirilmesi büyüme için olumlu açıdan etkileyebilmektedir. Girişimciliği bir tür yaratıcılık faaliyeti olarak kabul edersek, bu faaliyeti desteklemede ve geliştirmede yeniliklere olumlu açıdan bakılmalı aynı zamanda risk alma eğiliminde olunmalıdır. Dolayısıyla girişimcilerin önündeki bürokratik sorunların çözümüne ne kadar odaklanılırsa üretim ve ticaret etkinliklerinde de o denli olumlu yönde bir artış görülecek ve ekonomik büyüme etkileyecektir (Sarımaden, 2021: 49).

2.3. Ekonomik Büyüme İle İlgili Teoriler

Bu bölümde ekonomik büyüme modelleri 4 başlık altında incelenecektir. Bu büyüme modelleri sırasıyla; Joseph Schumpeter'in Büyüme Teorisi, Harrod-Domar Büyüme Teorisi, Solow'un Neo-Klasik Büyüme Teorisi, İçsel Büyüme Teorisi'dir.

2.3.1. J. Schumpeter'in Büyüme Teorisi

J. Schumpeter Büyüme Teorisi, 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında yayınlanan makale ile başlamıştır. Teori, önceki modellerin varsayımlarını sorgulamış ve yapılan testler sonucunda bazı çıkarımlar elde edilmiştir. 1990'ların ortalarına kadar, büyüme teorisi içsel büyüme adı altında hızla genişleyen Schumpeter büyüme literatürünün önemli teorilerinden olmuştur (Dinopoulos ve Şener, 2007: 2). Diğer bir ifade ile teörinin temel özelliği, içsel olarak üretilen ürün ve/veya süreç ile yeniliklerin teknolojik ilerlemenin de dâhil edilmesiyle tanıtılmasıdır.

J. Schumpeter, K. Marx'tan geniş ölçüde faydalanmış ve görüşlerinin K. Marx'ın görüşlerini tamamladığını savunmaktadır. Schumpeter'de Marx gibi tarihsel bir metot kullanarak kapitalizmi tarihi bir olay olarak ele almıştır. Fakat Schumpeter, Marx'ın görüşlerinden farklı olarak kapitalist sistem başarıyla yürüyeceğini ve sistemin beraberinde getirdiği üretim artışı işçilerin ücretini ve refahını arttırabileceği görüşünü savunmaktadır (Mahiroğulları, 2009: 30). Schumpeter'in bu büyüme modeli üç ana fikre dayanmaktadır: (a) Uzun dönemli büyüme, yenilikler ile mümkündür, (b) yenilikler, kendilerini motive eden girişimci yatırımlardan kaynaklanır ve (c) yeni yenilikler eski teknolojilerin yerini alır (Aghion, vd., 2015: 558). Başka bir deyişle, büyüme yaratıcı yıkımı içinde barındırmaktadır.

2.3.2. Harrod-Domar Büyüme Teorisi

Keynes (1930), büyük buhranın ilk aşamalarında “Torunlarımız İçin Ekonomik İmkânlar” adlı bir makale yazmıştır. Bu makale ile düşüncelerini farklı yönlerden etkileyici bir şekilde ortaya koymuştur. Yayınlanan bu makale doğrultusunda Keynes’in bulunduğu dönemden yaklaşık 25 yıl sonrasına ait modern ekonomik büyüme anlayışına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Uzun dönemli büyüme hakkındaki görüşleri ise güncel teorilere yakın bulunmuştur. Keynes’in çalışmasında yer verdiği önde gelen ekonomilerin süreklilik gösteren başarısına ilişkin niceliksel ve niteliksel tahminleri büyük ölçüde doğru bulunmaktadır (Ohanian, 2008: 10).

Harrod-Domar modeli, Keynes’in 1936’da yayınlanan eserinden hemen sonra ortaya çıkmıştır. O yıllarda ekonomide talep eksikliğinden doğan bir eksik istihdam sorunu vardı. Keynesgil görüşüne göre, bu sorun ancak para ve/veya maliye politikaları uygulamaları yoluyla devletin müdahalesi sonucu çözülebilirdi. Harrod-Domar modelinin amacı da, belirli bir büyüme hızına ulaşabilmek için gerekli olan tasarruf ve dolayısıyla yatırım miktarını saptamaktır. Modelde Keynes tasarruf ve tüketimin gelire dayalı olduğunu savunmaktadır. Bu görüşe göre, yatırımlar çarpan katsayısı ile gelir düzeyini belirlemektedir. Modelde bu kısım yatırımların gelir arttırıcı yönünü dikkate almış fakat yatırımların kapasite arttırıcı yönü ise ihmal edilmiştir. Yatırımların kapasite arttırıcı yönü Keynes’in teorisini dinamikleştiren Harrod-Domar gibi Keynes sonrası dinamik modellerde ele alınmıştır (Gencer, 2002: 135).

Keynesyen modelde ekonomik büyümenin ana fikri etkin taleptir. Özellikle toplam etkin talepteki artışın ekonomik büyümeye yol açması gerekir ve geliri olumlu yönde etkilerken gelir artışıyla birlikte artan yatırımın önemli olduğu kabul görmektedir (Onaran, 2016: 15). Ayrıca Harrod-Domar büyüme modeli, sermaye ve emek girdilerinin sabit oranda arttığı, birbiri yerine kullanılmadığı bir durağan durumda dengeli büyüme modelidir. Bu modelde eğer emek girdisi tam istihdam düzeyinde kullanılıyorsa bu duruma doğal büyüme denilmektedir. Doğal büyüme ve iş gücünün tam istihdamı ancak çıktı artışının emek kullanımındaki artışa eşitlenmesi ile sağlanmaktadır. Bu durumda doğal büyüme oranı, fiili büyüme oranına eşitlenmiş olmaktadır (Eğilmez, 2019: 178). Dolayısıyla bu büyüme modeli, ekonomik büyümeyi sermaye hâsıla katsayısıyla açıklamaktadır.

2.3.3. Solow’un Neo-Klasik Büyüme Teorisi

Robert Solow tarafından ortaya çıkarılan ve aynı zamanda Neo-Klasik büyüme modeli olarak da adlandırılan bir ekonomik büyüme modelidir. Robert Solow (1956) tarafından yayımlanan makale iktisadi büyüme ve kalkınma alanında önemli gelişmelere katkısı nedeniyle Nobel

İktisat ödülü almıştır (Mahiroğulları, 2009: 39). Model, tasarruf oranındaki artış oranı, emek arzındaki artış oranı ve teknolojik gelişmenin işçi başına üretimi ne şekilde etkileyeceğini amaçlamaktadır.

Solow modeli, emek ile sermaye arasında ikame olanaklarının var olduğu bu üretim fonksiyonunun yanında, ücret ve faizlerde tam esneklik varsayım ile çalıştığı için emeğin tam istihdamı ve sermayenin tam kapasite kullanımı şartları altında, ekonominin uzun vadeli büyümesini inceler. Bu nedenlerle de, Solow modeli Neo-Klasik bir büyüme model olarak nitelendirilir (Gencer, 2002: 45). Neo-Klasik teoride, nüfusun büyüme oranı ekonomik büyüme oranını etkilediğini fakat ekonomik büyüme nüfusun büyümesini etkilemediği gözlemlenmiştir. Benzer durumda modelde teknolojik değişme oranı ekonomik büyümeyi etkilediğini fakat ekonomik büyüme teknolojik değişmeyi etkilemediği görülmüştür. Başka bir deyişle Neo-Klasik modelde nüfusun artış hızı ve teknolojik değişme dışsal, sermaye birikimi içseldir. Dolayısıyla ekonomik büyümeyi harekete geçirebilecek tek güç sermaye birikimidir ve üretim sadece sermaye miktarı artarsa artabilmektedir (Felek, 2016: 124).

2.3.4. İçsel Büyüme Teorisi

İçsel Büyüme Teorisi'nin temeli genel anlamda Romer (1986) ile Lucas'ın (1988) çalışmalarına dayanmaktadır. Literatürde bu alanda yapılmış olan çalışmalar büyümenin, ekonomik sistemin kendi içindeki süreçte, birtakım faktörlerin birlikte etkileşimiyle içsel olarak gerçekleştiğini ortaya atması açısından Neo-Klasik Büyüme Teorisi'nden önemli ölçüde ayrılmaktadır (Ercan, 2002:130).

Teori, ekonomi ölçeği sebebi ile pazar hacmi daha büyük olan ülkelerin daha hızlı büyüyeceğini savunmaktadır. Dolayısıyla, kapsamlı bir pazarın yabancı yatırımcılara üretim ve dağıtım maliyetlerinde daha düşük maliyetten yararlanma fırsatı sağladığı ve bu üstünlüğe sahip olan ülkelerde içe dönük DYY akışı olacağı ön görülmektedir (Mengistu ve Adhikary, 2011: 286). Ayrıca teoride ölçeğe göre artan getiri vurgulanmış ve teknolojinin içsel bir değişken olduğunu savunmuşlardır. Dolayısıyla teorinin modellerine göre, büyümenin asıl motoru Ar-Ge sektörü kabul edilmiştir. Böylece Ar-Ge faaliyetlerinin yenilik ve verimlilik artışı ile ekonomik büyüme üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahip olacağını savunmuşlardır (Genç ve Atasoy, 2010: 28).

Ayrıca, içsel büyüme modellerinde, ekonomik büyümenin içsel iktisadi temelleri olacağı söylenmekte ve ülkelerin gelir seviyelerinin kendiliğinden birbirine yaklaşacağı görüşü boşa çıkmaktadır. Neo-klasik teorisinin aksine; içsel büyüme teorisi, az gelişmiş ülkelerin eğer gerekli önlemleri almaması durumunda GÜ'ler ile aralarındaki farkın daha da açılacağını ortaya

atmaktadır. Yeni büyüme teorilerinde, teknoloji içselleştirilmekte ve kamu politikalarının ekonomik büyümeyi etkileme mekanizmaları ön planda tutulmaktadır (Kar ve Ağır, 2006: 55).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ

Bu bölümde 1990'lı yıllarda oldukça adından söz ettiren sermaye hareketlerinin Türkiye'deki iktisadi durumu nasıl ve ne yönde şekillendirdiği araştırılacak olup DYY ile ekonomik büyüme arasındaki etkileşimi, Türkiye'deki DYY'lerin tarihsel açıdan gelişimi ve sektörel dağılımı detaylı bir şekilde incelenmesi amaçlanmaktadır.

Türkiye ekonomisinin 1980'li yıllardan günümüze kadar ortaya çıkardığı ekonomik ve finansal açıdan yarattığı inkılaplar araştırmacıların dikkatini çeken bir olgu haline gelmiştir. Dolayısıyla bu iktisadi değişim ve oluşumların mevcut ekonomi politikalarını etkilerken bu etkilerin ne şekilde meydana geleceği merak konusu olmuştur. Bilhassa, bu ortamda oluşan yeniliklerin ve doğurduğu canlılık ile aralarındaki ilişkilerin incelenerek belirlenmesi mühim bir hale gelmiştir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının düzeyi ekonomik büyümenin performansı açısından etkisi oldukça fazladır. Türkiye, sermaye ve girişim yetersizliği problemlerini uzun süreler boyunca yaşamış bir ekonomi konumundadır. DYY'ler alıcı ülkenin yatırımlarını arttırılabilmesi açısından büyük öneme sahip olduğundan DYY'lerin teşvik edilmesi tüm dönemlerde atılan ilk adımlardan olmuştur. Ancak DYY'lerin gözle görünür bir şekilde artışı 1980 sonrasında gerçekleşmiştir.

DYY'lerin 1980'ler ve 1990'lardan sonra yaşanan borç ve finansal krizlerin ardından önemi daha da arttırdığı için tüm dünyanın odak noktası haline gelmeye başlamıştır. GÜ'ler kârlarını arttırmak için GOÜ'ler ise teknoloji, tasarruf ve beşeri sermaye konusundaki yetersizliklerini gidermek adına DYY'lere yönelmektedirler. DYY'nin zaman içerisinde bu yönde önem kazanması GOÜ'lerin DYY çekebilmek adına birtakım önlemler almasına yol açmıştır. Bu önlemler piyasaların serbestleşmesi ve piyasa teşviklerinin verilmesi şeklinde olabilmektedir. Dolayısıyla ekonomi literatüründe DYY'leri etkileyen faktörler ve DYY'nin ev sahibi ülke ekonomisi üzerindeki etkilerini incelemek oldukça önem arz etmektedir.

Bu açıklamalar doğrultusunda çalışma, Türkiye'deki DYY'lerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ve bu etkilerin avantajları ile dezavantajlarının performansı açısından araştırılmasını amaçlamaktadır.

3.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme

DYY'ler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, genelde iktisatçılar tarafından yoğun olarak ele alınan ve incelenen bir konudur. Çalışmalarda farklı görüşler olmakla birlikte genel görüş, DYY'lerin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği şeklindedir.

Dolayısıyla DYY'lerin ekonomik büyüme üzerindeki bu pozitif etkisi, yatırım yapan ülkeden yerel ülkeye doğru sermaye, teknoloji transferi, iş gücünün eğitimle daha da nitelikli hale gelmesi gibi durumlar ile o ülkenin gelişimine katkı sağlaması şeklinde açıklanabilmektedir. Böylelikle ekonomide bir rekabet ortamı oluşacaktır. Oluşan bu rekabet ortamı ile yerel firmaların rekabet gücünü korumak için daha verimli çalışmalarına ve yeni teknolojilere yönelmelerine neden olacaktır. DYY'lerin özellikle daha çok GOÜ'lerin kalkınmasında önemli bir etkisi vardır. DYY sermaye, teknoloji ve sermaye transferleri yoluyla ülkelere bilgi birikimi aktararak fayda sağlama potansiyeline sahiptir. Bu durum da yerli firmaların verimliliğini arttırabilmektedir. Dolayısıyla yatırım yapılan ülkede sermaye artışı sağlayarak ülkenin kalkınması konusunda doğrudan bir etkide bulunmaktadır. Bu etkiyle beraber verimlilik artışı ile ülkenin büyümesinde katkı sağlamaktadır.

Günümüzde yabancı yatırımlar, geri kalmış ve gelişmek isteyen ülkelerin tasarruf ve dış ticaret açıklarını kapayabilecek finans kaynağı olması yanında, kalkınmada önemli roller oynayan istihdam sağlama, teknoloji ve bilgi transferi, ihracatı ve döviz etkileme gibi olumlu faktörleri içeren bir paket olarak görülmektedir. Erten'e (2005) göre bir zamanlar kaçılan ve sömürgeciliğin bir uzantısı olması nedeniyle istenmeyen yabancı sermaye, artık talep edilen, kendisine teşvikler tanınan, faydalar nedeniyle ülkelerin cazip şartlar tanıma hususunda yarıştıkları bir kaynak olarak algılanmaktadır. Ayrıca yabancı sermayenin hibeler gibi siyasi tavizler gerektirmemesi, krediler gibi tekrar ödeme kaygısının olmaması ve ticari riskin yatırımı gerçekleştiren yabancı yatırımcın üzerinde kalması gibi nedenler de yabancı yatırımları cazip kılan etkenler arasında sayılmaktadır.

DYY'lerin, ekonomiler arasında uzun vadeli ve istikrarlı ilişkiler kurması, uluslararası ticarete yardımcı rol oynamaktadır. Bu nedenle DYY'ler, ekonomide kilit bir noktada bulunması, teknoloji transferinde belirleyici bir kanal olması ve en önemlisi ülkenin ekonomik kalkınmasında bir araç olarak görülmektedir. Finansal ve ekonomik küreselleşme sürecinin de etkisiyle beraber günümüzde ülkeler arasında üretim faktörlerinin ve finansal piyasaların arasındaki gelişimi DYY akışları üzerinde etkili olmaktadır. Teknoloji transferini sağlaması, sermaye arzında artış yaratması, verimlilik artışı, istihdam-iş gücü standartlarında artış ve beşerî

sermaye oluşumuna katkı sağlamaları bakımından gelişmekte olan çoğu ülke için DYY ekonomik kalkınmanın destekleyicisi olarak görülmektedir (Sağdıç, Yıldız ve Sayın, 2020: 695).

Finansal küreselleşme, sert ekonomik koşulların yumuşatılmasında katkıda bulunan kilit faktörlerden biri olmuştur. 1800'lü yıllardan bu yana ülkeler arasında sınırlar kalkmakta ve sermaye hareketliliği artma eğilimindedir. Ancak uluslararası sermaye hareketliliğinin gelişme süreci, kesintiye uğrayan siyasi, ekonomik sebepler (1971'de Bretton Woods Sistemi'nin çöküşü 1973-1974 Petrol Şoku vs.) ve yenilikler sayesinde özellikle gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Buna ek olarak iletişim teknolojileri, gelişmekte olan ülkelerin yurt içi faktörleri ve makro-ekonomik faktörleri, euro-dolar piyasasındaki büyüme, banka kredileri ve finans merkezlerindeki düşük faizli kazançlar gibi uluslararası sermaye akımlarının hacmini büyük ölçüde canlandırmış ve arttırmıştır. 1990'lı yılların sonundan itibaren sermaye akımları çok fazla oynaklık ve hızlı düşüş döngüleri ile kayda değer bir hız kazanmıştır (Gökmen, 2021: 85).

GOÜ'lerin, DYY çekmek istemelerinin esas sebebi ekonomik büyüme ve verimlilik artışı yolu ile DYY girişlerinden maksimum faydayı sağlamaktır. Bu yatırımların ekonomik büyümeyi etkileme kanallarından en önemlisi fiziksel sermayenin yerel ülkeye transferini sağlaması ve böylece yerel ülkenin sermaye oluşumuna katkı sağlamaktadır. DYY'ler bunlara ek olarak, fiziksel olmayan sermaye ve varlıkların da transferini sağlamaktadır (Wang, 2010: 3711).

Uluslararası sermaye girişlerinin hedeflenen reel kazançların tamamını sağlayabilmesi ulusal ekonomide uygun ve özendirici bir yatırım ortamının varlığı ile ilişkilidir. Sermaye girişlerinin hacminin artmasının yanı sıra hedeflenen etkinlik ve verimlilik kazançlarının gerçekleştirilmesi için yatırımcının karar perspektifini etkileyecek olan finansal göstergelerin (faiz oranı, döviz kuru vb.) istikrarlı ve doğru bilgileri taşıyan fiyatlardan oluşması gerekmektedir. Bu durumun esas şartı ise ulusal düzeyde makroekonomik dengelerin kurulmuş ve istikrarı devam ettirmeye yönelik düzenlemelerin uygulanıyor olmasıdır (Berksoy ve Saltoğlu, 1998: 33-34). Bu doğrultuda, GOÜ'lere dair sermaye hareketliliğini arttıran gelişmeler aynı oranda makro düzeydeki ekonomik durumları etkilemekte ve yerel olarak uygulanan politikaların da seyrini değiştirmektedir. Söz konusu değişimlerin globalleşme sürecinde uluslararası finans piyasalarının edindiği özellik ve sermaye akımlarındaki artış-azalış ile ilgili olduğu gibi bu boyutta bir sermaye girişinin olması ulusal makroekonomik dengelerde ortaya çıkardığı olumsuz durumlarla da ilgili olabilmektedir.

DYY her zaman ekonomik büyümeyi pozitif etkileyebilir. Özellikle bazı yatırımcılar bir ülkede fiilen faaliyette bulunan firmaları satın almak veya onlara ortak olmak için gelmiş olabilir. Bu durumda, ekonomiye yeni bir sermaye stoku girişi gerçekleşmemekte, sadece mevcut olan sermaye stoku el değiştirmektedir. Hatta ÇUŞ'ların faaliyetleri yabancı firmaların rekabetiyle baş edemeyen yerel firmaları yerinden edebilir ve böylece yerel firmaların büyümesini azaltabilir. Doğrudan yabancı yatırım yapan yatırımcılar, önceden mevcut olan sermaye stokunu, fiziki sermayeyi kısmen veya tamamen satın aldığı anda daha etkin bir yönetim ve üretim biçimi sağlayabildiği, mevcut iş gücü sermaye stokunu daha etkin kullanabildiği ve yeni teknoloji getirebildiği ölçüde ekonomik büyümeye olumlu etkide bulunabilmektedir (Narin, 2007: 41).

Bir ülkeye DYY girişi ile ülkedeki yatırımlar için gerekli olan finansman kaynağı sağlanmış olup döviz sıkıntısı, tasarruf yetersizliği gibi gelişmeyi engelleyici faktörler azaltılmaktadır. Bu olumsuzlukların azalması ile birlikte DYY'ler ülkede sermayenin yayılımını ve ekonomik büyümenin hızlanmasını desteklemektedir. Yatırım yapan ülke, diğer ülkeye teknoloji aktarımı, pazarlama, yönetim becerileri vb. faktörlerin transferini gerçekleştirerek yerel ülkede üretim etkinliği ve üretim faktörleri verimliliğini arttırmaktadır. Bu duruma ilaveten, DYY'ler yerel sektörlerin girdi ve ara mallarını tedarik edip sanayileşmenin artışına neden olmaktadır. Sanayileşmenin artması da beraberinde yerel yatırımları, çıktı ve iş gücündeki artışı hızlandırmaktadır (Ercan, 2001: 87-88).

Ekonomik büyümenin temel dinamikleri arasında yer alan yatırımlar için sermaye birikimi oldukça büyük önem arz etmektedir. DYY'ler, çoğunlukla GOÜ'lerde, milli gelirin düşüklüğü nedeniyle meydana gelen tasarruf açığını ortadan kaldırdığı ölçüde yatırım oranlarında artış gözlenir. Bunun sonucunda ülkelerin GSYH'sine ve ekonomik kalkınmalarına olumlu etkide bulunurlar (Altan ve Çetin, 2021: 2). Dolayısıyla yatırımlar için yeterli miktarda sermayeye sahip olmayan ülkeler ekonomik açıdan gelişmelerini devam ettirebilmek adına dışardan bir kaynağa ihtiyaç duymaktadır. Günümüzde ise bu durum birçok az gelişmiş ve GOÜ'lerde, ekonomik gelişime katkısı sebebiyle DYY'leri kendi ülkelerine çekme adına bir rekabet ortamı oluşturmaktadır.

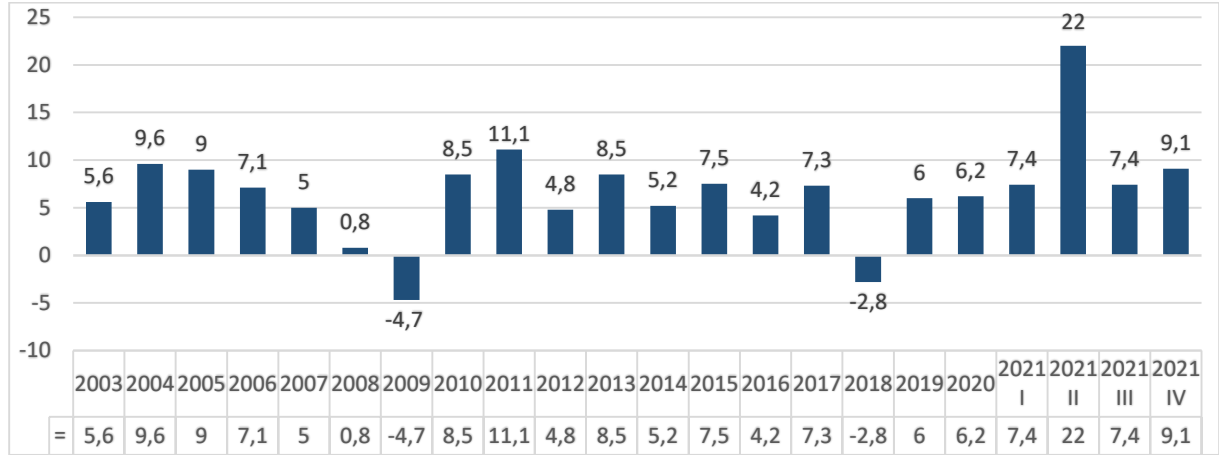
Türkiye ekonomisinin dinamiklerine genel olarak bakıldığında ise, ülke ekonomisinin dışa açılması 1980'li yıllarda görülmektedir. Dışa açıldığı andan itibaren ise ekonominin düzenli olmayan oldukça değişkenlik gösteren bir performans sergilediği gözlemlenen durumlar arasındadır. Dönem dönem ekonomik olarak büyümeler görünmekte fakat bu pozitif durumlar

yaşanan krizleri engelleyememiş aksine yaşanan bu büyümelerin pozitifliğini kaybetmesine de etki etmiştir. 2001 yılında Türkiye ekonomisinde yaşanan ekonomik kriz bir dönüm noktası olmuştur. Yine bu dönemden sonra uygulanan ekonomi programları dünyadaki ekonomik değişimlerle uyum içinde olmakla birlikte büyüme sürecine de etkisi pozitiftir. Bu süreç içerisinde dışa bağlı olarak gerçekleşen ekonomik şartların olumlu olması ve dünyadaki ekonomik döngülerin büyüme eğilimine girmesi Türkiye ekonomisine olumlu yönde etkili olmuştur (Boka, 2020: 33). Geçmişte yaşanan bu ekonomik buhran Türkiye iktisadi gelişmesinde dikkat çekici politika değişikliklerine sebep olmuştur. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile uygulamaya konulan bu politikalar sürdürülebilir kalkınma ve fiyatlardaki kararlılığı amaçlamıştır. Program hedefine ulaşması amacıyla serbest döviz kuru politikası, enflasyon hedeflemesi vs. gibi ekonomik yenilikler ve düzenlemeler devreye girmiş. Dolayısıyla dünya ekonomisinin olumlu yönde ilerleyişi Türkiye açısından da bu süreci hızlı bir şekilde atlatmasına olanak sunmuştur.

GOÜ'ler arasında yer alan Türkiye de büyüme ve kalkınmayı sürdürebilme adına yabancı sermayeye gereksinim duymaktadır. 1980'li yıllardan itibaren dışa açık bir ekonomi uygulamaları benimsenen Türkiye'de özellikle 2000'li yıllarda yabancı yatırımlara yönelik önemli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. 2003 yılında yürürlüğe giren 4875 sayılı "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu" ile DYY konusunda liberal bir ülke konumuna gelen Türkiye'ye yaşanan çeşitli olumsuzluklar nedeniyle istenilen seviyede DYY girişi sağlanamamaktadır (Kahveci ve Terzi, 2017: 150). DYY teşviklerinin istikrarlı ve iktisadi krizlerden arındırılmış ülkelere yönelmesi, söz konusu Türkiye'nin ekonomik problemlerini çözüme kavuşturup daha istikrarlı bir ekonomik yapıya ulaşması ile dünyadaki yabancı sermaye stoku içerisindeki payını arttıracaktır. Türkiye dünyadaki hızlı gelişim gösteren ülkeleri takip edebilmek adına mutlaka büyüme hızını arttırmak durumundadır. Bu konudaki ortaya çıkan kaynak boşluğunu doğrudan yabancı sermaye ile kapatabilecek bir konuma sahiptir. Sorun tümüyle, Türkiye'de ekonomik ve siyasi istikrarı sağlamak ve devamlı hale getirmektir (Kızılkaya, 2012: 221).

Tüm bunlarla ek olarak, 2000'li yılların başında yaşanan buhran süreci sonrasında 2002 yılından itibaren büyüme rakamlarında artış gözlemlenmiş ve bu büyüme rakamları 2008 yılına kadar istikrarlı bir şekilde devam etmiştir. Aşağıdaki Şekil 2'de 2003 ile 2019 yılları arasında büyüme oranlarına yer verilmiştir.

Şekil 2. Türkiye’de Yıllar İtibariyle GSYH Büyüme Oranları (%)

Kaynak: TC Ticaret Bakanlığı

2008 yılında ilk olarak ABD’de ortaya çıkan ve daha sonra tüm dünya ülkelerine yayılarak etkisi altına alan küresel krizin Türkiye ekonomisine de olumsuz yansımaları olmuş. 2008 yılında %0,8 oranında gerçekleşen büyüme oranı dış piyasalarda ortaya çıkan olumsuz gelişmelerle birlikte etkisini reel sektörü de kapsayacak şekilde daha yoğun hissettirmeye başlamış ve Türkiye ekonomisi 2009 yılında %4,7 oranında küçülmüştür. 2011 yılında %11,1 oranında yüksek büyüme performansı yakalanmıştır. Büyüme 2013 yılında %8,5 2014 yılında ise %5,2 oranında gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisi 2003-2018 döneminde yaklaşık olarak % 5,6 oranında büyüme kaydetmiştir. 2016 yılında %3,2 oranı ile de Türkiye ekonomisi içinde bulunduğu iç ve dış koşullar nedeniyle potansiyelinin altında kalmıştır. 2017 yılında ise yaklaşık % 7,5 oranında büyürken, ekonomi 2019 yılının ilk iki çeyreğinde bir daralma gerçekleşmiş. 2019’un 3. çeyreğinde %0,9 ve son çeyreğinde de %6 oranında bir büyüme oranı kaydedilmiştir.

Günümüze geldiğimizde ise 2020 yılında, TÜİK verilerine göre Türkiye ekonomisinde bir önceki döneme kıyasla %1,8 oranında bir büyüme gerçekleşmiştir. Ama ekonomiye genel olarak bakıldığında 2020 yılını Covid-19 salgınının yarattığı büyük hasar ile tamamlandığını görülmektedir. Covid-19 virüsüne karşı geliştirilmeye çalışılan aşular ile 2021 yılının toparlanma hatta çıkış yılı olacağını düşünülmesine ve doğal olarak başta büyüme olmak üzere ekonomik gösterge tahminlerinin olumlu etkileneceği yönünde bir bekleyiş söz konusu idi. Türkiye ekonomisi 2021 yılının üçüncü çeyreğinde geçen yılın aynı dönemine göre %7,4 oranında büyümüştür. Genel olarak bakıldığında ise 2003-2020 dönemi Türkiye ekonomisinde yıllık ortalama %5,2 oranında büyüme kaydedilmiştir. Aşağıdaki Tablo 4’te 1980-2019 dönemi Türkiye’ye gelen net DYY girişlerinin GSYH’deki payı yer verilmiştir.

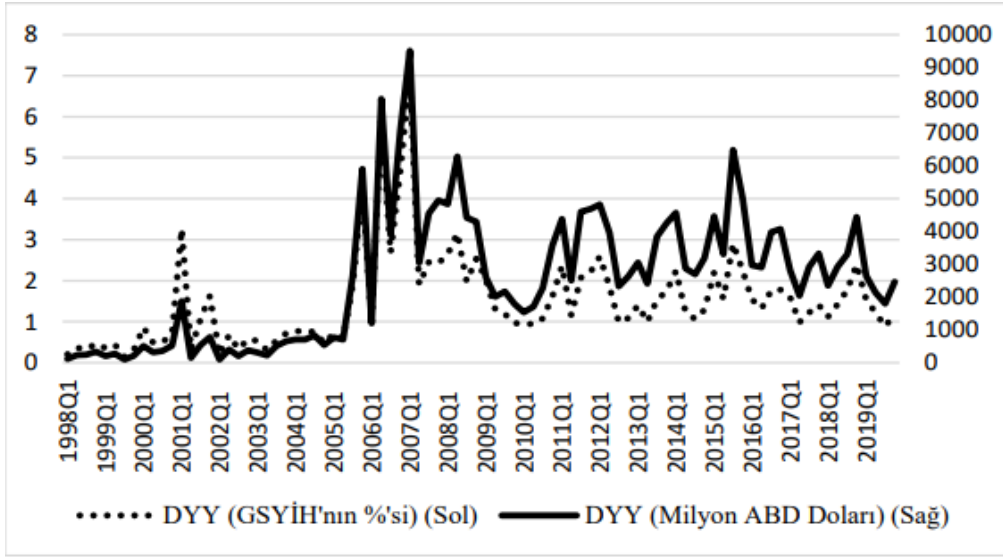
Tablo 4. 1980-2019 Döneminde Türkiye'ye Gelen Net DYY Girişlerinin GSYH'deki Payı (%)

Yıllar	Net DYY Girişlerinin GSYH'deki Payı (%)	Yıllar	Net DYY Girişlerinin GSYH'deki Payı (%)
1980	0,03	2000	0,36
1981	0,13	2001	1,66
1982	0,09	2002	0,45
1983	0,07	2003	0,54
1984	0,19	2004	0,68
1985	0,15	2005	1,98
1986	0,17	2006	3,62
1987	0,13	2007	3,24
1988	0,39	2008	2,58
1989	0,62	2009	1,32
1990	0,47	2010	1,17
1991	0,54	2011	1,93
1992	0,53	2012	1,56
1993	0,38	2013	1,42
1994	0,47	2014	1,42
1995	0,52	2015	2,23
1996	0,40	2016	1,59
1997	0,42	2017	1,29
1998	0,34	2018	1,65
1999	0,31	2019	1,22

Kaynak: Dünya Bankası, (2019).

Tablo 4'e bakıldığında ise Türkiye'ye gelen DYY'nin GSYH içindeki payı 1980-2001 dönemleri arasında genel anlamda bir artış seyrinde olduğu gözlemlenmektedir. Bununla birlikte liberalleşmenin ve kalkınma politikalarının da etkisiyle DYY miktarlarında artış meydana gelmiştir. Yaşanan ekonomik krizler önemli ölçüde düşüşe neden olsa da birbirini izleyen diğer yıllarda yatırımlarda bir canlılık gözlemlenmiş ama bu durum uzun vadeli olmamıştır. 1999 senesindeki düşüş ise, 1997-1998 senelerinde gerçekleşen ekonomik krizlerinin etkilerinin Türkiye'yi de olumsuz etkilemesine neden olmuştur.

Şekil 3. Türkiye’de Yıllar İtibariyle DYY Girişleri

Kaynak: Kızılkaya ve Kızılkaya, 2021.

Türkiye ekonomisi 2001-2003 dönemleri arasında DYY'nin GSYH içindeki payının azaldığı, 2003 yılından sonra ise DYY girişlerinin ve DYY'lerin GSYH içindeki paylarının artış eğiliminde olduğu görülmektedir. 2006-2019 yılları arasında DYY girişlerinde dalgalı bir seyir gözlemlenmiş ve 2008 küresel finansal kriz sonrası DYY girişlerinde önemli ölçüde azalma meydana gelmiştir. Türkiye'nin küresel ölçekte DYY'lerin akışlarından almış olduğu pay %1 oranlarında %0,6 oranına kadar gerilemiştir. 2019 dönem sonu itibariyle Türkiye'ye DYY girişleri bir önceki döneme kıyasla %35 oranında bir azalışla 8 milyar 385 milyon \$ olarak kaydedilmiştir. Covid-19 sebebiyle DYY'lerin etkilenmesiyle 2020 yılında Türkiye'de DYY girişleri 2019 yılına göre %17 azalmıştır (YASED 2020 Rapor).

3.2. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi

DYY'lerin Türkiye’de varoluş süreci, 1980-2000 ve 2000 yılı sonrası olarak iki alt başlıkta incelenecektir. 2000 öncesi dönemde, genel olarak DYY'lerin Türkiye'ye gelişinde 1980 yılından 2000 yılına kadar süreçte ne gibi aşamalardan geçtiği yıllar itibariyle ele alınacaktır. 2000 sonrası dönemde ise, DYY'lerin gelişimi ve günümüz dünyasına kadar olan süreç tarihsel bir perspektif ile ele alınarak uygulanan politikalar incelenecektir.

3.2.1. 1980-2000 Döneminde Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişimi

Dünyanın gelişmekte olan en büyük yirmi pazarı arasında Türkiye yer almaktadır. Gerek ulaşım ve teknolojik altyapı imkânları gerekse insan kaynakları yönünden oldukça cazip konumdadır. Kolayca eğitilebilen niteliksiz iş gücünün yanı sıra, çok iyi eğitim görmüş bir yönetici sınıfı ve ortaklık yapabilecek dinamik bir girişimci kesime sahiptir. İş gücü ve üretim faktörleri maliyetleri de diğer ülkelere göre nispi olarak daha ucuzdur. DYY'ler Türkiye'deki yabancı

sermayeli kuruluşların faaliyetlerine dayansa da Cumhuriyet ile birlikte bu kuruluşların hem devletleştirilmesi hem de kapitülasyonlardan elde edilen ayrıcalıklarının sona ermesi nedeniyle ve kârlarının da azalması sonucunda 1920’li yıllardan sonra yabancı yatırım girişi sınırlı olmuştur (Aydemir vd., 2012: 79).

Uzun yıllar kaynak sorunu yaşayan Türkiye ekonomisinde, 1980’li yıllara kadar kaynak sağlanması amacıyla dışardan alınan borçlar neticesinde yabancı teşviklere beklenen özen gösterilmemiştir. Dolayısıyla bu durumda dış borç yükünün artış göstermesi Türkiye ekonomisi adına yatırımlara ve yatırım teşviklerine gereken kaynağın ayrılamamasına sebebiyet verirken, gittikçe artan dış borçlar ülkede dar boğaz yaratan önemli bir sorun haline gelmiştir. Bu yaşananlar Türkiye ekonomisinde yatırımlara yeniden yön verilmesi hususunda bazı istikrar önlemlerinin alınmasını zorunlu hale getirmiştir (Erten, 2005: 54).

DYY, dünya ve yerel ülke ekonomisindeki dinamiklerle oldukça yakın ilişki içerisindedir. 1980’li yıllar dünya ve Türkiye adına çeşitli iktisadi temellerin atılması için oldukça önemli yıllar haline gelmiştir. 1980-2000 dönemi sadece DYY yatırımları açısından değil tüm ekonomik yapı açısından önemli değişimlerin yaşandığı ve piyasa ekonomisinin dinamiklerinin tamamen benimsemeye başladığı bir dönem olmuştur. Ekonomik hayatın beraberinde getirdiği siyasi istikrar ve bunun yanında toplumsal altyapının da sağlandığı bu dönemde Türkiye kararlı adımlar atmaya başlamıştır (Cesur, 2016: 79).

Bu bağlamda, 24 Ocak 1980’de bazı iktisadi açıdan ekonomik kararlar alınmış ve bu kararlarda Türkiye ekonomisine daha fazla yabancı sermaye çekebilmek adına politika ve mevzuat uygulamaları açısından birtakım düzenlemeler yer almaktadır. Alınan reform niteliğindeki iyileştirici, geliştirici ve yükseltici kararlar ile yalnızca yabancı sermaye alanında değil, ekonomideki diğer alanlarda da bazı yeni düzenlemeler ele alınmış ve ekonominin dışa açılması doğrultusunda çeşitli yaklaşımlar ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla 1980 sonrası dönemin hareket noktası 24 Ocak kararlarıdır. 24 Ocak kararlarının amacı, Türkiye’yi ihracata dayalı liberal ekonomik düzen ile kalkındırmaya çalışmak amaçlanmaktadır. 1980 öncesi dönemde yaşanan yüksek enflasyonu ve eksi büyümeli dönem ekonomik modelin değişimini zorunlu hale getirmiştir (Erten, 2005: 54-55).

24 Ocak 1980’den sonraki dönemde uygulanmaya başlanan liberal ekonomik politikalar yabancı sermaye girişlerini bir ölçüde özendirmiştir. Yabancı sermaye yasasında yapılan iyileştirmeler kapsamında bürokrasinin azaltılması gibi gelişmeler sağlanmıştır. Ancak ağır dış borçlar, mali krizler, ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanamaması istenen sonuçların

alınmasını engellemiştir. Bu dönemde doğrudan yabancı sermaye girişlerini arttırmaya yönelik yeni bir yöntem olarak ‘‘Yap-İşlet-Devret’’ modelinden de yararlanılmaya başlanmıştır. Bu yöntemle özellikle altyapı yatırımları ve temel hizmetler konusunda birtakım uygulamalar gerçekleştirilmiştir. 1990’lı yıllardan sonra düzenlenen kamuya ait işletmelerin özelleştirilmesinde yer alan nedenlerin başında ise satışlarda yabancı yatırımcıların ilgisini çekmek ve bu kanaldan döviz girdilerini arttırmak yer almıştır (Seyidoğlu, 2017: 698).

Türkiye’de yabancı yatırımları düzenleyen ilk mevzuat 1954 yılında çıkarılan Yabancı Sermaye Kanunu ve ilgili konsey kararı Bakanlar Kurulu tarafından 1980’lerin sonlarına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu mevzuat, liberal bir çerçeve içerisinde DYY için uygun bir ortam yaratmak üzere tasarlanmıştır. Ancak 1980 öncesi dönemde Türkiye’deki düşük DYY seviyesi 2000 yılında izlediği ithal ikameci sanayileşme stratejisinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. 1970’lerin sonundaki şiddetli ödemeler dengesi krizinden sonra 24 Ocak 1980’de Türk hükümeti, tam anlamıyla bir istikrar programı açıklamış ve Eylül 1980’den sonra askeri rejim altında uygulanmaya başlamıştır. Bu dışa dönük ticaret stratejisi ile dış ticaret ve sermaye piyasaları üzerinde büyük ölçüde liberalleşmeye gidilmiştir (Lenger ve Taymaz, 2006: 3).

Doğrudan yabancı yatırımı teşvik etme amaçlı politika uygulamalarında birçok değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklerle yabancı şirketler tüm sektörlerle girme ve tüm mülkiyet haklarına erişme olanağı sağlanmıştır. Başka bir deyişle, doğrudan yatırımın teşvik edilmesi amacıyla yabancı yatırım mevzuatı 1980’den sonra yeniden planlanmıştır. 1986, 1992 ve 1995 yıllarında yabancı yatırım mevzuatı daha liberal hale gelmiştir. Bununla birlikte, yabancı sermaye hareketlerinde ve özellikle doğrudan yabancı yatırımlardan beklenen artış gözlemlenememiştir. 1984 yılındaki değişiklikler ve küreselleşme 1990 dönemlerinde kısa vadeli portföy yatırımlarında önemli hale gelmiş. 1990’lardan sonra da kısa vadeli portföy yatırımları önemli etkiler yaratmıştır. Öyle ki, Türkiye’de kısa vadeli portföy yatırımlarının pozitif olduğu yıllarda ekonomi büyümüştür (Bildirici, Alp ve Kayıkçı, 2010: 193).

Cesur’a (2016) göre tüm bunlar, Türkiye’nin 1980 yılı sonrasında önceki yıllara nazaran daha fazla DYY çekmesini sağlamış fakat 1987 yılına kadar yıllık bazda DYY girişlerinde 200 milyon \$ düzeyi geçilememiştir. 1987’de 239 milyon \$ tutarındaki DYY girişinin ardından, her yıl iki kat oranında artış gerçekleşmiş ve 1990’da ilk defa 1 milyar ABD \$ düzeyi aşılmıştır. Bu kapsamda düzenlenen serbestleştirme uygulamalarıyla gerçekleştirilen yasal ve kurumsal uygulamalar DYY çekmede başarılı sonuçlar verdiği söylenebilir. Ancak bu artış dalgası 1990 sonrasında sürdürülememiştir. 2000 ve 2001’de GSM alanında yapılan yatırımlar sayesinde

elde edilen artışlar hariç tutulduğunda, yıllık DYY girişinin yaklaşık olarak 1 milyar ABD \$ dolayında gerçekleştiği görülmektedir. Kriz yıllarındaki (1994-1999) DYY girişi, bu seviyenin de altında kaydedilmiştir. Bu durumda özellikle 1994 krizi sonrasındaki ekonomik ve siyasi istikrarsızlığın etkisi büyüktür. DYY girişinin sınırlı kalmasının ötesinde, mevcut yatırımlarla ilgili de olumsuzluklar bulunmaktadır. 1994'e kadar DYY girişlerinin yarıya yakını yeni yatırımlar oluşturmuşken 1994'te bu oran %11'e ve 1995'te ise %6'ya düşmüş; 2000'lere kadar da bu düzeyde kalmıştır. Ayrıca 1995 yılı sonrasındaki otomotiv, çimento ve petrol alanındaki büyük hacimli yatırımlar da bu orana dâhildir.

1980-2000 dönemlerinde atılan adımların yasal değişikliklerle sınırlı kalmaması siyasi iradenin ve piyasa dinamikleri etkin hale getirilmesi yatırım artışlarının önemli sebepleri sayılmaktadır. Ekonomik kalkınmanın da ihracata dayalı olmasıyla birlikte bu dönemde Türkiye ekonomisi tamamen dışa açık bir kalkınma stratejisini benimseyerek dünya ile uyum içine girmiştir. Sonuç olarak, dönem içerisinde gerçekleşen yatırım artışı gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça düşük seviyededir. Dolayısıyla Türkiye'nin 1980-2000 dönemi doğrudan yabancı sermaye yatırımları performansının yeterli olmadığı söylenebilmektedir.

3.2.2. 2000 Yılı Sonrası Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişimi

2000'li yıllarda Türkiye'de ekonomik istikrar ve güven konusunda üç olumlu ilerleme kaydedilmiştir. Bunlardan ilki Avrupa Birliği'ne aday ülke statüsü kazanılmasıdır. İkinci olumlu gelişme, enflasyonun döviz çıpası ile aşağı çekilmesi programının yürürlüğe konulmasıdır. Üçüncü olumlu gelişme ise, üçlü koalisyon hükümetinin görece başarılı bir çalışma yürütmesidir. Bu çalışmaların sonucu olarak 2000 yılında Türkiye'ye gelen DYY o zamana kadar cumhuriyet tarihindeki en yüksek sermaye girişi olarak gözlemlenmiştir (Bülbül, 2019: 140-141).

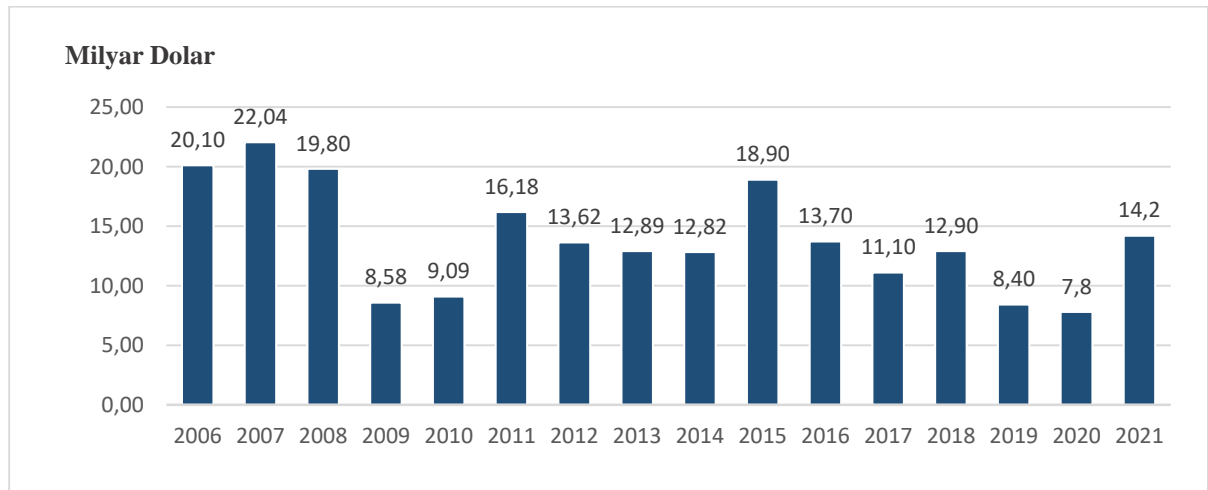
Türkiye'nin 2000 Kasım ve 2001 Şubat'ta yaşadığı krizler dolayısıyla içeriden kaynaklanan, öte yandan da küresel ekonomik durgunluk ve 11 Eylül saldırılarından sonra ortaya çıkan siyasi belirsizlikler gibi dışarıdan kaynaklanan nedenlerle Türkiye'ye yönelik DYY'ler daha da azalmıştır. Ayrıca Türkiye'de faaliyette bulunan yabancı yatırımcılar da yenileme ve sermaye arttırmaya yönelik yatırım kararlarını ertelemişlerdir. Bu durum, 2005 yılı Dünya Yatırım Raporu'na da yansımış ve Türkiye, 2000-2003 döneminde DYY potansiyeli ve performansı açısından yetersiz ülkeler sınıfında yer almıştır. Bu nedenle 2003 yılı sonrası, petrol rafinerileri ve telekomünikasyon alanlarında özelleştirme gibi uygulamalar içeren bir reform programı hayata geçirilmiştir. Türkiye 2004 yılında, özelleştirmeyi teşvik eden 5177 sayılı Maden

Yasası'nın yürürlüğe konulması ve telekomünikasyon alanında yabancıları mülkiyet sahibi olmalarına ilişkin kısıtlamaların kaldırılması gibi uygulamalar neticesinde, bölgede 2005 yılı itibari ile en yüksek DYY girişi elde etmiştir (Cesur, 2016: 81-82).

Diğer taraftan, Türkiye'nin sunduğu yatırım olanaklarını küresel iş dünyasına tanıtmaya ve yatırımcılara Türkiye'ye yapacakları yatırımların her safhasında destek verme göreviyle 2006 yılında Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı (TYDTA) kurulmuş, yatırım ortamını iyileştirmek üzere etkin bir politika izlenmesi amacıyla Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu (YOİKK) adlı bir kurul oluşturulmuştur. Ayrıca, dünyanın en önemli 20 şirketinin yönetim kurulu başkanlarını bir çalışma günü boyunca Başbakan ve Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı ile Türkiye de bir araya getiren uluslararası "Yatırım Danışma Konseyi" adlı bir konsey oluşturulmuş, bu sayede özel sektörlerin ekonomide oynadığı rolün geliştirilmesine yönelik somut adımlar atılmıştır (TYDTA, 2010).

Türkiye ekonomisinin dünyadaki DYY'lerden aldığı pay 2007-2017 yılları arasında önemli bir değişim göstermemiştir. 2017 yılında Türkiye'nin toplam yatırımlarından aldığı pay %0,68'dir. 2017 yılında Türkiye'ye gelen yatırım miktarı artmış olmasına rağmen Türkiye'nin dünyada gerçekleşen yatırımların aldığı pay değişmemiştir (UNCTAD, 2017). Türkiye'de tarihsel süreç içerisinde yatırımlar artmakla beraber, dünyadaki genel artış trendinden daha yüksek bir artış kaydedilmediği için Türkiye'nin dünyadaki toplam yatırımlardan aldığı pay değişmemektedir.

Şekil 4. Türkiye'de Yıllar İtibariyle Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (Milyar Dolar)

Kaynak: YASED (Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2019 Raporu), UNCTAD (2020 Raporu)

Türkiye ekonomisine yıllar itibariyle giriş yapan DYY miktarları Şekil 4'te gösterilmektedir. Küresel kriz, özelleştirme sürecinin yavaşlaması ve Türkiye'nin yatırım çekme stratejilerinin etkisizliği gibi nedenlerle yıllık net DYY girişlerinde azalma yaşanmıştır. 2006-2008

döneminde yıllık ortalama 20 milyar \$ civarında DYY çeken Türkiye'nin, 2009-2011 dönemlerinde sırasıyla 8, 9 ve 16 milyar \$ civarında doğrudan yatırım çektiği görülmektedir. DYY'ler 2010 yılından sonra tekrar artışa geçerek 2011 yılında 16,1 milyar \$'a ulaşmıştır. Ülkeye giren DYY miktarı 2012, 2013 ve 2014 dönemlerinde 12-13 milyar \$ seviyelerinde gözlemlenmiştir. 2015 yılında ise 18,9 milyar \$ ile 2007-2008 krizinden sonraki en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2015 yılından sonra ekonomide gözle görülür problemler Türkiye'nin iktisadi durumunu da etkilemiş dolayısıyla farazi bir ortamın olması yatırımcıları olumsuz yönde etkilemiştir. 2016 yılından itibaren ise gerileyen DYY miktarı 2018 yılına gelindiğinde 2013 yılının seviyesine doğru inerek yaklaşık 13 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Sonraki dönemlerde Türkiye'ye gelen uluslararası doğrudan yatırım akışlarına bakıldığında, dünya ekonomisindeki yavaşlama ve belirsizlik ortamıyla beraber, 2019 yılında sermaye girişlerinde bir düşüş gerçekleşmiştir. Ayrıca DYY girişleri 2018 yılına kıyasla yaklaşık %35 oranında bir azalma sonrasında 8 milyar \$ civarında kaydedilmiştir.

Günümüze bakacak olursak ise 2020'de DYY miktarı bir önceki yıla göre %17'lik bir düşüşle yaklaşık 7,8 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca 2020'nin başlarında kendini gösteren Covid-19 salgını 2. Dünya Savaşı'ndan beri en derin ekonomik durgunluğa sebep olduğu görülmektedir. Ayrıca salgın, hızla tüm dünyayı etkisi altına almaya devam ederken ülkelerde yaşam durma noktasına gelmiş ve tüm yaşam koşullarını olumsuz etkilerken aynı zamanda neredeyse tüm sektörleri de sekteye uğratmaya başlamıştır. ÇUŞ'ların ve yabancı firmaların sermaye giderlerini duraksatma gibi daha az kapasitede çalışan üretim alanlarının, fiziksel varlıklara yapılan yeni yatırımları geçici olarak durma noktasına getirmiştir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası verilerine bakıldığında ise, küresel ölçekte Covid-19 nedeniyle 2020'de Türkiye'ye DYY girişleri 2019 yılına göre %15,5 azalmıştır. Haziran ayı itibariyle başlayan yeni normalleşme sürecinin etkisi ile beraber beklenen yatırım akışlarında kademeli bir hareket görülmeye başlasa da küresel azalma trendine paralel olarak DYY 7,8 milyar \$'a gerilemiştir.

Türkiye'nin özgün coğrafyası düşünüldüğünde; ülkenin stratejik konumu ve küresel olaylardaki rolü ilk akla gelen etkenler olsa da Türkiye'nin konumu Avrupa, Asya ve Afrika ile güçlü kültürel ve diplomatik ilişkileri, bir DYY hedefi olarak muazzam coğrafi avantajlar sağlamaktadır. Fakat özellikle küresel finansal krizin ardından yaşanan belirsizlikler ve Covid-19 salgını nedeniyle DYY girişleri önemli derecede azalmış, sayısız proje hayata geçirilememiş ve bu durum ev sahibi ülke ekonomilerini olumsuz etkilemiştir (Deichmann, 2021: 82).

Türkiye'nin DYY'ler ile ilgili bağlantısı ve yatırımların tarihsel gelişimi bütün olarak değerlendirildiğinde geç de olsa küresel ekonomik yapı ile uyumlu bir konuma gelmiştir. Fakat bu geç kalmışlık dünya ekonomisi içerisinde yatırım çekme konusunda rekabet içerisinde olduğumuz ülkelere geride kalmamıza sebebiyet vermiştir. Bu sebeple kapsamlı ve tutarlı bir yatırım politikaları yürütülerek yatırımlardan en yüksek düzeyde katkı sağlamak için çalışmaların yürütülmesi ve Türkiye'nin cazibe merkezi haline getirilmesi gerektiği gözlemlenmektedir (Kılıç ve Kızılkaya, 2022: 153).

3.3. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Sektörel Dağılımı

Bu bölümde, Türkiye'ye yapılan DYY'lerin sektörler bazında dağılımı incelenmektedir. Genel anlamda sektörel dağılımların seyirleri izlendiğinde hizmetler sektörünün daha ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Tablo 5'te Türkiye'de DYY'lerin sektörel dağılımı verilmektedir.

Tablo 5. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Sektörel Dağılımı

	(\$ milyon)	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	İmalat	2,843	2,742	4,237	2,240	1,202	1,934	2,004
	<i>Kimyasallar, Kimyasal Ürünler ve Eczacılık Ürünleri İmalatı</i>	272	491	340	288	142	324	591
	<i>Kok ve Rafine Petrol Ürünleri İmalatı</i>	236	101	1.809	0	0	165	421
	<i>Gıda, İçecekler, ve Tütün Ürünleri İmalatı</i>	475	451	983	706	198	456	247
	<i>Bilgisayar, Elektronikler ve Optik Ürünler İmalatı</i>	607	926	142	242	157	156	223
2	Finans ve Sigortacılık	3,415	1,470	3,515	1,765	1,464	1,229	863
	<i>Şirketlerin Faaliyetleri</i>	229	226	438	272	288	365	429
	<i>Sigortacılık Faaliyetleri</i>	1.538	199	117	128	5	47	227
	<i>Bankalar</i>	1.608	912	2.775	1.323	1.137	662	171
3	Toptan Perakende	379	1,137	604	688	1,077	1,125	870
4	İnşaat	178	232	109	293	626	215	451
5	Ulaştırma ve Depolama	364	594	1,524	635	1,333	629	305
	DİĞER	3,344	2,457	2,104	1,904	1,699	1,642	1,148
	TOTAL	10,523	8,632	12,093	7,525	7,401	6,774	5,611

Kaynak: YASED, 2020 (Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2019 Raporu)

Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'de diğer GOÜ'ler gibi 2000'li yıllardan sonra DYY açısından ev sahibi ülke konumunun yanına kaynak ülke konumunu da eklemiştir. 2013-2019 dönemlerini kapsayan uluslararası doğrudan yatırımların sektörel dağılımları verilmiştir. 2019'da sermaye girişlerinde önemli yer tutan sektör %60 pay ile hizmetler sektörü 3,399 milyon \$ olmuştur. Sanayi sektörü de %39 pay ile 2,195 milyon \$ olmuştur. Ayrıca tabloya baktığımızda alt sektörleri de görmekteyiz, imalat sektörü 2,004 milyon \$ ile sanayi sektörü altında ilk sırada yer almıştır. Finans ve Sigortacılık sektörü ise, bir önceki döneme kıyasla 863 milyon \$ ile yerini koruyarak 2019 yılında da 2. sırada yer almıştır. Finans ve Sigortacılık

sektörünü takip eden Toptan Perakende sektörü, 870 milyon \$ olarak gerçekleşmiş ve bir önceki döneme göre gerileme kaydedilmiştir.

YASED 2020 yıl sonu değerlendirme raporuna göre, geçmiş yıllarda olduğu gibi 2020 yılında da sermaye girişinde ön plana çıkan sektör %77 pay ile hizmet sektörü 4,376 milyon \$ olmuştur. Hizmet sektörünü %22 pay ile sanayi sektörü 1,273 milyon \$ takip etmektedir. Alt sektörlerle değinildiğinde ise, hizmet sektörü en fazla yatırım yapılan sektör olmuştur. Finans ve sigortacılık alt sektörü 1,387 milyon \$ ile hizmetler sektörü altında ilk sırada yer almış ve onu çok küçük bir farkla bilgi ve iletişim teknolojileri alt sektörü 1,373 milyon \$ ile takip etmiştir. Bu durum pandemi döneminde dünyada da bu alanda artan yatırım trendi ile paralellik göstermektedir. Sanayi sektörüne sermaye girişleri 2.103 milyon \$ olarak gerçekleşen 2019 yılı ile paralel şekilde, 1,273 milyon \$ seviyelerinde gerçekleşmiştir. Bu girişlerde en büyük pay 1,089 milyon \$ ile imalat alt sektöründe gerçekleşmiştir. 2020'nin son döneminde gerçekleşen sağlık ve teknoloji sektörlerindeki birleşme ve satın alma işlemleri, 2021'de de yatırımların ana ekseninin birleşme ve satın alma yoluyla gerçekleşmesi yönündeki beklentinin artmasını sağlamıştır.

UNCTAD (2021) Raporu'nun tahminlerinde de görüldüğü üzere, Avrupalı şirketlerin teknoloji yatırımlarının %60'ını gerçekleştirdiği belirtilirken, Türkiye gibi GOÜ'lerin ülkelerin de bilgi teknolojileri, dijital, sosyal medya, e-ticaret platformları gibi alanlardaki DYY akışlarında ciddi artış olacağı vurgulanmaktadır.

3.4. Doğrudan Yabancı Yatırımlar İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Ampirik Çalışmalar

İktisat literatüründe DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklayabilmek adına yapılmış çok sayıda çalışma yer almaktadır. Çalışmaların birçoğunda DYY ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu ileri sürülmekteyken elde edilen bulgulara göre bazı çalışmalarda ise bu ilişkinin negatif yönde olduğuna dair sonuçlar yer almaktadır. Dolayısıyla çalışmaların neticesinde tam manasıyla bir görüş birliği olmadığı görülmektedir. Literatüdeki genel eğilim DYY'lerin ekonomik büyüme üzerinde olumlu yönde etki yaptığı şeklindedir. Ulaşılan sonuçlar literatür taramaları ile desteklenmektedir. Bu bölümde, daha önce yapılmış olan ilgili literatüre detaylı bir şekilde Tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6. DYY İle Ekonomik Büyüme İlişisine Yönelik Literatür Özeti

Yazar(lar)	Dönem, Yer	Yöntem	Sonuç
Aslanoğlu (2002)	(1975-1995) Türkiye	Granger Nedensellik	DYY ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik bağlantısına ulaşılamamıştır.
Durham (2004)	(1979-1998) Türkiye	Sınırlı Eş Bütünleşme	DYY ile ekonomik büyüme arasında bir bağlantı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Günaydın ve Tatoğlu (2005)	(1968-2002) Türkiye	VAR Granger Nedensellik	DYY ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Yapraklı (2006)	(1970-2006) Türkiye	Eş Bütünleşme, Hata Düzeltme	DYY ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönde bir bağlantı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Bilgiç (2007)	(1992:2-2006:3) Türkiye	Johansen Eş Bütünleşme, Granger Nedensellik	DYY'den ekonomik büyümeye doğru herhangi bir nedensellik ilişkisine ulaşılamamıştır.
Öztürk ve Kalyoncu (2007)	(1975-2004) Türkiye ve Pakistan	Engle-Granger Eş Bütünleşme, Granger Nedensellik	DYY ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Alagöz vd. (2008)	(1992-2007) Türkiye	Granger Nedensellik	DYY ile ekonomik büyüme arasında anlamlı herhangi bir bağlantı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Örnek (2008)	(1996-2006) Türkiye	Granger Nedensellik	DYY'nin ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde etki yaptığı sonucuna ulaşılmıştır.
Kahramanoğlu (2009)	(2002-2008) Türkiye	Granger Nedensellik	DYY ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik bağlantısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Mucuk ve Demirsel (2009)	(2002:1-2014:1) Türkiye	Johansen Eş Bütünleşme Testi, Varyans Ayrıştırma	DYY ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde bir bağlantı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Şen ve Saray (2010)	Türkiye ve Seçilmiş Altı Ülke	Panel	DYY'nin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Yılmaz (2010)	(1991-2007) Türkiye	Granger Nedensellik	DYY ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik bağı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Ekinci (2011)	(1980-2010) Türkiye	Granger Nedensellik	DYY ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ve çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kıran (2011)	(1992:01-2008:04) Türkiye	VAR	DYY'nin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Klasra (2011)	(1974-2005) Türkiye	ARDL	DYY ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik bağlantısı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Yılmaz vd. (2011)	(1980-2008) Türkiye	Granger Nedensellik	DYY'den ekonomik büyümeye yönelik tek yönlü bir bağlantı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Arısoy (2012)	(1960-2005) Türkiye	Johansen Eş Bütünleşme	DYY'nin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Doğan (2013)	(1979-2011) Türkiye	Johansen Eş Bütünleşme, Granger Nedensellik	DYY ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli pozitif yönde bir bağlantı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Göçer (2013)	(1992:1-2012:3) Türkiye	Sınır Testi Yaklaşımı	DYY'lerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif olduğu fakat istatistik olarak anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Emir ve Kutlu (2014)	(1983-2012) Türkiye	Granger Nedensellik	DYY ile ekonomik büyüme arasında nedensellik olduğunu ve olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Temiz ve Gökmen (2014)	(1992:1-2007:3) Türkiye	Johansen Eş Bütünleşme, Granger Nedensellik	DYY ile ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun dönemde anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Acar (2016)	(2001-2015) Türkiye	Granger Nedensellik	DYY ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine ulaşılamamıştır.
Şahin (2016)	(1980-2013) Türkiye	ARDL	DYY'den ekonomik büyümeye doğru uzun dönemli bir bağlantının olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Başar ve Çakıcı Özkılbaç (2016)	(1980-2011) Türkiye	ARDL	DYY'lerin ekonomik büyümeye olumlu yönde bir etkide bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Işık (2016)	(1970-2014) Türkiye	ARDL	DYY ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir bağlantı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Ünsal (2017)	Türkiye ve OECD Ülkeleri	Panel	DYY ile ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun dönemde herhangi bir ilişkiye ulaşılamamıştır.
Dereli (2018)	(1995-2017) Türkiye	Johansen Koentegrasyon, Toda-Yamamoto	Uzun dönemde DYY'den ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Taşdemir ve Erdaş (2018)	2016:1-2016:4 Türkiye	Etki-Tepki Analizi, Nedensellik	DYY'den ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Ağır ve Rutbil (2019)	(1974-2017) Türkiye	VAR, Granger Nedensellik	DYY ile ekonomik büyüme arasında eş bütünleşme ve nedensellik bağlantısı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Benghoul ve Aydın (2019)	(1984-2017) Türkiye	Granger Nedensellik	DYY ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik bağlantısı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Onaran ve Selim (2020)	(1980-2015) Türkiye	Johansen Eş Bütünleşme	DYY ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir bağlantı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Sağdıç vd. (2020)	(1980-2018) Türkiye	Panel Eş Bütünleşme, Panel Nedensellik	Uzun dönemde DYY'den ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik bağlantısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Marasco (2021)	(2011-2015) Türkiye	Panel	DYY ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönde bir bağlantı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Gökmen (2021)	(1970-2019) Türkiye	Vektör Hata Düzeltme	DYY ile ekonomik büyüme arasında pozitif fakat istatistiksel olarak anlamsız bir bağlantı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Ayyıldız ve Üzümcü (2022)	(1995-2020) BRICS-T Ülkeleri	Panel Eş Bütünleşme Panel Nedensellik	DYY ile ekonomik büyüme arasında eş bütünleşme ve çift yönlü nedensellik bağlantısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Özkeçeci (2022)	(1980-2020) Türkiye	Toda-Yamamoto Nedensellik	DYY'den ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik bağı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalarda tam bir çalışmalarda görüş birliğinin olmaması ve bununla birlikte literatürde halen bir tartışma konusu olarak varlığını sürdürmektedir. Araştırmaların geneline bakıldığında DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğuna dair çalışmalar söz konusu iken, literatürdeki diğer birtakım çalışmalar ise bu etkinin negatif yönde olduğu kanısına varmıştır. Türkiye haricinde ulusal literatürde DYY ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantıyı araştıran çalışmalarda Campos ve Kinoshita (2002), Kohpaiboon (2003), Li ve Liu (2005), Toulaboe vd. (2011), Djurovic (2012), Koojaroenprasit (2012), Gifty vd. (2013), Moyo (2013), Suliman ve Elian (2014), Iamsiraroj (2016), Simionescu (2016), Sokang (2018), Alabi (2019), Sulemana (2019), Runtunuwu (2020), Amin vd. (2022), Özaydın ve Dağdemir (2022) pozitif yönlü, Carkovic ve Levine (2002), Chakraborty ve Basu (2002), Mencinger (2003), Kholdy ve Sohrabian (2005), Fosu ve Mangus (2006), Ali ve Abdullahi (2015) çalışmalarında parametreler arasında negatif

yönlü bir ilişkiye ulaşırken, Herzer ve Lehmann (2008), Umeora (2013), Yalta (2013), Çoban ve Yussif (2019) çalışmalarında ise parametreler arasında herhangi bir ilişkiye ulaşılamamıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMETRİK YÖNTEM VE VERİ SETİ

4.1. Yöntem ve Veri Seti

Bu bölümde 1990-2020 dönemlerini kapsayan DYY ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantıya yer verilmektedir. Çalışmada kullanılan ekonometrik yöntem ve veri seti ile ilgili genel bir bilgi verilmesinin ardından zaman serileri analizi yöntemi kullanılarak ve elde edilen sonuçların yorumlanması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın uygulama bölümünde DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, Türkiye ekonomisine ait 1990-2020 dönemi yıllık veriler kullanılarak analiz edilmiştir. Kişi başına düşen GSYH bağımlı değişken olduğu doğrudan yabancı yatırımlar, brüt sabit sermaye oluşumu ve enflasyon değişkenlerinin ise bağımsız değişken olduğu bir model ele alınmıştır. Ayrıca serilerin ekonometrik analizinde daha sağlıklı bir şekilde kullanılabilmesi açısından ise uygun istatistiki dönüşümler yapılmıştır. Kullanılan verilerin istatistiki dönüşümlerinin sağlanmasında ve analizde Eviews 10.0 Programı kullanılmıştır. Analizde Türkiye'nin DYY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek için ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. Analizde yer alan doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) UNCTAD veri tabanından, kişi başı GSYH (GSYH), brüt sabit sermaye oluşumu (BSSO) ve enflasyon (ENF) değişkenlerinin verileri ise World Bank veri tabanından elde edilmiştir. Belirtilen değişkenler arasındaki bağlantıya ilişkin model aşağıdaki şekilde ele alınmaktadır:

$$LGSYH = B_0 + B_1LDYY + B_2LBSSO + B_3LENF + u \quad (1)$$

Tablo 7. Serilerin Tanımlanması

Simgesi	Değişkenlerin Açıklaması	Kaynak
GSYH	Kişi Başı GSYH (Constant LCU)	World Bank
DYY	Doğrudan Yabancı Yatırımlar(Milyon \$)	UNCTAD
BSSO	Brüt Sabit Sermaye Oluşumu (Constant LCU)	World Bank
ENF	Enflasyon	World Bank

DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada brüt sabit sermaye oluşumu ve enflasyon verileri kontrol değişken olarak modele dâhil edilmiştir.

4.2. Zaman Serisinde Birim Kök Testleri

Ekonometride modellerin çoğu zaman serisi ile analiz edilmektedir. Zaman serileri geleceği tahminde bir kaynak ve bir araç olarak kullanılmasında dikkat edilmesi gereken en önemli husus, serilerin ileriye doğru güvenli bir uzantısının bulunmasıdır. Bilindiği üzere iktisadi zaman serileri, trend, mevsim konjonktür ve düzensiz hareketten etkisi altındadır. Dolayısıyla zaman serileri de bu bileşenlere sahiptir. Verilerin zaman serisi özellikleri genel olarak iki başlık altında incelenmektedir. Bunlar deterministik ve stokastik özelliklerdir. Serilerin deterministik özellikleri genellikle serilerde sabit, trend ve mevsimsellik bileşenlerinin bulunup bulunmamasıdır. Serilerin stokastik özellikleri ise daha çok değişkenlerin durağan olup olmadıkları ile ilgilidir. Zaman serilerinin en önemli yönlerinden biri, bu serilerin durağan ya da durağan olmamalarıdır. Değişkenler arasında ekonometrik olarak anlamlı ilişkiler elde edilebilmesi için analizi yapılan serilerin durağan seriler olması gerekmektedir (Tarı, 2011:374).

Ekonometrik çalışmalarda, regresyonun gerçek bir ilişkiyi mi yoksa yanıltıcı bir ilişkiyi mi ifade ettiği, zaman serisinin durağan ya da durağan dışı olup olmamasına bağlıdır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlı olması için, analiz yapılan serilerin durağan özellikte olması gerekir. Durağan olmayan serilerin varlığı birçok standart hipotez testini geçersiz kılar. Çünkü değişkenlerin durağan olmaması sahte ilişkiye neden olup R^2 değerinin yüksek olmasına yol açabilmektedir (Dikmen, 2017: 306). Çalışmada ekonometrik analiz uygulaması için ilk olarak serilerin durağanlığı ve dereceleri belirlenmesi gerektiğinden literatürde yaygın olarak kullanılan Augmented Dickey Fuller Birim Kök Testi (ADF) ve Phillips Perron Birim Kök Testi (PP) uygulanması amaçlanmaktadır.

4.2.1. Augmented Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi

Bir serinin uzun dönemde içerdiği nitelik aslında bu dönemde ve bir önceki dönemde değişkenin almış olduğu değeri ne derece etkilediğinin belirlenmesiyle ortaya çıkarılabilir. Dolayısıyla serinin nasıl bir süreçten geçtiğini anlayabilmek adına serinin her dönemde aldığı değerin bir önceki dönemde yer alan değerleriyle regresyonunun bulunması gerekmektedir (Tarı, 2011: 387).

Dickey-Fuller (DF) testi serilerin durağanlığını test etmek için kullanılan yöntemlerden biridir. Bu test, serilerin hata terimlerinde yer alan otokorelasyonu dikkate almamakla birlikte serilerin

kaçıncı derecede olduğunu ölçerken önemlilik arz etmektedir. Dolayısıyla hata teriminde otokorelasyon sorunu varsa bu durumda DF testi geçerli sayılamamaktadır. Bu doğrultuda, açıklayıcı değişkenlere bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri eklendiği zaman Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey-Fuller ADF) testi uygulanmaktadır (Yetiz, 2008: 77).

Dolayısıyla öngörü yapabilmek ve birtakım istatistiksel sonuçlar elde edebilmek adına serinin durağanlığının sınanması gerekmektedir. Serinin durağan olmadığı durum göz ardı edilirse istatistiksel olarak hatalı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden doğru sonuçlar elde etmek için zaman serisinin durağanlaştırılması gerekmektedir. Çünkü durağan zaman serilerinde öngörüler serinin beklenen değerine yaklaşırken, birim köklü zaman serilerinde öngörü hatalarının varyansları zaman içerisinde artış eğilimi göstermektedir. Birim kökün varlığını tespit etmek için kullanılan testlerden olan ADF testi, hata terimlerinin bağımsız ve sabit varyansa sahip olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu yaklaşım tahmin edilen denklemlerdeki bağımlı değişkenin gecikmelerinin bağımsız değişkenler olarak modele katılmasını ve otokorelasyonun ortadan kaldırılmasını içermektedir. Burada bağımlı değişkenin gecikmelerinin ne kadarının bağımsız değişken olarak katılacağı bir sorun olarak görünse de uygulamada hata terimindeki otokorelasyon yok oluncaya kadar gecikmelerin eklenmesi önerilmektedir (Göktaş vd., 2018: 12).

Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi teori ve uygulamada aşağıdaki gibi yer almaktadır:

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (2)$$

şeklinde sabit terimsiz ve trendsiz,

$$Y_t = b_0 + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (3)$$

sabit terimli ve trendsiz,

$$\Delta Y_t = b_0 + b_1 t + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (4)$$

sabit terimli ve trendli olarak ifade edilmektedir.

Fakat u_t hata terimi otokorelasyonlu ise, 4 numaralı denklem,

$$\Delta Y_t = b_0 + b_1 t + \delta Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{1-i} + u_t \quad (5)$$

şeklinde ele alınmaktadır. Ayrıca bu denklemde gecikmeli fark terimleri kullanılmaktadır. Gecikmeli fark terimlerinin sayısı ise çoğunlukla ampirik olarak belirlenmektedir. Bu doğrultuda anlatılmak istenen aslında 4 numaralı denklemdeki hata teriminin otokorelasyonsuz olmasını sağlayacak kadar terimi modele dâhil etmektir. Burada da sıfır hipotezi $P=1 \delta = 0$ 'dır. Daha açık bir ifade ile Y 'de birim kök bulunmakta olup durağan konumda değildir. 4 numaralı denklemde yer alan benzer modellere DF testi uygulanırsa buna genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi denilmektedir (Tarı, 2011: 389-390).

4.2.2. Phillips-Perron (PP) Birim Kök Testi

Dickey-Fuller testlerinde şokların istatistiksel olarak bağımsız, normal dağıldığı, sabit ortalama ve sabit varyansa sahip olduğu varsayılmaktadır. Başka bir deyişle, şoklar arasında otokorelasyon olmadığı varsayılmaktadır. Phillips-Perron (PP) testi ile Dickey-Fuller testinde kabul edilen hata terimleriyle ilgili bu varsayımı genişletilerek şokların dağılımları ile ilgili yeni bir varsayımda bulunmaktadır (Dikmen, 2017: 318-319). Phillips-Perron (PP) birim kök testinde DF ve ADF gibi testlere göre hata terimine ilişkin varsayımlar daha esneklerdir. Bir testin gücü yanlış olan hipotezi reddetme olasılığı ile ölçülür. DF testleri bu açıdan düşüktür. DF ve ADF testleri genel anlamda hata teriminin bağımsız ve sabit varyanslı olduğunu kabul etmektedir. Bu metodoloji kullanılırken hata terimleri arasında korelasyon olmadığına ve sabit varyansa sahip olduklarından emin olmak gerekmektedir. PP (1998) DF'nin hata terimleri ile ilişkili olan varsayımını genişletmişlerdir. Bu doğrultuda aşağıdaki regresyon dikkate alınmaktadır: Şu regresyon durumu daha iyi ifade etmektedir:

$$Y_t = a_0 + a_1 y_{t-1} + u_t \quad (6)$$

$$Y_t = a_0 + y_{t-1} + a_2 \left(t - \frac{T}{2} \right) + u_t \quad (7)$$

Burada T gözlem sayısı u_t hata terimlerinin dağılımını göstermekte olup, bu hata teriminin beklenen ortalaması sıfıra eşittir. Fakat burada hata terimleri arasında içsel bir bağlantı (serial correlation) veya homojenlik varsayımı gerekli değildir. Bu açıdan bakıldığında DF testinin bağımsızlık ve homojenite varsayımları PP testinde terk edilmiş, hata terimlerinin zayıf olan bağımlılığı ve heterojen dağılımı kabul edilmiştir. Böylece Phillips-Perron, DF t istatistikleri geliştirilmesinde hata terimlerinin varsayımları konusundaki sınırlamaları dikkate almamıştır (Tarı, 2011: 399).

4.3. ARDL Sınır Testi

Pesaran (1997) ve Pesaran vd. (2001), değişkenlerin eş bütünleşmesini tahmin etmek için otoregresif dağıtılmış gecikme (ARDL) yaklaşımını geliştirmişlerdir. Bu yaklaşımı kullanmanın çeşitli avantajları vardır. Bu avantajlardan biri, modeldeki değişkenlerin aynı seviyede veya $I(0)$ ve $I(1)$ karışımında durağan olabilmesi, ancak $I(3)$ 'te hiçbir değişkenin entegre edilememesidir (Abuduaini, 2019: 49). ARDL eş bütünleşme tekniği, farklı derecelerde, $I(0)$, $I(1)$ veya her ikisinin birleşiminden oluşan değişkenler analiz edilirken tercih edilir ve değişkenlerin uzun dönemli ilişkisi, F-istatistiği ile tespit edilir. Bu yaklaşımda, F istatistik kritik değer seviyesini geçtiğinde serinin uzun dönemli ilişkisinin kurulduğu söylenmektedir (Nkoro ve Uko, 2013: 64).

Ayrıca analizde değişkenlerin farklı bütünleşme seviyelerinde eş bütünleşme olup olmadığını anlamaya yönelik bir eş bütünleşme testi de içermektedir. Bu yaklaşımın en önemli avantajı analiz edilen serilerin durağanlığı konusunda herhangi bir sonuca ulaşamadığı durumlarda uygulanabilmesidir. Bu doğrultuda serilerde bir yapısal kırılmaya bağlı olarak bütünleşme derecesinde bir belirsizlik ortaya çıkıyorsa da bu metoda yönelmek daha doğru bir tercih olmaktadır. Genel olarak ARDL metodu, testler neticesinde kesin bir sonuca varılamadığı durumlar için ve uygulamalarda da bu ihtiyaca yönelik tasarlanmıştır. Bu yaklaşımda araştırılan değişkenlerin durağan olup olmamasından bağımsız olarak, birinci dereceden daha yüksek derecede örneğin, $I(2)$ gibi olmadığı sürece farklı bütünleşme $I(0)$, $I(1)$ karışık olmasında hiçbir sakınca bulunmamaktadır. Aynı zamanda bu model değişkenlerin tamamının durağan veya birinci dereceden durağan olması durumunda da kullanılabilidiğinden pratikte oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir (Göktaş vd., 2018: 96-97).

ARDL testi, modeldeki serilerin ikinci farkı alındığında durağan olmaması hususu haricinde, seviyede durağan ile birinci farkı alındığında durağan ya da bütününü eş bütünleşik ve birinci farkı alındığında durağan olup olmadığına hesaba katılmadan uygulanabilmektedir. İkinci farkı alındığında durağan olan serilerin kullanılıyor olmamasının sebebi de, ikinci farkı alındığında durağan olan serilerin, karşılaştırılabilecek kritik değerlerinin üretilmemiş olmasıdır. Ayrıca yöntem, modeldeki kısa ile uzun dönem katsayılarının aynı anda tahmin edilebiliyor olması özelliğine sahiptir. ARDL testinin başka bir özelliği ise, tek denklemlilik eş bütünleşme testi olmasıdır. Daha açıklayıcı bir ifade ile bağımsız değişkenlerin içsel, bağımlı değişkenin ise dışsal olduğu kabul görmektedir (Özcan, 2017:7). ARDL analizinde 3 aşama yer almaktadır. Birinci aşamada kullanılan serilerin aralarında uzun dönemde bir ilişkinin olup olmadığı incelenirken, ikinci ve üçüncü aşamalarda ise eş bütünleşme ilişkisinin varlığının söz konusu

olduğu durumlarda uzun ve kısa dönem esneklikleri analiz edilmektedir (Narayan ve Smyth, 2006: 337). Analizin birinci aşamasında bulunan hata düzeltme modelinin çalışmaya uyarlanmış hali 8 numaralı denklemde yer almaktadır:

$$\Delta GSYH_t = c_0 + c_1 t + \delta_1 GSYH_{t-1} + \delta_2 DYY_{t-1} + \delta_3 BSSO_{t-1} + \delta_4 ENF_{t-1} \quad (8)$$

$$+ \sum_{i=1}^p \lambda_i \Delta GSYH_{t-i} + \sum_{i=0}^p \omega_i \Delta DYY_{t-i} + \sum_{i=0}^p \varphi_i \Delta BSSO_{t-i} + \sum_{i=0}^p \gamma_i \Delta ENF_{t-i}$$

Seriler arasında bir eş bütünleşme ilişkisine rastlanırsa, ARDL analizinin bir diğer aşamasında serilerin arasındaki uzun dönemli ilişkiyi analiz etmek amacıyla gecikme uzunluğunun tespit edilmesinde Akaike Bilgi Kriteri (AIC) kullanılarak uzun dönemli ARDL modeli elde edilmektedir. Çalışmaya uyarlanan uzun dönem ARDL modeli şu şekilde ele alınmaktadır:

$$GSYH_t = c_0 + \sum_{i=1}^{p_1} \alpha_i GSYH_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_1} \theta_{1i} DYY_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_2} \theta_{2i} BSSO_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_3} \theta_{3i} ENF_{t-i} + u_t \quad (9)$$

Serilerin kısa dönemli katsayılarından yola çıkılarak elde edilen hata düzeltme denklemi 9 numaralı denklemde yer almaktadır. Serilerin önünde bulunan simgeler ise serilerin kısa dönemdeki katsayılarını gösterirken, ϑ terimi modelde bulunan hata düzeltme katsayısını göstermektedir.

$$\Delta GSYH_t = \mu + \sum_{i=1}^p \lambda_i \Delta GSYH_{t-i} + \sum_{i=0}^p \omega_i \Delta DYY_{t-i} + \sum_{i=0}^p \varphi_i \Delta BSSO_{t-i} \quad (10)$$

$$+ \sum_{i=0}^p \gamma_i \Delta ENF_{t-i} + \vartheta ECM_{t-1} + u_t$$

Bu açıklamalar ışığında uzun dönemde tahmin edilen ARDL modeli (1,4,1,1) şeklinde analiz edilmiştir. Ayrıca analiz sonuçlarından elde edilen katsayılarla ve tanısal testlere Tablo 10'da detaylı bir şekilde yer verilmektedir.

4.4. BULGULAR

Tablo 8. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF Testi			
	Seviyede		Farkında	
	Sabit	Sabit ve Trendli	Sabit	Sabit ve Trendli
LGSYH	-0,012	-2,625	-5,483	-5,376
	(0,950)	(0,272)	(0,000)***	(0,000)***
LDYY	-1,315	-1,543	-5,376	-5,349
	(0,609)	(0,791)	(0,000)***	(0,000)***
LBSSO	-0,744	-2,741	-5,845	-5,745
	(0,820)	(0,229)	(0,000)***	(0,000)***
LENF	-0,990	-1,115	-4,657	-4,626
	(0,743)	(0,909)	(0,000)***	(0,000)***

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir. Yıldızlar serinin durağan olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 9. PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	PP Testi			
	Seviyede		Farkında	
	Sabit	Sabit ve Trendli	Sabit	Sabit ve Trendli
LGSYH	0,138	-2,604	-6,027	-5,951
	(0,963)	(0,281)	(0,000)***	(0,000)***
LDYY	-1,287	-1,543	-5,401	-5,409
	(0,622)	(0,791)	(0,000)***	(0,000)***
LBSSO	-0,691	-2,685	-5,942	-5,767
	(0,834)	(0,249)	(0,000)***	(0,000)***
LENF	-0,990	-1,248	-4,655	-4,617
	(0,743)	(0,881)	(0,000)***	(0,004)***

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir. Yıldızlar serinin durağan olduğu anlamına gelmektedir.

AIC Bilgi kriterine göre ADF ve PP birim kök testleri analiz edilmiştir. Her iki yöntemde sabitli ve sabitli-trendli modeller ile yapılan testlerde birim kök içeren bulgular, serilere fark alma işlemi uygulandığında birinci fark düzeyinde birim kök içermedikleri tespit edilmiştir. Bir seriyi durağanlık analizlerine getirmeden önce serinin logaritması alınır. Bunun amacı birim farklarından kurtarmaktır. Serilerin 1.derecede farklarının (I (1)) alınmasıyla seride birim kök olduğunu öne süren H0 hipotezi reddedilmektedir. Bir başka anlatımla, I(1)'de t-istatistik değerleri kritik değerden büyük olduğu için sıfır hipotezi reddedilmekte ve H1 hipotezi kabul edilmektedir. Ayrıca, I(1)'de olasılık değerlerinin (p-değeri) 0.05 (%5)'ten küçük olması analizi doğrulamaktadır.

Tablo 10. ARDL (1,4,1,1) Model Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: GSYH	Katsayı	St. Hata	İstatistik Değeri (t)	Olasılık Değeri (P)
LGSYH(-1)	0.745	0.078	9.466	0.000***
LDYY	0.013	0.007	1.942	0.069*
LDYY(-1)	0.002	0.005	0.426	0.675
LDYY(-2)	-0.005	0.005	-1.019	0.323
LDYY(-3)	-0.002	0.005	-0.441	0.664
LDYY(-4)	0.012	0.004	2.549	0.002***
LBSSO	0.329	0.018	18.019	0.000***
LBSSO(-1)	-0.200	0.039	-5.082	0.000***
LENF	0.004	0.007	0.540	0.596
LENF(-1)	0.024	0.011	2.194	0.043**
C	-1.184	0.409	-2.892	0.010***

$\bar{R}^2=0.998$, $F=1572.93$ ($P=0.000$), $DW=2.262$

Tanı Testleri:

Serisel Korelasyon (Breush-Godfrey): $F=1.624$ ($P=0.232$)

Model Spesifikasyonu (Ramsey-Reset): $F=0.712$ ($P=0.411$)

Normallik (Jarque-Bera): $JB=0.107$ ($P=0.947$)

Değişen Varyans (Breush-Pagan-Godfrey): $F=1.251$ ($P=0.332$)

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyesinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 10'da belirtilen ARDL (1,4,1,1) model tahmin sonuçlarına göre bütün katsayıların istatistiksel açıdan anlamlı olduğu ve yapılan tanısal testler sonucunda modelin serisel korelasyon, değişen varyans, spesifikasyon ve normallik problemlerinin olmadığı saptanmıştır. Öte yandan, modelin açıklama gücünün (Adjusted R-squared) 0.998 olarak hesaplanması değişkenlerin GSYH'deki değişimlerinin %99 oranında açıklandığını göstermektedir.

Tablo 11. Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: GSYH	Katsayı	St. Hata	İstatistik Değeri (t)	Olasılık Değeri (P)
LDYY	0.080	0.045	1.750	0.099*
LBSSO	0.506	0.045	11.216	0.000***
ENF	0.113	0.044	2.571	0.020**
C	-4.654	0.998	-4.662	0.000***

Not: *,** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyesinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 11’de uzun dönem sonuçları yer almaktadır. Uzun dönem tahmin sonuçlarına göre, Türkiye ekonomisinde DYY, BSSO ve ENF değişkenlerinin katsayı değerleri pozitif olması bağımlı değişken (GSYH) ile aralarındaki ilişkinin pozitif olduğunu anlamına gelmektedir. Şöyle ki;

DYY değişkeni GSYH değişkeninin üzerindeki etkisinin %10 anlamlılık seviyesinde anlamlı ve pozitif olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. ($\beta = 0.080, p < 0.10$). Daha açık bir ifade ile DYY’de %1 oranında meydana gelen bir değişim uzun dönemde GSYH rakamlarında %0.08’lik bir artışa neden olmaktadır. Dolayısıyla DYY değişkeni kısa dönemde olduğu gibi uzun dönemde de GSYH’yi olumlu yönde etkilemektedir.

BSSO değişkeni GSYH değişkeninin üzerindeki etkisi, %1 anlamlılık seviyesine göre anlamlı ve pozitiftir. ($\beta = 0.506, p < 0.01$). Dolayısıyla BSSO’da uzun dönemde meydana gelecek %1’lik bir değişim ise GSYH’de %0.50’lik bir artışa neden olmaktadır.

ENF değişkeni GSYH değişkeninin üzerindeki etkisi ise %5 anlamlılık seviyesine göre anlamlı ve pozitiftir. ($\beta = 0.113, p < 0.05$). Bu durumda ENF değişkeninde uzun dönemde meydana gelecek %1’lik bir değişim ise GSYH’de %0.11’lik bir artışa neden olmaktadır.

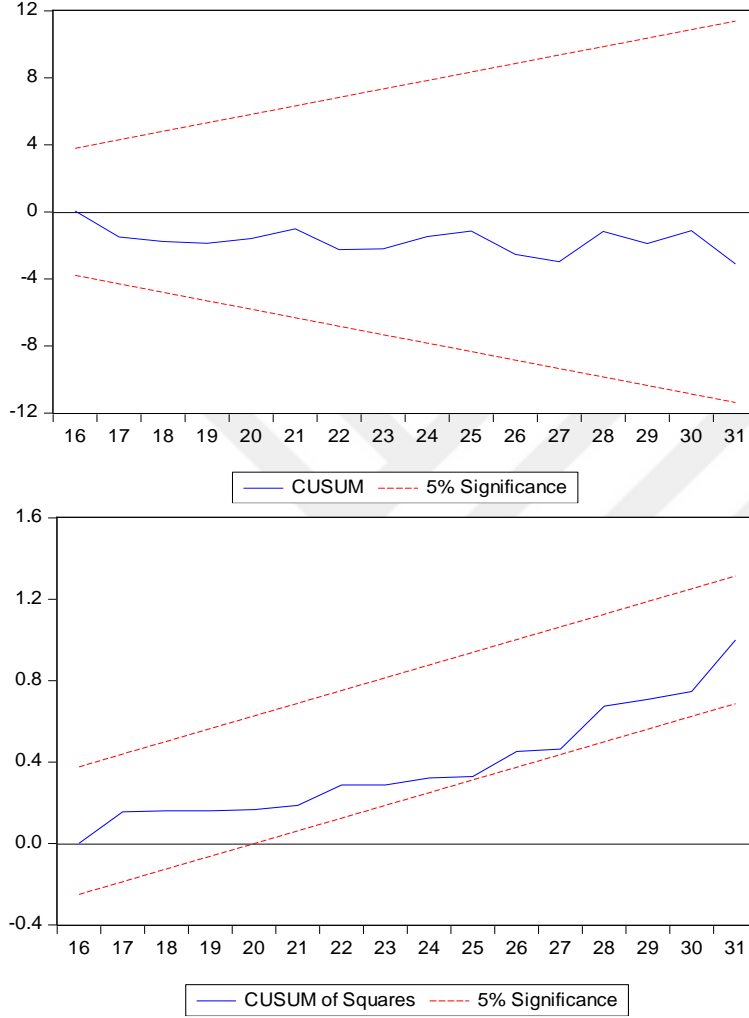
Tablo 12. Sınır Testi Sonuçları

	α	I(0)*	I(1)*
F=10.458	10%	2.618	3.532
k=3	5%	3.164	4.194
	1%	4.428	5.816

Not: Kritik değerler Narayan (2005) çalışmasından alınmıştır.

Tablo 12’de görüldüğü üzere F-Sınır testi için $F=10.458$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer, bütün yanılma seviyelerinde üst değerlerden büyük ($F > I(1)$) olması nedeniyle değişkenler arasında uzun dönemli bir eş bütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. (0,01 için üst kritik değer= 5.816, 0.05 için üst kritik değer= 4.194 ve %10 için üst kritik değer= 3.532).

Şekil 5. Cusum ve Cusumq Grafikleri

Şekil 5’te kesikli çizgiler %95 güven sınırlarını düz çizgi ise parametre tahminlerini göstermektedir. Cusum ve Cusumq testlerinin sonuçları incelendiğinde her iki grafikte de çizgi dışına çıkan bir değer olmadığı için parametre tahminlerinin istikrar şartını sağladığını ve yapısal kırılma olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla %5 anlamlılık düzeyine göre uzun dönemde seriler arasında istikrarlı ve anlamlı bir ilişki söz konusudur.

Tablo 13. Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Δ GSYH	Katsayı	St. Hata	İstatistik Değeri (t)	Olasılık Değeri (P)
Δ (LDYY)	0.013	0.003	3.800	0.001***
Δ (LDYY(-1))	-0.004	0.003	-1.047	0.310
Δ (LDYY(-2))	-0.009	0.003	-2.565	0.020**
Δ (LDYY(-3))	-0.012	0.003	-3.092	0.007***
Δ (LBSSO)	0.329	0.012	25.708	0.000***
Δ (LENF)	0.004	0.006	0.688	0.501
CointEq(-1)*	-0.254	0.031	-8.085	0.000***

Not: *,** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyesinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 13'te hata düzeltme modeline ait kısa dönem regresyon sonuçları görülmekte olup hata düzeltme katsayısı CointEq(-1)= -0.254 olarak hesaplanmıştır. Beklenildiği üzere bu değer negatif ve sıfırdan küçük, olasılık değerinin ise istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Kısa dönem tahmin sonuçlarına göre, Türkiye ekonomisinde DYY ile BSSO değişkenlerinin katsayıları pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Fakat DYY değişkeninin 1. gecikme katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamlı değildir, 2. ile 3. gecikme katsayıları negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. ENF değişkenine bakıldığında katsayısının pozitif olasılık değerinin ise anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla kısa dönem eş bütünleşme ilişkisinde DYY, BSSO ve ENF değişkenlerinin düzey katsayılarına bakıldığında GSYH ile pozitif yönde bir bağlantı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Daha açık bir ifade ile DYY'de meydana gelecek olan %1 oranında bir değişim kısa dönemde GSYH'de %0.01'lik bir artışa, BSSO'da meydana gelecek olan %1 oranında bir değişim kısa dönemde GSYH'de %0.32'lik bir artışa neden olabilmektedir. Son olarak, ENF değişkeninin söz konusu dönemde ki GSYH rakamlarının üzerinde istatistiksel olarak %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Uzun ve kısa dönem çalışma sonuçları doğrultusunda Işık (2016), Şahin (2016), Dereli (2018), Onaran ve Selim (2020), Türkiye için Hansen ve Rand (2006), Ajaga ve Nunnenkamp (2008), İbrahiem (2015), Türkiye haricinde yapılan diğer ulusal çalışmalarda uzun dönemde DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki için benzer sonuçlara rastlanılmıştır.

SONUÇ

Doğrudan yabancı yatırımlar, dünya genelinde küreselleşme sürecinin hızlanmasıyla birlikte ekonomik kalkınmaya olan katkısının gözle görünür dereceye gelmesi ile gelişmiş ve Türkiye gibi gelişmekte olan tüm ülkelerin ekonomik kalkınması açısından önemli bir paya sahip olduğundan oldukça dikkat çekmektedir. Dünya piyasalarındaki küreselleşme tüm ekonomileri etkilemekte ve gerçekleşen değişimlere uyum sağlayabilmeleri ekonomilerin başarı kriterlerinden biri olmaktadır. Ayrıca küreselleşmenin yanı sıra liberalleşme eğilimlerinin de ivme kazanıyor olması, sermayenin serbest dolaşımını daha da kolay bir hale getirmektedir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yatırımlarını finanse etmede iç tasarrufların yetersiz kalması durumunda, ülkelerin dış kaynaklara olan gereksinimini arttırmıştır. Dolayısıyla yabancı sermaye, ülkelerin ekonomik kalkınmasında son derece önemlilik arz etmektedir. Ayrıca ev sahibi ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlar için strateji belirlemeleri gerekmektedir. Aksi halde yanlış belirlenen alanlarda yapılan yatırımlar büyümeden ziyade ekonomiyi olumsuz anlamda etkileyebilmektedir.

Türkiye, sermaye yetersizliğini yabancı sermaye ile gidermek durumunda kalmış fakat ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar, yatırım konumunun avantajlı durumda olmaması gibi nedenlerden dolayı yeterince yabancı sermayeyi ülkeye çekmeyi başaramamıştır. Türkiye’de 1980 sonrası dönemde alınan 24 Ocak Kararlarında doğrudan yabancı yatırımlar hız kazanmıştır. Ancak yaşanan olumsuzluklar sebebiyle yine istenen sonuçlar alınamamıştır. 2000’den günümüze baktığımızda ise yaşanan ekonomik krizler ekonomiyi önemli ölçüde sekteye uğratmıştır. Türkiye’de 2020’nin başlarında kendini gösteren Covid-19 salgını 2. Dünya Savaşı’ndan beri en derin ekonomik durgunluğa sebep olan şoklardan biridir. Türkiye ekonomisinin trend yapısına bakıldığında yaşanan kriz ortamlarından oldukça etkilendiği görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye ekonomisi ölçüğünde istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyüme sürecinin içine girememesinde pek çok faktörün etkisi bulunmakla birlikte, yurt içi tasarruf ve yatırımların yeterince oluşturulamamasıdır.

Sermaye birikimi yetersiz olan ülkeler için dış borçların yerine ikame edilebilen olgu DYY’lerdir. Bu doğrultuda yurt içi tasarrufları yetersiz olan GOÜ’ler için DYY’ler büyük önem arz etmektedir. Ülkelerin temel hedefleri sürdürülebilir bir ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı sağlamaktır. Bu sayede DYY’ler üretim, ihracat ve istihdam gibi konularda ekonomik büyümeye katkı sağlaması amacıyla ön plana çıkmaktadır. Büyüme modellerinde görüldüğü üzere ekonomik büyüme süreci daha çok fiziki-beşeri sermaye birikimi ve teknolojik gelişmeden kaynaklanmaktadır. Ekonomik büyüme modellerinde DYY’ler ele alındığında

özellikle içsel büyüme modellerinde DYY'ler ülkenin sermaye oluşumuna katkı sağlayarak, verimlilik artışı ve teknoloji transferi aracılığıyla ekonomik büyümeyi tetikleyeceği öngörülebilmektedir.

Bu kapsamda, çalışmanın ana hedefi Türkiye'nin ülkeye çekmiş ve çekmekte olduğu DYY ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantıya yer verilmiş olup 1990-2020 dönemleri arasında GSYH büyümesinin belirleyicilerini ampirik olarak analiz etmektir. DYY'ler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda tam anlamıyla bir görüş birliğinin olmadığı ve literatürde halen bir tartışma konusu olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü çalışmaların genelinde DYY'lerin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye rastlanırken, bazı çalışmalarda da bu etkinin negatif eğilimde olduğunu ve bazı çalışmalarda ise herhangi bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada, değişkenler birinci derecede durağan hale gelmiş ve değişkenlerin arasında eş bütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Kısa ve uzun vadeli modeller ele alındığında DYY, BSSO ve ENF değişkenleri uzun vadede, DYY ve BSSO değişkenleri ise kısa vadede GSYH büyümesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Çalışmamızdaki bulgular literatürde yer alan Bosworth ve Collins (1999), Campos ve Kinoshita (2002), Asheghian (2004), Khawar (2005), Roy ve Von den Berg (2006), Khaliq ve Noy (2007), Doğan (2013), Yalçınkaya ve Aydın (2017), Marasco (2021), Ntamwiza ve Masengesho (2022) gibi çalışmalar tarafından desteklenmektedir. ARDL (1,4,1,1) model tahmin sonuçlarına göre katsayıların istatistiksel yönden anlamlı olduğu ve sırasıyla yapılan tanımsal testler sonucunda modelin serisel korelasyon, değişen varyans, spesifikasyon ve normallik problemlerinin olmadığı saptanmıştır. Kararlılık testlerinin sonuçlarına göre ise sırasıyla Ramsey Reset testi, Cusum/Cusumq testi, yanlış tanımlama hatası olmadığını ve parametrelerin kararlı olduğunu göstermektedir. Ampirik bulgulara göre, Türkiye'de DYY'nin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla DYY, ekonomik büyümenin belirleyicilerinden biridir.

Fakat yerleşik fiziki sermayenin satın alınması veya birleşmeler şeklinde ülkeye gelen DYY'lerin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyeceği konusu literatürde tartışmalıdır. Bunun nedeni, satın alma ve birleşmeler yoluyla ülkeye giren yabancı yatırımların mevcut fiziki sermaye stokuna değer katmamasıdır. Böyle bir durumda büyüme ve istihdam üzerinde olumlu etki sağlanamayacağı gibi DYY'lerin ev sahibi ülkelere en önemli katkısı olarak görülen teknoloji transferinde de olumlu etki sağlanamayacaktır. Dolayısıyla DYY yapan yatırımcılar, fiziki sermayeyi kısmen veya tamamen satın aldığı daha etkin bir yönetim ve üretim biçimi

sağlayabildiği, iş gücü sermaye stokunu daha etkin kullanabildiği ve yeni teknoloji getirebildiği ölçüde ekonomik büyümeye olumlu etkide bulunabilmektedir. Bu nedenle teşvik edici politikalar izlenmeli ancak doğrudan yabancı yatırımların ülke üretim kapasitesine olumlu etkisi önemli bir kriter olarak değerlendirilmelidir.

Çalışma sonuçları doğrultusunda, Türkiye'nin büyük bir iç pazar ve önemli bir coğrafi konumda olması nedeniyle bu avantajını kullanarak ekonomik büyümeyi desteklemek adına daha fazla DYY girişi çekmeye çalışmalıdır. Uzun vadede DYY girişlerini sürdürebilmek için de ekonomide yapısal reformlar yapılarak eğitim, teknoloji ve altyapı yatırımları arttırılmalıdır. DYY girişlerini arttırmaya yönelik uygulamaların üzerinde durması gereken en önemli nokta ise DYY'nin hangi sektörlerle yöneldiğini iyi öngörebilmektir. Politika yapıcılar veya karar birimleri tarafından katma değeri daha yüksek olan sektörlerle yönelen DYY'ler için sektörlerle özgü teşvikler arttırılmalıdır. Ülkenin ihtiyaç ve stratejilerini iyi belirleyerek o sektörlerle dair önlemler alınmalıdır. Türkiye'de DYY akımlarının yönüne bakıldığında ilk sıraya hizmetler sektörünün geldiğini ardından onu sanayi sektörü ve imalat, finans ve sigortacılık alt sektörleri takip ettiği görülmektedir.

Yabancı yatırımcıların Türkiye'ye gelmesine yönelik politikaların uygulanması, hukuki ve kurumsal altyapının iyileştirilmesi, ülke içi ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanması, teşvik edici düzenlemelerin yapılması ve yatırım ile ilgili bürokratik prosedürlerin kolaylaştırılması sağlanmalıdır. Bu çerçevede bakıldığında Türkiye'deki yatırım teşviklerinin uygulanmasındaki en önemli sorunlardan biri, yeteri kadar yeni teknolojilere yatırımın ve yeniliklerin hayata geçirilmemesidir. Bu yenilikler ekonomide hem ulusal hem sektörel yönden verimlilik ve istihdam üzerinde olumlu etkiler bırakmaktadır. Dolayısıyla yenilik açısından ekonomide bir alan yaratabilmek için gelişmiş ülkelerin bilgi birikimlerinden yararlanılarak yeniliğin ekonomik, sosyal ve politik faydalarını elde etmeyi hedefleyen politika araçlarının etkin hale getirilmesi sağlanabilir.

Bu bağlamda mevcut teşviklerin iyileştirme ve mevzuat değişiklikleri ile yenilikçiliğe yönelim sağlanabilir. Ayrıca başta yenilik ve teknoloji alanlarında olmak üzere, beşeri kapasitenin arttırılması ile özel sektörün ihtiyaçları da dikkate alınarak, nitelikli iş gücünün yetiştirilmesi amaçlanmalıdır. Bu sayede Ar-Ge'ye yönelik üretimi güçlendirerek ve araştırma faaliyetlerindeki üst düzey çalışmalar için imkân sağlanmalıdır. Dolayısıyla Ar-Ge faaliyetlerine verilen destekler arttırılarak sürdürülmesi amaçlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abuduaini, M. (2019), ‘‘The Determinants of Inward Foreign Direct Investment in Turkey’’ , Sakarya University Graduate School of Business, Master’s Thesis, Sakarya.
- Acar, M. (2016), ‘‘Doğrudan Yabancı Sermayenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği’’, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 92-105.
- Aghion, P., Akcigit, U. and Howitt, P. (2015), ‘‘The Schumpeterian Growth Paradigm’’, *Annual Review of Economics*, 7, 557-575.
- Ağayev, S. (2010), ‘‘Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Geçiş Ekonomileri Örneğinde Panel Eş Bütünleşme ve Panel Nedensellik Analizleri’’, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (1), 159-184.
- Ağır, H., Rutbil, M. (2019), ‘‘Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme’’, *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 287-299.
- Akıncı, M. (2010), ‘‘ Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyümeye Etkisi (1980-2008)’’, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Alabi, K. O. (2019), ‘‘The Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth: Nigeria Experience’’, *Open Journal of Applied Sciences*, 9(5), 372.
- Alagöz, M., Erdoğan, S. ve Topallı, N. (2008), ‘‘Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi 1992-2007’’, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 79-89.
- Ali, H. S. and Abdullahi, İ. İ. (2015), ‘‘Foreign Direct Investment and Growth of The Nigerian Economy: ARDL Bound Testing Approach’’, *International Journal of Economics and Business Research*, 2(3), 121-132.
- Altan, M., Çetin M. (2021), ‘‘ Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Genel Seçim İlişkisi: Türkiye Örneği 1992-2011’’, İstanbul Üniversitesi, 1-41.
- Ajaga, E., Nunnenkamp, P. (2008), ‘‘Inward FDI, Value Added and Employment in US States: A Panel Cointegration Approach’’, *Aussenwirtschaft*, 63(4), 347.
- Amin, A., Anwar, S., and Liu, X. (2022), ‘‘Outward Foreign Direct Investment and Economic Growth in Romania: Evidence From Non-Linear ARDL Approach’’, *International Journal of Finance and Economics*, 27(1), 665-677.

Arıkan, D. (2006), ‘‘Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları’’. Arıkan Basım Yayın Dağıtım: İstanbul.

Arısoy, İ. (2012), ‘‘The Impact of Foreign Direct Investment on Total Factor Productivity and Economic Growth in Turkey’’, *The Journal of Developing Areas*, 46(1), 17-29.

Asheghian, P. (2004), ‘‘Determinants of Economic Growth in The United States: The Role of Foreign Direct Investment’’, *The International Trade Journal*, 18(1), 63-83.

Aslanoğlu, E. (2002), ‘‘The Structure and The Impact of Foreign Direct Investment in Turkey’’, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 17(1), 63-83.

Ayaydın, H. (2010), ‘‘Doğrudan Yabancı Yatırımlar İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği’’, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 133-145.

Aydemir, C., Arslan, İ. ve Uncu, F., (2012), ‘‘Doğrudan Yabancı Yatırımların Dünya’daki ve Türkiye’deki Gelişimi’’, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 69-104.

Aydemir, D. K. (2005), ‘‘ Yabancı Yatırımların Korunması’’. Legal Yayıncılık: İstanbul.

Ayyıldız, F. V., Üzümcü, A. (2022), ‘‘Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları- İktisadi Büyüme İlişkisi: BRICS-T Ülkeleri Örneği’’. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18(1), 28-40.

Bal, H., Göz, D. (2010), ‘‘Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye’’, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 450-467.

Balasubramanyam, V., N. (2001), ‘‘Foreign Direct Investment in Developing Countries: Determinants and Impacts’’, OECD Global Forum on International Investment, Mexico, 1-23. www.oecd.org/dataoecd/53/20/2407305.pdf, Erişim Tarihi 10.05.2022.

Bari, B., and Adalı, Z. (2021), ‘‘How Foreign Direct Investments Drive Trade Flows in Emerging Economies’’, *Third Sector Social Economic Review*, 56(3), 1333-1349.

Başar, S. and Çakıcı Özkılbaç, S. (2016), ‘‘Effects of Outward Foreign Direct Investment of Turkey on Economic Growth and Domestic Investment’’, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71 (1), 231-247.

Batmaz, N. ve Tekeli, S. (2009), ‘‘ Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri - Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Türkiye Örneği (1996 - 2006)’’, Ekin Basım Yayın Dağıtım: Bursa.

Benghoul, M. and Aydın, H. İ. (2019), ‘‘Foreign Direct Investment and Economic Growth in Turkey’’, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24 (4), 1181-1194.

Benyei Z. (2016), ‘‘The Evolution of Foreign Direct Investment Theories: How Can Institutions Relate?’’, *Annals of Faculty of Economics, University of Oradea, Faculty of Economics*, 1(1), 13-19.

Berksoy, T. ve Saltoğlu, B. (1998), ‘‘ Türkiye Ekonomisinde Sermaye Hareketleri’’. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 1998-58.

Bildirici, M., Alp, E. A., and Kayıkçı, F. (2010), ‘‘Effects of Foreign Direct Investment on Growth in Turkey ’’, *International Conference on Eurasian Economies Session 3B: Growth and Development*, 191-199.

Bilgiç, E. (2007), ‘‘Causal Relationship Between Foreign Direct Investment and Economic Growth in Turkey’’, *University of Skövde, School of Technology and Society*, 1-28.

Bülbül, O. G. (2019), ‘‘Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İstihdam İlişkisi: Kavramsal ve Teorik Çerçeve’’, Gazi Kitabevi: Ankara.

Blomström, M. and Kokko, A. (1997), ‘‘The Impact of Foreign Investment on Host Countries: A Review of The Empirical Evidence’’, *Copy of World Bank Policy Research Working*, 1745, 1-42.

Boka, A. (2020), ‘‘Türkiye ve Arnavutluk’taki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörlerin Karşılaştırmalı Olarak Analizi’’, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Borensztein, E., Gregorio, J. D. and Lee, J-W. (1998), ‘‘How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth?’’, *Journal of International Economics*, 45, 115-135.

Borensztein, E., De Gregorio, J. and Jong-Wha L. (1998), ‘‘How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth’’, *Journal of International Economics*, 45, 115-135.

Bosworth, B. and Collins, S. M. (1999), ‘‘Capital Inflows, Investment and Growth’’, Tokyo Club Papers, 12, 35-74.

Bwalya, S., M. (2006), ‘‘Foreign Direct Investment and Technology Spillovers: Evidence From Panel Data Analysis of Manufacturing Firms in Zambia’’, Journal of Development Economics, 81(2): 514-526.

Candemir, A. (2009), ‘‘Factors Affecting The Foreign Direct Investments’’, Ege Academic Review, 9(2) , 659-675.

Campos N.F., Kinoshita, Y. (2002), ‘‘Foreign Direct Investment as Technology Transferred: Some Panel Evidence From the Transition Economies’’, William Davidson Institute Working Paper, 438, 1-35.

Carkovic, M. and Levine, R. (2002), ‘‘Does Foreign Direct Investment Accelerate Economic Growth?’’, Working Paper, University of Minnesota, Minneapolis and Saint Paul.

Cesur, E. E. (2016), ‘‘ Küresel Sermaye Hareketlerinin Türkiye’deki Gelir Dağılımına Etkisi’’. Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları: Ankara.

Chakrabarti A. (2001), ‘‘The Determinants of Foreign Direct Investment: Sensitivity Analyses of Cross-Country Regressions’’, Kyklos, 54, 89-114.

Chakraborty, C. and Basu, P. (2002), ‘‘Foreign Direct Investment and Growth in India: A Cointegration Approach’’, Applied Economics, 34(9), 1061-1073.

Cohen, S. D. (2007), ‘‘Multinational Corporations and Foreign Direct Investment: Avoiding Simplicity’’, Embracing Complexity, Oxford University Press.

Çakmak, E. ve Gümüş, S. (2005), ‘‘Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz 1960-2002’’, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 60(1), 59-72.

Çoban, O. and Yussıf, A. (2019), ‘‘Relationships Between Economic Growth, Foreign Direct Investment and Inflation: Ardl Models Approach For The Case of Ghana’’, Eurasian Research Journal, 1(2), 7-23.

Deichmann, J. (2021), ‘‘Foreign Direct Investment in Turkey: Enhancing Its Impact on Economic Development’’, Ekonomi-Tek, 10(2) , 69-87.

Demircioğlu, M. (2009), ‘‘Dviz Kuru Politikaları ve Dış Ticaret 1980 Sonrası Türkiye rneği’’, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Denisia, V. (2010), ‘‘Foreign Direct Investment Theories: An Overview of The Main FDI Theories’’, *European Journal of Interdisciplinary Studies*, (3), 53-59.

Denisia, V. (2010), ‘‘Foreign Direct Investment Theories: An Overview of The Main FDI Theories’’, *Academy of Economic Studies*, 2(2), 104-110.

Dereli, D. D. (2018), ‘‘Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İle Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme: Türkiye (1995-2017)’’, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 145-156.

Dikmen, N. (2017), ‘‘Ekonometriye Giriş’’, Seçkin Yayınevi: Ankara.

Dinler, Z. (2003), ‘‘İktisada Giriş’’, Ekin Kitapevi Yayınları: Bursa.

Dinopoulos , E., and Şener , F. (2007), ‘‘New Directions in Schumpeterian Growth Theory’’, *Elgar Companion To Neo-Schumpeterian Economics*, 1-16.

Djurovic, A. B. (2012), ‘‘The Impact of Foreign Direct Investment on The Economic Growth in Developing Countries’’, *Economic Development*, 2(3), 160-175.

Dulupçu, M. A. ve Demirel, O. (2005), Küreselleşme ve Uluslararasılaşma, (Ecolab) Modül 3, Ekonomi ve Çalışma Hayatı Projesi, [Http://www.phil.muni.cz/Ped/Ecolab/Tur/Modules/Docs/Internationalizationand-Globalization-Theory.Doc](http://www.phil.muni.cz/Ped/Ecolab/Tur/Modules/Docs/Internationalizationand-Globalization-Theory.Doc) (Erişim Tarihi: 08.11.2021)

Doğan, E. (2013), ‘‘ Foreign Direct Investment and Economic Growth: A Time Series Analysis of Turkey, 1979-2011’’, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(2), 239-252.

Durham, J. B. (2004), ‘‘Absorptive Capacity and The Effects of Foreign Direct Investment and Equity Foreign Portfolio Investment On Economic Growth’’, *European Economic Review*, 48(2), 285-306.

Dünya Bankası (2019), <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (Erişim Tarihi: 07.06.2022).

Eğilmez, M. (2019), ‘‘Ekonominin Temelleri’’ . Remzi Kitabevi: İstanbul.

Ekinci, A. (2011), ‘‘Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İstihdama Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2010)’’, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(2), 71 - 96.

Emery, Douglas R.-Finnerty, John D.-Stowe, John D. (1998), "Principles of Financial Management, First Edition", Prentice Hall, New Jersey.

Emir, M. and Kutlu, M. (2014), "Relationship Between Foreign Direct Investment and Economic Growth in Developing Countries", *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 1(1), 38-45.

Ercan, M. K. (2001), "Doğrudan Yabancı Yatırımlar İle Ülkenin Kalkınmışlığı ve Krizler Arasındaki İlişki", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 81-92.

Ercan, Y. N. (2002), "İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış", *Planlama Dergisi*, Özel Sayı, DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı, 129-138.

Erten, R. (2005), "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü". Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü: Ankara.

Ernst, C. (2005). The FDI-Employment Link in A Globalizing World: The Case of Argentina, Brazil and Mexico. *Employment Strategy Papers*, 17, 1-45.

Felek, Ş. (2016), "Türkiye'de AB Doğrudan Yatırımları, Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Analizi", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Denizli.

Fosu, E. O. and Mangus, F. (2006), "Bounds Testing Approach to Cointegration: An Examination of Foreign Direct Investment, Trade and Growth Relationship", *Journal of American Applied Science*, 3(11), 2079-2085.

Gencer, E. A. H. (2002), "Çağdaş Büyüme Modellerinin Değerlendirmesi ve Türkiye Uygulaması", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

Genç, M. C., Atasoy, Y. (2010), "Ar&Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 5(2), 27-34.

Genç, M. C., Değer, M. K. ve Berber, M., (2010), "Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Ekonomisi Üzerine Nedensellik Analizi", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 5(1), 29-41.

Gifty, A. M., Antwi, S., Atta Mills, E. F., and Zhao, X. (2013), "Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth: Empirical Evidence From Ghana", *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 3(1), 18-25.

Grosse, Robert and Jack N. Behrman (1992), "Theory in International Business", *Transnational Corporations*, 1(1), 115.

Goldstein, I. and Razin, A. (2006), "An Information-Based Trade Off Between Foreign Direct Investment and Foreign Portfolio Investment", in *Journal of International Economics*, 70(1), 271-295.

Göçer, İ. (2013), "Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri: Sınır Testi Yaklaşımı", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 75-91.

Gökmen, O. (2021) "The Relationship between Foreign Direct Investment and Economic Growth: A Case of Turkey", *International Journal of Economics and Finance*, 13(7), 85-97.

Gökmenoğlu, K. and Taşpınar, N. (2016) "The Relationship Between Co2 Emissions, Energy Consumption, Economic Growth and Fdi: The Case of Turkey", *The Journal of International Trade and Economic Development*, 25(5), 706-723.

Göktaş, P., Pekmezci, A. ve Bozkurt, K. (2018), "Ekonometrik Serilerde Uzun Dönem Eş Bütünleşme ve Kısa Dönem Nedensellik İlişkileri Eviews ve Stata Uygulamaları", Gazikitevi, Ankara.

Gömlüksiz, M. ve Alagöz, M., (2012), "İktisadi Büyüme Olgusuna Ekonometrik Bir Yaklaşım BRIMCH Ülkeleri ve Türkiye Örneği", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24, 121-148.

Güleç, B. (2019), "Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerde Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Doğrudan Yabancı Yatırım İle Ekonomik Büyüme İlişkisi", Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Manisa.

Günaydın, I., Tatoğlu, E. (2005), "Does Foreign Direct Investment Promote Economic Growth? Evidence From Turkey", *Multinational Business Review*, 13 (2), 89-106.

Hansen, H., Rand, J. (2006), "On The Causal Links Between FDI and Growth in Developing Countries", Institute of Economics, University of Copenhagen and Development Economics Research Group, Discussions Papers, 1-21.

Herzer, D. S. K. and F. N. Lehmann (2008), "In Search of Fdi-Led Growth in Developing Countries: The Way Forward", *Economic Modelling*, 25(5), 793-810.

Hunter, J. M. (1953), ‘‘Long-Term Foreign Investment and Underdeveloped Countries’’, *Journal of Political Economy*, 61(1), 15-24.

Işık, C. (2016), ‘‘Doğrudan Tabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımıyla Türkiye’’, *IUJEAS*, 1(1), 1-12.

Iamsiraroj, S. (2016), ‘‘The Foreign Direct Investment–Economic Growth Nexus’’, *International Review of Economics and Finance*, 42, 116-133.

Ibrahiem, D. M. (2015), ‘‘Renewable Electricity Consumption, Foreign Direct investment and Economic Growth in Egypt: An ARDL Approach’’, *Procedia Economics and Finance Conference*, 30, 313-323.

Kahramanoğlu, İ. E. (2009), ‘‘Uluslararası Doğrudan Yatırımların Ekonomik Büyümeye Etkisi ve Ülkelerin Hazmetme Kapasitesi-Türkiye Örneği’’, *Hazine Müsteşarlığı Uzmanlık Tezi*, 6800.

Kahveci, ř., Terzi, H. (2017), ‘‘Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Nedensellik Analizleri İle Testi’’, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 49,135-154.

Kar, M. ve Tatlısöz, F. (2008), ‘‘Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi’’, *KMU İİBF Dergisi*, 1, 436-458.

Kar, M. ve Ağır, H. (2006), ‘‘Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eş Bütünleşme Yaklaşımı İle Nedensellik Testi, 1926-1994’’, *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(11), 51-68.

Kara, M. A. (2019), ‘‘Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların İş Gücü Piyasasına Etkileri: Mikro Veri Analizi’’, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul*.

Karaca, S. S. (2010), ‘‘ Uluslararası Sermaye Hareketleri Ve Kriz Sonrası Görünüm’’, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1, 157-173.

Karakamış, F. (2019), ‘‘Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: 1990-2002 Dönemi İle 2003-2018 Döneminin Karşılaştırılması’’, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas*.

Kasabalı, C. (2004), ‘‘Doğrudan Yabancı Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Etkisi: Toda-Yamamoto Yaklaşımı’’, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Kaynak, M. (2007), ‘‘Türkiye’ye Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Özellikleri ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Olası Etkileri’’, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Khaliq, A. and Noy, I. (2007), ‘‘Foreign Direct Investment and Economic Growth: Empirical Evidence from Sectoral Data in Indonesia’’, Working Paper, University of Hawaii.

Khawar, M. (2005), ‘‘Foreign Direct Investment and Economic Growth: A Cross-Country Analysis’’, *Global Economy Journal*, 5(1), 1-11.

Kholdy, S. and Sohrabian, A. (2005), ‘‘Financial Market, FDI and Economic Growth: Granger Causality Tests in Panel Data Model’’, Working Paper, California State Polytechnic University.

Kılıç, T. F. ve Kızılkaya, O. (2022), ‘‘Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Ardl Sınır Testi Yaklaşımından Elde Edilen Kanıtlar’’, *Ahi Evran Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 139-156.

Kızılkaya, O. (2012), ‘‘Reel Döviz Kuru, Yabancı Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği’’, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya.

Kızılkaya, O. ve Kızılkaya, O. (2021), ‘‘Türkiye’de Politik İstikrarın Doğrudan Yabancı Yatırımlara Etkisi: Fourier Adl Eş Bütünleşme Testinden Kanıtlar’’, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Araştırma Makalesi*, (60), 571-587.

Klasra, M. A. (2011), ‘‘Foreign Direct Investment, Trade Openness And Economic Growth in Pakistan and Turkey: An Investigation Using Bounds Test? Quality And Quantity’’, *International Journal of Methodology*, 45(1), 223-231.

Kocatürk, Y. (2022), ‘‘Dış Ticaret ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Analizi: Seçili Balkan Ülkeleri Üzerine Bir Analiz’’, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

Kohpaiboon, A. (2003), ‘‘Foreign Trade Regimes and The FDI-Growth Nexus: A Case Study of Thailand’’, *The Journal of Development Studies*, 40(2), 55-69.

Koojaroenprasit, S. (2012), ‘‘The Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth: A Case Study of South Korea’’, *International Journal of Business and Social Science*, 3(21).

Koyun, Y. (2017), ‘‘Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme ve Karbondioksit Emisyonu İlişkisi: Brics ve Mint Ülkeleri Üzerinde Ekonometrik Bir Uygulama’’, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Burdur.

Koyuncu, F. T. (2017), ‘‘Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme ve İstihdam Arasındaki İlişki: Türkiye Uygulaması (1990-2015)’’, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 7 (2), 17-24.

Kula, F. (2006), ‘‘Çokuluslu Girişimler ve Türkiye’’. İleri Yayınları: İstanbul

Kurul, Z. (2021), ‘‘Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri ve Yurt içi Yatırım İlişkisi: Doğrusal Olmayan Ardl Yaklaşımı’’, *Sosyoekonomi Dergisi*, 29(49), 271-292.

Kurtaran, A. (2007), ‘‘Doğrudan Yabancı Yatırım Kararları ve Belirleyicileri’’, *Atatürk Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(10), 367-382.

Lenger A. and E. Taymaz (2006), ‘‘To Innovate Or To Transfer? A Study on Spillovers and Foreign Firms In Turkey’’, *Journal of Evolutionary Economics*, 16 (1-2): 137-153.

Li, X., Liu, X. (2005), ‘‘Foreign Direct Investment and Economic Growth: an Increasingly Endogenous Relationship’’, *World Development*, 33(3), 393- 407.

Mahiroğulları, B. H. (2009), ‘‘İktisadi Büyümeye Etki Eden Faktörlerin Ekonometrik İncelenmesi ve Türkiye Uygulaması (1980-2006)’’, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Marasco, A. (2021), ‘‘Foreign Direct Investment, Technology and Economic Growth: What The Data Say’’, *Ekonomi-Tek*, 10 (2), 89-110.

Mencinger, J. (2003), ‘‘Does Foreign Direct Investment Always Enhance Economic Growth?’’, *Kyklos*, 56(4), 491-508.

Mengistu, A. and Adhikary, B. K. (2011), ‘‘Does Good Governance Matter For Fdi Inflows? Evidence From Asian Economies’’, *Asia Pacific Business Review*, 281-299.

Megbowon, E. T., S. Ngarava, and A. Mushunje (2016), ‘‘Foreign Direct Investment Inflow, Capital Formation and Employment in South Africa: A Time Series Analysis’’, *International Journal of Economics and Finance Studies*, 8(2), 175-189.

Moyo, T. (2013), ‘‘The Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth: The Case of Zimbabwe (2009-2012)’’, *International Journal of Economics, Finance and Management Sciences*, 1(6), 323-329.

Mucuk, M., Demirsel, M.T. (2009), ‘‘Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Performans’’, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 364-373.

Narayan, P. K. (2005), ‘‘The Saving and Investment Nexus For China: Evidence From Cointegration Tests’’, *Applied Economics*, 37 (17), 1979-1990.

Narayan, P. K. and R. Smyth (2006), ‘‘What Determines Migration Flows from Low-Income to High-Income Countries? An Empirical Investigation of Fiji-U.S. Migration 1972-2001’’, *Contemporary Economic Policy*, 24(2), 332-342.

Narin, G. (2007), ‘‘Türkiye’ye Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Özellikleri ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Olası Etkileri’’, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Nur, H. B. ve Dilber, İ. (2017), ‘‘Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımları Belirleyen Temel Unsurlar’’, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32 (2), 15-45.

Nkoro, E., Uko, A. K. (2016), ‘‘Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Cointegration Technique: Application and Interpretation’’, *Journal of Statistical and Econometric Methods*, 5(4), 63-91.

Ntamwiza, J. M. V., Masengesho, F. (2022), ‘‘Impact of Gross Capital Formation and Foreign Direct Investment on Economic Growth in Rwanda (1990-2017)’’, *Current Urban Studies*, 10(1), 1-13.

Ohanian, L. (2008), ‘‘Back To The Future With Keynes. Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review, 10-16.

Onaran, S. (2016), ‘‘Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: 1980-2015’’, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Onaran, S. and Selim, R. (2020), ‘‘The Relationship Between Foreign Direct Investments and Economic Growth In Turkey / Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İle

Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki”, *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 4 (2), 409-420.

Ostry, S. (1998), “Technology, Productivity and The Multinational Enterprise”, *Journal of International Business Studies*, 29(1), 85-99.

Örnek, İ. (2008), “Yabancı Sermaye Akımlarının Yurtiçi Tasarruf ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 63(2), 19- 217.

Özaydın, Ö. and Dağdemir, A. (2022), “Foreign Direct Investment and Economic Growth With Structural Break The Case of Singapore”, *Anadolu 11th International Conference on Social Sciences*, 29(30), 1080-1087.

Özcan, B. (2017), “Ardl Model Bounds Test Approach: The Case of Turkey”, Graduate School of Science and Engineering of Hacettepe University, As A Partial Fulfillment To The Requirements For The Award of The Degree of Master of Science in Statistics, Ankara.

Özkeçeci, Ö. (2022), “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Etkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, Eskişehir.

Öztürk, L. (2004), “Serbest Bölgelerdeki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Dünyadaki Uygulamalara Teoriler Işığında Bir Bakış”, *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, (7), 110-128.

Öztürk, İ. and Kalyoncu, H. (2007), “Foreign Direct Investment and Growth: An Empirical Investigation Based on Cross-Country Comparison”, *Economia Internazionale*, 60(1), 75-81.

Özyakışır, D. (2011), “Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(1), 46-71.

Pal, P. (2006), “Foreign Portfolio Investment, Stock Market and Economic Development: A Case Study of India, Annual”, *Conference on Development and Change Mission*, 18(20), 1-10.

Roy, A. G. and Von den Berg, H. F. (2006), “Foreign Direct Investment and Economic Growth: A Time-Series Approach”, *Global Economy Journal*, 6, 1-19.

Runtuwu, P. C. H. (2020), “Relationship Economic Growth With Foreign Direct Investment”, *Journal of International Conference Proceedings*, 3(3), 49-68.

Saatçioğlu, Cem (2003). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları. [Http://www.ismmmo.org.tr/Docs/Malicozum/61%20mal%Dd%20C7%D6z%Dcm/18-61%20cem%20saat%C7%Ddo%D0lu.Doc](http://www.ismmmo.org.tr/Docs/Malicozum/61%20mal%Dd%20C7%D6z%Dcm/18-61%20cem%20saat%C7%Ddo%D0lu.Doc) Erişim Tarihi:(07.11.2021).

Sağdıç, E. N., Yıldız, F., ve Sayın, H. H. (2020), ‘‘Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Vergi Gelirleri Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Kırılgan Beşli Ülkeler Örneği’’, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(28), 680-699.

Sat, N. A. (2011), ‘‘Innovation Strategies of Mncs: A Case Study From Turkey’’, *Gazi University Journal of Science*, 24 (4) , 945-957.

Sarımaden, A. (2021), ‘‘ Finansal Serbestleşme ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri’’, Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ.

Seyidoğlu, H. (2017), ‘‘Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama’’. Güzem Can Yayınları: İstanbul

Simionescu, M. (2016), ‘‘The Relation Between Economic Growth and Foreign Direct Investment During The Economic Crisis in European Union’’, *Journal of Economics and Business*, 34(1), 187-213.

Sokang, K. (2018), ‘‘The Impact of Foreign Direct Investment on The Economic Growth in Cambodia: Emprical Evidence’’, *International Journal of Innovation and Economic Development*, 4(5), 31-38.

Sulemana, S. (2019), ‘‘The Impact of Foreign Direct Investment on Ghana's Economic Growth’’, Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Suliman, A. H. and Elian, M. I. (2014), ‘‘Foreign Direct Investment, Financial Development and Economic Growth: A Cointegration Model’’, *The Journal of Development Areas*, 48(3), 219-243.

şen, A. ve Saray, M. O. (2010), ‘‘Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Ekonomik Büyüme Etkisi: Panel Veri Analizi’’, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Haziran 2010, 22-30.

şahin, D. (2015), ‘‘Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi’’, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 3(19), 159-172.

Şimşek, M. ve Behdioğlu, S. (2006), ‘‘Türkiye’de Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Uygulamalı Bir Çalışma’’, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 47-65.

Şimşek, M. ve Kadılar, C. (2010), ‘‘Türkiye’de Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi’’, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 115-140.

Şoltan, T. (2009), ‘‘Enerji Tüketimi İle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Arasındaki Nedensellik İlişkinin Granger, Toda-Yamamoto ve Ardl Testleri İle İncelenmesi’’, Marmara Üniversitesi S.B.E, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Taban, S., Günsoy, B., Günsoy, G., Erdinç, Z., ve Aktaş, M. T., (2013), ‘‘İktisadi Büyüme’’, Anadolu Üniversitesi Yayın No:1855, Eskişehir.

Tarı, R. (2011), ‘‘Ekonometri’’, Genişletilmiş 7.baskı, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

Tarı, R. ve Bıdırdı, H. (2009), ‘‘Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicileri: 1990 - 2006 Dönemine İlişkin Ekonometrik Analiz’’, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 253-269.

Taşdemir, F., Erdaş, H. (2018), ‘‘Doğrudan Yabancı Yatırım Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği’’, *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 7 (1), 140-152.

Telatar, O., M. ve Terzi, H. (2010), ‘‘Nüfus ve Eğitimin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme’’, *Ankara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2),198-201.

Temiz, D. and Gökmen, A. (2014), ‘‘ Fdi Inflow As An International Business Operation By Mncs and Economic Growth: An Empirical Study on Turkey’’, *International Business Review*, 23(1), 145-154.

Tsai, P. L. (1995), ‘‘Foreign Direct Investment and Income Inequality: Further Evidence’’, *World Development*, 23(3), 469-483.

Todaro, P. T. and Smith, S. C. (2012), ‘‘Comparative Economic Development’’, 11th Edition, Prentice Hall, London, 801s.

Toulaboe, D., Johansen, T. and Terry, R. (2011), ‘Foreign Direct Investment and Economic Growth In Developing Countries’, Foreign Direct Investment and Economic Growth In Developing Countries, 155-170.

Tunca, H. (2005), ‘Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye Örneği: Bir Zaman Serisi Analizi Uygulaması (1992-2003)’, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Denizli.

Turna, Y. (2021), ‘Development of Import-Based Exports in Turkey: The ARDL Approach’, İstanbul Business Research, 50(1), 1-14.

TC. Ticaret Bakanlığı (2021), Ekonomik Görünüm, Erişim Adresi: <https://ticaret.gov.tr/data/5e18288613b8761dccc355ce/Ekonomik%20G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%20Aral%202021.pdf>, 15.05.2022

TYDTA (Türkiye Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı) (2011). Ankara. Erişim Adresi: www.invest.gov.tr

Umeora, C. E. (2013), ‘Effects of Foreign Direct Investment (FDI) on Economic Growth in Nigeria’, SSRN Working Papers, 26.

UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development). (1998). World Investment Report 1998-Trends and Determinants. New York and Geneva: United Nations.

UNCTAD (1998), ‘World Investment Report 1998-Trends and Determinants’, Bm: New York and Geneva, 1998, S.91.

UNCTAD (2017), World Investment Report 2017, New York and Geneva, s.18.

UNCTAD (2020), <https://unctadstat.unctad.org> (Erişim Tarihi: 15.05.2022).

UNCTAD (2021), Investment Trends Monitor, Erişim Adresi https://unctad.org/system/files/official-document/diaeiainf2021d1_en.pdf, 15.05.2022

Ünsal, M. E. (2017), ‘FDI and Economic Growth: Comparative Analyses between Turkey and the Other OECD Countries’, Journal of Current Researches on Business and Economics, 7 (2), 207-216.

Yalçınkaya, Ö. ve Aydın, H. İ. (2017), ‘Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Seçili Yükselen Piyasa Ekonomileri Örneği (1992-2015)’, *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1) , 39-64 .

- Yalman, İ. N. (2017), ‘‘Uluslararasılaşma ve Büyüme’’, Kriter Yayınevi: İstanbul
- Yalta, A. Y. (2013), ‘‘Revisiting The Fdi-Led Growth Hypothesis: The Case of China’’, *Economic Modelling*, 31(C), 335-343.
- Yapraklı, S. (2006), ‘‘Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Belirleyicileri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz’’, *D.E.Ü. İİBF Dergisi*, 21(2), 23-48.
- YASED (2020), Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2019 Yıl Sonu Değerlendirme Raporu, İstanbul.
- YASED (2021), Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2020 Yıl Sonu Değerlendirme Raporu, Erişim Adresi: https://yased-api.yased.org.tr/Uploads/Reports/yased-2020-UDY-Raporu_r05_OPT.pdf, 06.01.2020.
- Yavan, N. (2006), ‘‘Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma’’, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Yetiz, F. (2008), ‘‘Finansal Sistemin Yapısı, Finansal Derinleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, Türk Finans Sistemi’’, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Yılmaz, M. (2010), ‘‘Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme’’, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1).
- Yılmaz, Ö., Kaya, V. ve Akıncı, M. (2011), ‘‘Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyümeye Etkisi’’, *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 25, 3-4.
- Wang, M. (2010), ‘‘Foreign Direct Investment and Domestic Investment in The Host Country: Evidence From Panel Study’’, *Applied Economics*, 42(29), 3711-3721.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, Soyadı: Tuğba Funda KILIÇ

Eğitim Durumu:

Ön Lisans: İstanbul Üniversitesi, Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği

Lisans: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat

Yüksek Lisans: KAEÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat

Yayınlar: Kılıç, T. F. ve Kızılkaya, O. (2022), "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Ardl Sınır Testi Yaklaşımından Elde Edilen Kanıtlar", *Ahi Evran Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 139-156.